

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Монографія
за загальною редакцією к.е.н., професора
Підгорного А. З.

Одеса
2017

УДК 37.046.16:336.131

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного економічного університету (протокол № 7 від 22 березня 2016 р.)

Автори: Підгорний А.З., Корольова Т.С., Павлова Т.В.,
Лапіна І.С.

Рецензенти:

Ковальов Анатолій Іванович, доктор економічних наук, професор

Величко Геннадій Олександрович, кандидат економічних наук, професор

Проблеми управління фінансами вищих навчальних закладів: Монографія // За заг. ред. канд. економ. наук, професора А.З. Підгорного – Одеса: ФОП Гуляєва В.М., 2017. – 152 с.

У монографії запропоновано вирішення проблем, пов'язаних з формуванням і використанням матеріальних, фінансових ресурсів і науково-педагогічного потенціалу в умовах дефіциту бюджетного фінансування та жорсткої конкуренції на ринку освітніх послуг і скороченням чисельності абітурієнтів як результат демографічної кризи 90-х років минулого століття. Викладені пропозиції зроблені на підставі аналізу організації вищої освіти в США та країнах Євросоюзу, а також вітчизняного досвіду впровадження бюджетного планування, ресурсного забезпечення та контролю за використанням бюджетних. Наведені в роботі практичні рекомендації щодо впровадження системи бюджетування, дозволять вищим навчальним закладам визначити стратегію оптимізації системи управління фінансовими ресурсами.

Призначено для працівників вищих навчальних закладів, науковців, аспірантів і студентів, які цікавляться сучасними проблемами формування та використання фінансових ресурсів, прогнозування розвитку вищої освіти.

Коректор Бондар С.О.

© колектив авторів, 2017

З М І С Т

Вступ.....	4
1. Сучасні проблеми фінансування вищої освіти	
1.1.Принципи та форми фінансування вищої освіти.....	6
1.2.Фінансування вищої освіти в Україні: стан і проблеми.....	15
1.3.Фінанси як форма управління вищими навчальними за- кладами.....	25
2. Зарубіжний досвід управління фінансами вищих закладів освіти	
2.1.Основні напрями фінансової політики у сфері вищої осві- ти.....	43
2.2.Досвід фінансування вищих навчальних закладів в США...	50
2.3.Форми фінансування та контролю держави в сфері вищої освіти в країнах Європейського Союзу.....	56
2.4.Фінансова підтримка студентів як чинник формування фінансових ресурсів ВНЗ.....	74
3. Сучасні методи управління фінансами ВНЗ	
3.1.Управління витратами при переході до управління результатами.....	94
3.2.Бюджетування як механізм управління фінансами ВНЗ.....	108
3.3.Оцінка ефективності управління фінансами в системі бюджетування.....	125
4. Організаційно-методичні засади впровадження системи бюджетування	138
4.1.Напрями впровадження бюджетування у ВНЗ.....	138
4.2.Вимоги до системи управління витратами ВНЗ.....	141
Висновки	143
Література.....	145

Сучасний стан вищої освіти в Україні, який характеризується дефіцитом бюджетного фінансування на фоні жорстокої конкуренції між навчальними закладами різних напрямів підготовки фахівців і різних форм власності, потребує нових ефективних підходів щодо формування та використання матеріального, фінансового та науково-педагогічного потенціалу. У першу чергу це стосується вищих навчальних закладів державної форми власності, які мають обмежені можливості залучення позабюджетних коштів. Диверсифікація доходної частини Кошторису доходів та витрат ВНЗ, ефективний розподіл і використання фінансових ресурсів ВНЗ у цих умовах – одна з ключових проблем функціонування державних вищих навчальних закладів України. Ця проблема посилюється різким скороченням чисельності абітурієнтів у результаті демографічної кризи 90-х років минулого століття.

В останні роки проблема формування та ефективного використання фінансових коштів ВНЗ знайшла широке обговорення не тільки безпосередньо в навчальних закладах, а й в наукових колах. Серед питань, що активно обговорюються, особливе місце посідають питання впровадження в практику роботи ВНЗ бюджетного планування, ресурсного забезпечення та контролю за використанням бюджетних ресурсів. Цим питанням присвячені роботи українських та зарубіжних вчених Боголіб Т.М., Бланка І.А., Друрі К., Кондрашової Т.М., Слепова В.А., Шульца Т., Щетиніна В., Щиборща К.В.

Незважаючи на певну кількість робіт, присвячених цій проблемі, поза увагою вчених і фахівців вищих навчальних закладів залишається низка питань, розв'язання яких сприяло б більш ефективному управлінню фінансовими ресурсами ВНЗ, диверсифікації доходів, їхньому економному розподілу та використанню, що спричинено бюджетним дефіцитом.

Колективна монографія Одеського національного економічного університету націлена на вирішення зазначених проблем і є підсумком наукової роботи викладачів Одеського національного економічного університету.

Результати наукових досліджень викладені у чотирьох розділах.

У першому розділі «Сучасні проблеми фінансування вищої освіти» проведено аналіз сучасного стану фінансування вищих навчальних закладів в Україні. Характерною особливістю сучасного ста-

ну вітчизняної сфери освіти є абсолютний і відносний приріст позабюджетних коштів у системі багатоканального фінансування установ освіти та посилення значущості позабюджетної діяльності в системі вищої школи в умовах недостатнього бюджетного фінансування.

Другий розділ містить матеріали про системи фінансування діяльності вищих навчальних закладів і підтримки студентів в США та деяких країнах Західної Європи і Росії. Аналіз досвіду цих країн показав, що в останні десятиліття відбулися суттєві зміни й у фінансуванні їхніх вищих навчальних закладів. Місце гарантованого держбюджетного фінансування посіли кошти фірм, оплата навчання студентами, фонди підтримки науки і освіти, доходи від власної діяльності ВНЗ. Це не тільки забезпечує виживання ВНЗ, а й підвищує відповідальність навчальних закладів перед інвесторами за якість навчання, створюють здорову конкуренцію в сфері вищої освіти.

У третьому розділі «Сучасні методи управління фінансами ВНЗ» розкривається зміст системи бюджетування, її принципи, функції, класифікація витрат, система показників обліку, аналізу та ефективності. Визначається необхідність створення центрів фінансової відповідальності як структурних підрозділів ВНЗ, їхні функції, організація роботи, методи обліку витрат. Детально аналізуються переваги децентралізованої форми управління витратами перед централізованою. Зміст третього розділу дає теоретичне обґрунтування організаційним положенням впровадження та функціонування системи бюджетування в закладах вищої освіти, що наводяться в четвертому розділі звіту.

Четвертий розділ «Організаційно-методичні засади впровадження системи бюджетування» містить практичні положення щодо впровадження системи бюджетування в вищих навчальних закладах, вимоги до управління витратами в умовах децентралізованого бюджету.

Автори сподіваються, що подані в монографії підходи до вирішення проблем формування та ефективного використання фінансових коштів ВНЗ будуть сприяти подальшому розвитку теорії та практики бюджетного планування, ресурсного забезпечення та контролю за використанням бюджетних ресурсів в Україні. Монографія, на нашу думку, буде корисною для практичних працівників вищих навчальних закладів, які займаються плануванням, обліком доходів і витрат, поточним і стратегічним управлінням фінансовими ресурсами та діяльністю університетів у цілому, а також для викладачів дисциплін, пов'язаних з менеджментом у сфері вищої освіти.

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Принципи та форми фінансування вищої освіти

На сучасному етапі розвитку ринкової системи господарювання фінансова криза суттєво торкнулася галузі освіти і науки, яка забезпечує відтворення інтелектуального капіталу в рамках одного із стратегічних напрямів розвитку держави та є основою створення ексклюзивного та різноманітного суспільства знань. Держава сьогодні не в змозі покрити потреби ВНЗ у фінансових коштах і через це повинна заохочувати диверсифікацію джерел фінансування, шукати засоби для забезпечення фінансової підтримки можливості доступу громадянам отримати вищу освіту. Тому важливо визначити оптимальні механізми розподілу коштів у сфері вищої освіти, які б давали найбільшу соціально-економічну віддачу.

Вплив фінансової кризи останніми роками спостерігався в усіх галузях української економіки. Наслідки цієї кризи не могли оминати і сферу вищої освіти та її фінансування. А ефективність функціонування галузі освіти і науки, як і будь-якої іншої галузі економіки, насамперед, залежить від ступеня фінансового забезпечення підвідомчих закладів.

Фінансова криза та виклик сучасності із особливою актуальністю висвітлюють проблеми фінансування вищої освіти. Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчать, що освіта не може повною мірою розвиватися без суттєвої підтримки держави, оскільки процес виконання ВНЗ своїх статутних функцій має властивості суспільного блага, споживання яких є загальним. Сучасний стан розвитку економіки, глобалізаційні процеси, посилення конкуренції на ринку праці висувають серйозні ґрунтовні вимоги до вищої освіти, а проблема вдосконалення системи вищої школи та підвищення рівня якості професійної підготовки є найважливішою соціокультурною проблемою.

Зниження бюджетного фінансування та надання освітнім закладам можливості заробляти гроші ставить перед ними питання пошуку нових джерел фінансування і розширення сфери діяльності.

Основною парадигмою реформи освіти в Україні в сучасних умовах має стати концепція удосконалення мети, змісту й методів навчання, використання національних і світових систем забезпечення якості професійної підготовки.

Модернізація вищої освіти тісно пов'язана з фінансовими особливостями її розвитку, з тими протиріччями, які сформувалися в цій галузі ще в кінці ХХ століття і які отримали в науковій літературі таке визначення, як «концептуальна криза освіти». В основі цієї кризи - різноспрямовані тенденції в області попиту на вищу освіту та її фінансування. З одного боку зберігається високий попит на вищу освіту, а з іншого - держава перестає уналежувати освіту до пріоритетних статей бюджету. Перша тенденція зародилася в 50-х роках минулого століття, коли у світі спостерігалася різке зростання потреби в освіті. За період 1950-1980 рр. кількість учнів у багатьох країнах збільшилося в десятки і навіть сотні разів. Одночасно в цей період відбувалося значне розширення державних фінансових вкладень в освіту, особливо в 60-х роках. У 80-ті роки почала діяти зворотна тенденція - спадання вкладень держави в освіту.

“...Реформа освіти – явище не тільки освітнє, а й взагалі суспільне, зокрема економічне” [97 с. 8].

Існує ідея методологічної реформи освіти, що складається із сутнісної і структурної стадій. Сутнісна стадія передбачає підготовку навчальної літератури з реформи освіти й поступову перепідготовку викладачів вищої школи, середніх навчальних закладів, викладання дисциплін у школі на новій методологічній основі. Структурна стадія реформи освіти полягає у перетворенні загальноосвітніх навчальних закладів у вищі.

Одним із основних показників освіти є її якість, яка набуває особливої актуальності у зв'язку з ліквідацією державного розподілу випускників вищих закладів освіти, нестійким попитом на фахівців з боку споживачів, зниженням мотивації до оволодіння знаннями і набуття професії, скороченням бюджетного фінансування освітньої і наукової діяльності [84, с. 11], [81, с. 123].

Взаємовплив трансформації економіки та системи вищої освіти засвідчив, що на етапі становлення системи вищої освіти України реформування законодавчої бази щодо удосконалення умов фінансування вищої освіти відіграло позитивну роль. Але поступово в цьому напрямі почали виявлятися певні суперечності, які з часом перетворилися на гальмо для подальшого розвитку системи вищої освіти.

Наразі в Україні склалися два принципові підходи до ролі вищих навчальних закладів: при першому ВНЗ розглядаються як організації, що обслуговують інтереси суспільства і держави, при іншому - як комерційні підприємства, що надають послуги окремим особам -

студентам, які, у свою чергу, використовують освіту з метою отримання додаткових доходів у перспективі. При першому підході всі, або більшу частину витрат на освіту несе держава, при другому підході - студенти. В умовах ринкових відносин останній підхід отримує все більше поширення, тому що він має три основні переваги: по-перше, дозволяє враховувати вимоги ринку освітніх послуг, по-друге, дає можливість ВНЗ поповнити свій бюджет за рахунок позабюджетних коштів, по-третє, сприяє розвитку конкуренції закладів освіти за студентів.

Така система фінансування вищої освіти, засвічує низку проблем у цій сфері. Так, у фінансуванні вищої освіти державою існує брак фінансових ресурсів, що призводить до зменшення видатків і, відповідно, зумовлює низьку заробітну плату професорсько-викладацького складу, падіння престижності викладацької роботи, старіння та занепад матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів тощо. У фінансуванні системи вищої освіти із приватних джерел спостерігається тенденція збільшення кількісних і зменшення якісних показників підготовки фахівців, а також підвищення плати за навчання, що обмежує певні категорії населення у можливості здобувати вищу освіту.

Метою створення сучасного механізму управління фінансовим забезпеченням сфери вищої освіти є досягнення позитивної динаміки розвитку даної сфери для повного задоволення потреб населення в якісній і доступній освіті, підприємств - у кваліфікованих фахівцях [89, с. 71].

Держава як гарант прав людини на отримання освіти повинна розробляти і впроваджувати вдосконалені методи фінансового забезпечення сфери освіти, до основних з яких варто уналежити:

- використання механізму бюджетного фінансування сфери освіти "за результатами", під яким варто розуміти рівень якості знання студентів, рівень кваліфікації викладацького складу, забезпеченості методичною базою, динаміку вкладення коштів у інфраструктуру навчального закладу тощо. Ця фінансова політика дозволить, з одного боку, скоротити фінансове навантаження на бюджет за рахунок «неперспективних» навчальних закладів, а з другого - підвищить результативність їхньої діяльності;

- створення системи державного кредитування і субсидування громадян, охочих отримати освіту, вимагає внесення змін до Закону України "Про освіту" у сфері формування єдиних підходів до визна-

чення вартості навчання і можливості централізованого і завчасного інформування абітурієнтів та батьків про умови отримання професійної освіти. Окрім цього, потрібно удосконалення механізму видання, погашення і обслуговування державної субсидії через систему казначейства, банківську систему, державні та регіональні програми розвитку сфери освіти;

- використання розробленого навчальним закладом бюджетного плану на 3-4 роки і його узгодження з Міністерством освіти і науки як орієнтира для стратегічного планування;

- посилення відвертості й прозорості фінансової звітності начальних закладів, їхню трансформацію відповідно до вимог фінансового менеджменту установи і контролюючих органів;

- підтримка створення і розвитку освітньо-промислових груп, що виражається в пільговому оподаткуванні організацій, кошти яких інвестуються на освіту.

Реалізація процесу фінансового забезпечення сфери освіти залежить від ефективності організації роботи фінансово-економічних служб центрального апарату Міністерства освіти і науки України, представленого департаментом економіки та фінансування.

Основними напрямками його діяльності є:

- стратегічне планування розподілу коштів загального фонду державного бюджету закладам освіти і науки;

- коректування бюджету галузі у зв'язку зі зміною виділених лімітів фінансування і доведення цих змін відомчим закладам;

- оперативне формування реєстрів одержувачів коштів загального фонду Державного бюджету для надання освітніх послуг;

- оперативне формування реєстру одержувачів коштів загального фонду Державного бюджету для виконання наукових досліджень;

- консолідація звітів підвідомчих закладів про використання коштів загального і спеціального фондів Державного бюджету;

- ухвалення рішень про коректування виділених лімітів фінансування підвідомчим закладам;

- контроль надходжень виділених лімітів фінансування із загального фонду Державного бюджету [4, с. 54].

На сьогодні в Україні фінансування освіти здійснюється за рахунок бюджетних коштів, платних послуг, які мають право надавати освітні заклади, кредитних ресурсів, спонсорської допомоги. Якщо кошти державного бюджету та кошти від суб'єктів освітніх відносин,

котрі отримують освіту на платній основі, надходять стабільно, то кошти міжнародних організацій, гранти, стипендії, разова фінансова допомога, кошти від здавання в оренду приміщень мають разовий характер. Така ситуація ускладнює можливість прогнозування надходжень фінансів взагалі.

Співвідношення між бюджетним і не бюджетним фінансуванням змінюється залежно від численних факторів: темпів економічного розвитку, співвідношення між державним і недержавним секторами економіки, наявності бюджетних ресурсів та адекватної державної політики у сфері освіти, розвитку приватного сектору економіки, форми власності навчального закладу тощо.

Традиційним методом фінансування є бюджетне фінансування. Цьому має передувати розробка бюджетної програми. Бюджетна програма – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення загальної мети, завдання, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Згідно з міжнародною методологією та практикою зарубіжних країн система планування бюджету на підставі програм – це система прийняття рішень щодо розробки, аналізу, впровадження програм та розподілу ресурсів. Вона містить такі три основні етапи:

1) стратегічне планування – визначення та прогнозування довго- і середньострокових цілей, для досягнення яких необхідно спрямувати увагу Уряду, та розробка стратегічних заходів для реалізації цих цілей. Обов'язковим елементом зазначеного етапу є вибір відповідних напрямків і завдань, зосередження уваги на фінансових можливостях та потребах. Стратегічне планування має тісно переплітатися і з Державною програмою економічного та соціального розвитку.

2) формування програм – розробка, аналіз і відбір програм, які необхідно реалізувати для досягнення цілей, визначених на етапі стратегічного планування в програмних і прогнозних документах. На цьому етапі головні розпорядники розробляють програми, які вони повинні реалізувати відповідно до програмних і прогнозних документів, визначають чіткі та конкретні завдання та строки щодо їхньої реалізації (однорічні або багаторічні програми).

3) складання бюджету – визначення та аналіз ресурсів, необхідних для реалізації програми і, відповідно, досягнення поставлених цілей, та оцінювання очікуваних результатів. На цьому етапі головний розпорядник на підставі плану своєї діяльності на коротко – та серед-

ньострокові періоди більш чітко розподіляє людські, матеріальні та інші ресурси, необхідні для виконання певної програми, обраховує їх вартісну оцінку і приводить у відповідність до можливостей бюджету. При цьому обсяг видатків на відповідну бюджетну програму визначається виходячи з результату роботи головного розпорядника у минулих та поточних роках, оцінки плану його діяльності на коротко та середньостроковий період щодо відповідності програмним прогнозним документам Уряду, очікуваних результатів реалізації програми на плановий та наступні роки, та граничного обсягу видатків головного розпорядника, доведеного Міністерством фінансів України [87, с. 364].

Використання програмно–цільового підходу:

- дає чітке розуміння державним органам та громадськості на що витрачаються бюджетні кошти, оскільки більш конкретно визначаються мета і завдання бюджетної програми (починаючи з назви бюджетної програми – бюджетного призначення), і відповідно, підвищується і контролюваність за результатами;

- забезпечує прозорість бюджету та дає можливість за результатами виконання бюджету оцінити, чи досягнуті поставлені на етапі планування цілі, чи виконані завдання;

- упорядковує організацію діяльності головного розпорядника щодо формування і виконання своїх "бюджетів" шляхом чіткого розмежування відповідальності між відповідальними виконавцями у його системі за реалізацію кожної бюджетної програми, а також підвищує відповідальність головного розпорядника в цілому за дотриманням відповідності всіх своїх бюджетних програм встановленим меті та поліпшує управління бюджетними програмами;

- сприяє підвищенню ефективності розподілу і використанню бюджетних коштів, пріоритетизації і визначенню доцільності окремих видатків бюджету, виходячи з більшої обізнаності та інформованості щодо конкретної бюджетної програми.

Для цілеспрямованого розпорядження коштами необхідний ефективний механізм фінансування, що відповідає інтересам національної економіки і дозволяє досягти високого рівня якості освіти. Його основною метою є підвищення конкурентоспроможності освіти в умовах інтеграції світової економіки.

Вітчизняні фахівці пропонують різні варіанти інтерпретації механізмів фінансування: «механізм бюджетного фінансування ВНЗ» [136, с. 132], «механізми фінансування вищої освіти» [37, с. 27], «мо-

делі фінансування науково-освітньої діяльності» [58, с. 33], «фінансування студентів», «методи фінансування освіти» [8, с. 29] та ін. Механізм фінансування охоплює і студентів, і ВНЗ, і систему вищої освіти як галузь економіки держави [92, с. 22].

Різні точки зору щодо того, кого або що саме необхідно фінансувати, пов'язані з процесом модернізації вищої освіти (за фактом входження в Болонський процес) і вибором методів фінансування, спрямованих на фінансування як студентів, так і ВНЗ як кінцевих одержувачів коштів.

У монографії акцентується на економічному змісті методів (способів, схем, моделей тощо) фінансування освітянської сфери.

Сучасні системи вищої освіти світу, накопичений практичний досвід, який є певною мірою орієнтиром для систем вищої освіти країн, що розвиваються, пропонують базові підходи до створення і вдосконалення механізмів фінансування. Принципові відмінності всіх механізмів фінансування полягають у виборі та розстановці пріоритетів у розрізі джерел: держава або одержувачі послуг, і визначення частки кожного учасника, держава чи реальний сектор, зацікавлений в отриманні професійних кадрів і т.д., а також у виборі об'єкта фінансування - навчальний заклад або студенти.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виділити два основних підходи до побудови механізму фінансування. Перший підхід заснований на тому, що держава є замовником освітніх послуг для населення та фінансує ВНЗ як виконавчий орган державного замовлення. Другий базується на обмеженні державного фінансування та користь платної вищої освіти [92, с. 23].

Перший підхід містить методи: нормативно-подушного фінансування, прямого фінансування і фінансування через буферні організації.

Нормативно-подушне фінансування передбачає відшкодування (шляхом надання субсидій) витрат ВНЗ на надання стандартних послуг конкретним категоріям споживачів за єдиними нормативами та надання державних (муніципальних) послуг, тобто фінансуються одержувачі послуг (студенти). Нормативно-подушне фінансування містить три основні методи: ваучерне фінансування, державні субсидії та освітні кредити.

Ваучерне фінансування (фінансування за допомогою ваучерів) припускає, що ВНЗ на незалежній основі встановлюють плату за навчання, а держава надає підтримку студентам у межах встановленого

рівня за допомогою виділення грантів та ін. Технологія побудована таким чином, що студенти конкурують між собою за отримання державної підтримки, а ВНЗ - за студентів. При різних формах ваучерного фінансування виділення коштів державою може бути різним в залежності від специфіки ВНЗ, забезпеченості студентів, державних інтересів з точки зору підготовки кадрів даної спеціальності і т.п.

Фінансування студентів за допомогою державних субсидій означає, що грошові кошти надають на безоплатній основі, але студент зобов'язаний відпрацювати «за розподілом» певну кількість років або повернути борг за отриману від держави субсидію. Надання субсидій можна розглядати як вливання додаткових ресурсів у систему вищої освіти, що призведе до підвищення її якості або, навпаки, до зниження у разі, якщо субсидії дозволять ВНЗ менше реагувати на потреби студентів [16, с. 115], [77, с. 51].

Фінансування за допомогою державних освітніх кредитів досить поширене в Європі. Як правило, усі системи державного кредитування характеризуються низькими процентними ставками (або надаються безвідсоткові кредити), залежно від матеріального становища позичальників, рівня їх успішності та ін. Кредитування може призначатися не тільки для оплати навчання, але і для витрат студентів на проживання, харчування та ін. Є форми кредитування, що допускають як державне фінансування, так і вливання власних коштів учнів (або може мати місце банківський комерційний кредит); така форма, наприклад, існує в Австралії [1, с. 27].

Пряме фінансування і фінансування через буферні організації по суті містять ті ж підходи, а розрізняються лише наявністю посередників у розподілі бюджетних коштів. Буферні організації - це, як правило, органи, що знаходяться між урядом і ВНЗ і управляють рішеннями з фінансування, а також ізолюють ВНЗ від прямого політичного втручання. Вони також можуть бути дослідницькими фінансовими органами, в яких експерти рекомендують виділення фінансів на основі вигідності проектів.

У різних системах вищої освіти, що використовують буферні організації в структурі механізму фінансування, склалася різна думка про безпосередні функції даних організацій, зокрема, вони можуть служити для визначення обсягів прийому до ВНЗ, класифікації ВНЗ за рівнем, профілем та ін. Практика використання буферних фінансових організацій демонструє, що в певних випадках вони можуть бути

механізмом надання автономії університетам, а також виділяти фінансування більш за реальними, ніж за політичними критеріями.

Пряме і буферне фінансування здійснюється за допомогою таких методів: «за результатами», «за витратами», «договірного фінансування».

Фінансування «за результатами» передбачає, що виділення грошових коштів засновано на результатах роботи системи вищої освіти і, звичайно, залежить від оплати за навчання студентів, аспірантів та інших навчальних послуг. Але при цьому однією з найважливіших умов реалізації даного підходу є ефективність підготовки випускників, необхідність ретельно контролювати якість підготовки.

Переважно зацікавленість уряду в розробці технології фінансування «за результатами» виникає, як правило, внаслідок високої вартості підготовки випускника, неефективної роботи ВНЗ або низького рівня студентів.

Практично в усіх країнах, які мають розвинену систему фінансування «за результатами», ВНЗ зобов'язані дотримуватися суворих обмежень щодо набору (зазвичай політика «автоматичного» прийому) і повернення коштів (зокрема, введення плати студентів за навчання). Обмеження щодо внутрішнього розподілу коштів належать до менш суворих, тому що технології фінансування «за результатами» передбачають, щоб ВНЗ мали свободу у виборі рішень щодо розпорядження грошовими коштами. Однією з основних проблем при такому фінансуванні є розробка стимулів, які будуть достатніми для виконання завдань, але не за рахунок порушення функціонування ВНЗ [92, с. 25].

Фінансування ВНЗ може здійснюватися й за допомогою методу фінансування «за витратами». Цей метод передбачає, що фінансування відбувається за фактично здійсненими витратами ВНЗ. Іноді фінансування за витратами називають кошторисним фінансуванням, оскільки кошти надходять відповідно до кошторису запланованих витрат і встановленими лімітами за статтями витрат. Така система є по суті витратною, і може виявитися не в змозі надавати адекватні кошти ВНЗ, не враховуючи, наприклад, зміну прийому та навчання на повторному курсі.

У більшості промислово розвинених країн, у країнах Азії і Африки фінансування освіти здійснюється на основі оцінювання витрат на вході освітньої системи. Таке фінансування вимагає, щоб, спираючись на методи, нормативи та засоби визначення витрат, можна було

б планувати і здійснювати фінансування конкретних ВНЗ і програм. При цьому методологія, яка використовується для розрахунку вартостей, є важливим стимулом для навчальних закладів.

Договірне фінансування передбачає, що держава фінансує ВНЗ на договірній основі з урахуванням державної стратегії економічного розвитку. При такому типі фінансування прийняття рішень не залежить від специфічних характеристик ВНЗ (наприклад, кількості прийнятих студентів), а більше в основному визначається політичними відносинами між державою і ВНЗ. Основною особливістю договірного фінансування є те, що рівень фондів, який виділяється, мало пов'язаний з видами діяльності ВНЗ. Різні зміни, наприклад, збільшення прийому, не обов'язково призводять до відповідного збільшення бюджету.

Принциповим недоліком такого типу фінансування є те, що воно не здатне реагувати на запити ринку робочої сили, попит і пропозицію на ринку праці. Жодні договори або наростаючі бюджети не здатні подати ВНЗ сигнал про це. У цілому при такій системі практично неможливо побудувати механізм, що відповідає за практичну доцільність. Зростання кількості безробітних випускників ВНЗ є симптомом цієї проблеми.

Практично всі країни, що використовують договірне фінансування, нав'язують високі рівні обмежень університетам. Зокрема, це полягає і в тому, що ВНЗ з договірними бюджетами не використовують плату студентів за навчання і, в принципі, орієнтовані винятково на державне фінансування. Договірне фінансування в основному притаманне країнам, що розвиваються і лише іноді в розвинених.

1.2. Фінансування вищої освіти в Україні: стан і проблеми

Україна має досвід жорсткого адміністративного управління освітньою сферою в умовах планової економіки. Але динаміка глобалізаційних процесів, формування елементів економіки знань і європейського освітнього простору вимагають модернізації системи вищої освіти та перегляду меж, форм і методів державного регулювання цієї стратегічно важливої сфери.

Модернізація вищої освіти, яка визнана імперативом сучасної державної освітньої політики України, здійснюється в умовах ринку, який визначає напрями і форми діяльності вищих навчальних закладів, орієнтує їх на потреби споживачів і диверсифікацію джерел фі-

нансування, обумовлює конкуренцію як між ВНЗ на ринку освітніх послуг, так і між випускниками на ринку праці.

В процесі модернізації більшої уваги з боку держави потребує комплексний розвиток ВНЗ. Сьогодні збільшується залежність результатів діяльності ВНЗ від економічних факторів, зростає ресурсоємність навчання і наукових досліджень. З одного боку, державні обсяги фінансування не спроможні покривати зростаючі потреби ВНЗ, а з другого – необхідно виробити ефективні і прозорі механізми регулювання їхньої позабюджетної діяльності (доходів). Соціальна природа відносин у сфері вищої освіти і зростаюча залежність ВНЗ від економічних факторів вимагають формування адекватних ринковим умовам механізмів державного регулювання та розробку нової регуляторної державної освітньої політики, яка б спрямовувала зусилля вищої освіти на послідовне підвищення її конкурентоспроможності.

Згідно закону України «Про вищу освіту» фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень [32, с.17]. Таким чином, джерела фінансування ВНЗ наступні:

1. Кошти державного бюджету.
2. Кошти, одержані за навчання, підготовку підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів.
3. Плата за надання додаткових освітніх послуг.
4. Кошти, одержані за науково-дослідні роботи (послуги) та інші роботи, виконані навчальним закладом на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян.
5. Доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання.
6. Дотації з місцевих бюджетів та дивіденди від цінних паперів.
7. Валютні надходження та добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, окремих громадян та інші.

Видатки на вищу освіту можна розглядати як видатки держави, що забезпечують здійснення вищими навчальними закладами їхньої основної діяльності (освітньої, наукової тощо.)

На наш погляд, прийнятною є така класифікація видатків на вищу освіту:

- видатки на забезпечення функціонування вищої освіти, зокрема на науково-методичне забезпечення, видатки на управління та реалізацію суспільних заходів; на пряме бюджетне фінансування акредитованих освітніх установ як необхідна умова забезпечення конституційного права громадян на освіту;

- видатки на розвиток системи вищої освіти, на реалізацію державних програм розвитку вищої освіти й інших програм соціально-економічного розвитку;

- видатки на фінансову підтримку студентства. Кошти у формі стипендій, грантів, пільгових кредитів, установлених чинним законодавством, надаються безпосередньо студентам, або ж призначені для оплати освітніх послуг (ці кошти належать до нормативів бюджетного фінансування), житлово-комунальних, культурних, інших потреб у період навчання.

Як основні показники, що визначають стан фінансування вищої освіти прийнято виділяти такі:

- частка державних видатків на вищу освіту в загальному обсязі державних видатків;

- частка державних видатків на вищу освіту в загальному обсязі державних видатків на освіту;

- частка державних видатків на вищу освіту у валовому національному продукті;

- сума державних видатків на вищу освіту з розрахунку на одного студента.

Фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної форми власності здійснюється в обсягах, необхідних для забезпечення на кожні десять тисяч населення навчання не менше як ста студентів у вищих навчальних закладах першого і другого рівнів акредитації та ста вісімдесяти студентів у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації.

За результатами аналізу статистичних даних можна сказати, що обсяги видатків Державного бюджету України на підготовку фахівців з вищою освітою до 2014 р. зростали, а у 2015 р. зменшилися на 7281 млн. грн., що можна побачити в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Обсяги бюджетного забезпечення освіти

Показники	2005	2010	2013	2014	2015
Загальні видатки Зведеного бюджету, млрд. грн.	141,7	377,8	505,8	523,0	433,1
На освіту всього, млрд. грн.	26,8	79,8	105,5	100,1	75,9
На вищу освіту, млн. грн.	7934,1	24998,4	30003,1	28340,5	21059,8
% видатків на освіту в загальній сумі видатків	18,9	21,1	20,8	19,1	17,5
% видатків на вищу освіту в загальній сумі видатків на освіту	29,6	31,3	28,4	28,3	27,7

З таблиці видно, що протягом 2001-2015 років величина видатків на освіту в Україні зросла майже в 8 разів, обсяги видатків на вищу освіту в Україні також мали позитивну динаміку і зросли в 5,5 рази в 2015 році в порівнянні з 2001 роком. Проте, відзначимо незначне зменшення частки видатків на вищу освіту у загальній сумі видатків на освіту починаючи з 2009 року [95, с. 55].

Разом зі зменшенням частки видатків на вищу освіту протягом 2009-2015 років, можна відзначити, що й ефективність використання бюджетних коштів не підвищувалася. Згідно даних звіту Рахункової палати Міністерство фінансів України, Міністерство освіти і науки України та Міністерство економіки України протягом останніх років не виконували вимог п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України № 992 "Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням" щодо розробки та затвердження "Порядку визначення та відшкодування випускниками вартості навчання" у разі порушення ними угод про працевлаштування, що призводило до безвідповідального відношення замовників і випускників до взятих зобов'язань та, як наслідок, до неефективного використання бюджетних коштів.

За результатами аналізу статистичних даних за 2005-2015 рр. обсяги бюджетного забезпечення освіти зростають з кожним роком. Так, у 2009 році зведений бюджет фінансування галузі «Освіта» збі-

льшився на 4,863 млрд. грн. порівняно з 2008 роком, у 2013 році порівняно з 2012 роком, він збільшився на 4,0 млрд. грн. [95, с. 54].

Але обсяг бюджетного забезпечення освіти у відсотках від ВВП не має стабільної тенденції до зростання, у 2009 році він був меншим, ніж у 2008 році і становив лише 6,29 %. У 2013 році становив 7,3%, порівняно з 2012 роком, він збільшився на 0,3%. Але у 2015 році цей показник був на рівні 5,5% від ВВП, тобто зменшився у порівнянні з 2013 роком на 1,8%. Наочно це показано та на рисунку 1.1.

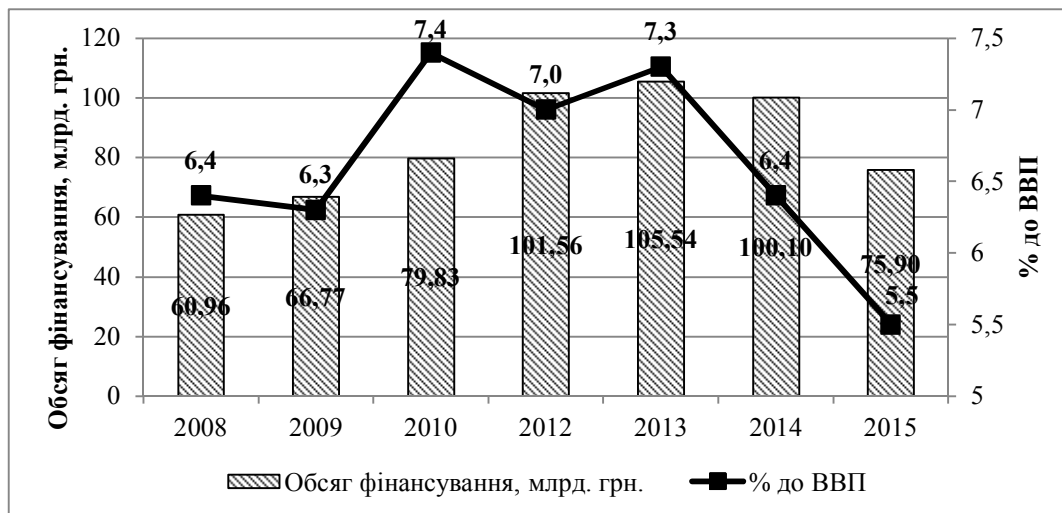

Рис. 1.1. Динаміка фінансування галузі освіта зі зведеного бюджету

Джерелами фінансування витрат на підготовку кадрів є кошти державного і місцевих бюджетів, галузевих міністерств, відомств, організацій, кошти фізичних та юридичних осіб. Основним джерелом фінансування вищої освіти є кошти державного й місцевих бюджетів, причому державні ВНЗ фінансуються переважно за рахунок державного бюджету. Як свідчать дані таблиці 1.2, із загальної чисельності студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації у 2009/2010 навчальному році із загальної чисельності 2599426 осіб за рахунок коштів державного бюджету навчалось 952588 осіб (36,7%), місцевих бюджетів – 98581(3,8%), центральних органів виконавчої влади, юридичних осіб – 8707 (0,3%), коштів фізичних осіб – 1539540 осіб (59,2%); у 2015/2016 навчальному році із загальної чисельності 1605270 осіб за рахунок коштів державного бюджету навчалось 732018 осіб (45,6%), місцевих бюджетів – 79446 (4,9%), центральних органів виконавчої влади, юридичних осіб – 10236 (0,6%), коштів фізичних осіб – 783570 осіб (48,8%); [29, с. 73].

Динаміку джерел фінансування ВНЗ наведено в таблиці 1.2. Як видно з даних таблиці, щороку сума коштів, отриманих від здійснення позабюджетної діяльності, збільшувалася [95, с. 320].

Аналіз структури наповнення бюджетів ВНЗ дає змогу дійти висновку про те, що частка позабюджетних коштів зростає. Характерною особливістю сучасного стану вітчизняної сфери освіти є абсолютний і відносний приріст позабюджетних коштів у системі багатоканального фінансування установ освіти та посилення значущості позабюджетної діяльності в системі вищої школи в умовах недостатнього бюджетного фінансування.

Базовими функціями держави у сфері вищої освіти є забезпечення високої якості освіти, її гуманітарної і фундаментальної направленості. Проте в сучасних умовах, коли ринкові механізми все більше проникають в сферу вищої освіти все більшого поширення набуває платне навчання.

Таблиця 1.2

**Чисельність студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації
за джерелами фінансування навчання**

	Навчальний рік				
	2009/10	2010/11	2013/14	2014/15	2015/16
Кількість студентів, тис. осіб	2599	2418	1993	1689	1605
у тому числі навчаються за рахунок:					
державного бюджету	953	926	858	751	732
місцевих бюджетів	99	91	87	82	79
центральных органів виконавчої влади, юридичних осіб	9	9	8	10	10
фізичних осіб	1540	1392	1039	845	784
У % до загальної чисельності::					
державного бюджету	36,7	38,3	43,1	44,5	45,6
місцевих бюджетів	3,8	3,8	4,4	4,9	4,9
центральных органів виконавчої влади, юридичних осіб	0,3	0,4	0,4	0,6	0,6
фізичних осіб	59,2	57,5	52,1	50,0	48,9

Ринкова економіка потребує адекватних відносин між державою, навчальними закладами і споживачами освітніх послуг. На

зміну прямому асигнуванню з центрального бюджету повинна прийти гнучка політика державного фінансування вищої освіти. Відповідно до людиноцентристської концепції розвитку сучасного світу, освіта повинна розвиватись відповідно до запитів конкретних груп споживачів. Державна участь у фінансуванні вищої освіти повинна обмежуватись державним замовленням на підготовку фахівців за дефіцитними, перспективними, соціально важливими напрямками підготовки та реалізацією цільових програм.

Для залучення додаткових джерел фінансування установи сфери освіти можуть використовувати тільки два джерела: власний інтелектуальний капітал і матеріальну базу. Інтелектуальний капітал забезпечить розвиток освітньої і наукової діяльності, матеріальна база дозволить з оптимальними витратами розвивати як відповідальні так і непрофільні для навчального закладу напрями діяльності.

Обмеженість обсягів бюджетного фінансування зумовлює необхідність пошуку нових джерел фінансування, серед яких найбільш поширеним є надання платних послуг закладами освіти. Цей аспект знайшов визнання на загальнодержавному рівні, про що свідчить Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 796 "Про перелік платних послуг, які можуть надаватись державними навчальними закладами" [86, с. 38].

Доходи, одержані від надання платних послуг, спрямовуються насамперед на відшкодування витрат, пов'язаних із наданням цих послуг, сплату податків, обов'язкових згідно з чинним законодавством внесків, відрахувань, зборів, платежів. У першу чергу доходи від надання платних послуг мають спрямовуватися на покриття потреби в коштах на заробітну плату працівників і нарахування на неї, матеріальне забезпечення студентів із числа дітей-сиріт і студентів, які залишилися без піклування батьків, виплату стипендії, харчування в порядку державного забезпечення відповідних визначених законом категорій студентів, оплату витрат, пов'язаних із господарським утриманням закладу, інші невідкладні витрати закладу в цілому. Прибуток, який залишається в закладах освіти після виплат вищезначених сум, може спрямовуватися на придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень, матеріальне забезпечення працівників.

За рахунок бюджетних коштів заклади сфери освіти можуть профінансувати лише витрати із заробітної плати, з нарахуваннями, витрати на енергоносії та комунальні послуги, а також часткове поповнення матеріальної бази. За наявності такої схеми фінансування підвищення якості навчального процесу і забезпечення переходу до виконання умов Болонського процесу залишається достатньо сумнівним. У той же час, враховуючи економічну ситуацію в Україні, тенденція скорочення обсягів бюджетного фінансування сфери освіти і, як наслідок скорочення державного замовлення на підготовку фахівців того або іншого рівня, зберігається.

Така перспектива примушує заклади сфери освіти до створення механізмів додаткового фінансування освітніх програм і розширення підприємницької діяльності. ВНЗ мають право самостійно заробляти кошти, самостійно ними розпоряджатися, тобто займатися підприємницькою діяльністю, під якою розуміється ініціативна, самостійна діяльність.

При цьому, головною метою є не максимізація прибутку, а отримання коштів на розвиток освітньої діяльності, підвищення якості освіти і забезпечення гідного рівня оплати праці професорсько-викладацького складу та обслуговуючого персоналу навчального закладу.

Зараз постала проблема більш активного використання позабюджетних коштів при фінансуванні витрат у межах Міністерства освіти і науки. У табл.1.3 наводяться джерела фінансування, з яких видно, що позабюджетне фінансування пов'язано з негативним впливом на якість послуг сфери вищої освіти, тому повний перехід до використання альтернативних джерел фінансових ресурсів у межах МОН України, на нашу думку, є недоцільним.

При зменшенні державного замовлення, в умовах наслідків демографічної кризи, найоптимальніший для навчальних закладів спосіб одержати додаткових коштів – це розширення видів освітніх послуг й обсягів їх надання, є не тільки засобом залучення коштів, але і вимушена політика, спрямована на збереження кадрового викладацького потенціалу.

Результати індивідуальних і суспільних наслідків диференціації джерел фінансування сфери вищої освіти

Джерело фінансування	Результати диференціації	
	Позитивні	Негативні
Особи, що навчаються (студенти)	- оволодіння новими знаннями та вміннями; - збільшення майбутніх доходів; - зростання нематеріальних стимулів праці;	- додаткові нагальні витрати, що пов'язані з отриманням освіти (прямі та побічні); - втрачені альтернативні доходи;
Державні наукові й освітні установи	- додаткове фінансування витрат державних науково-освітніх установ	- можливе зниження якості послуг сфери вищої освіти
Підприємства, що пов'язані з фінансуванням витрат на освіту і науку	- збільшення продуктивності праці; - впровадження інноваційних розробок;	- додаткові прямі та побічні витрати на підготовку фахівців; - витрати, пов'язані з відволіканням робітників;
Інші підприємства	- економія коштів на підготовку власних фахівців	- витрати на зацікавлення фахівців з відповідним рівнем освіти; - відсутність зворотного зв'язку із закладами освіти
Суспільство	- збільшення потенціалу людського капіталу в економіці; - підвищення науково-освітнього рівня суспільства та громадян; - зниження соціально-економічної напруги	- витрати бюджету на підготовку спеціалістів, особливо за напрямками з низьким попитом та високим соціальним значенням

Зниження ролі держави у фінансуванні освіти повинно компенсуватися розвитком ринкових елементів у діяльності освіти й диверсифікацією освітньо-наукових послуг. Це означає, що має розширюватись перелік освітніх послуг на платній основі. До них можна віднести:

- навчання українських та іноземних студентів;
- підготовку аспірантів і докторантів;
- навчання за другою (і наступною) спеціальністю;
- навчання на підготовчих курсах;
- атестацію екстернів;

- тестування абітурієнтів;
- консультування з навчальних дисциплін;
- навчання на курсах з окремих дисциплін;
- перепідготовку та підвищення кваліфікації;
- поглиблене вивчення окремих дисциплін понад навчальні програми;
- додаткову освіту, включаючи гуртки, секції, клуби, колективи;
- навчання за індивідуальними планами, зокрема в спеціально створених умовах.

Види діяльності із забезпечення платного освітнього процесу класифікують таким чином:

1. Навчальна діяльність, реалізована навчальними й навчально-виробничими підрозділами (кафедрами, майстернями, лабораторіями, підприємствами, господарствами і друкарнями);
2. Надання послуг бібліотек, транспорту, спортивних споруджень, користування обчислювальною технікою й оргтехнікою;
3. Надання інформаційно-комунікаційних послуг у рамках основної діяльності;
4. Інші види діяльності.

Фактори й організаційно-економічні умови залучення позабюджетних коштів у систему освіти можна поділити на зовнішні (не зумовлені самим освітнім закладом) і внутрішні (залежні насамперед від ефективності його роботи). При цьому зовнішні обставини не тільки лімітують внутрішні, але й стимулюють роботу освітнього закладу, насамперед в аспекті розширення спектра платних послуг і відповідних видів діяльності. З цього погляду особливу роль відіграє ціна пропонованих навчальним закладом послуг.

Розвиток ринкових відносин у сфері вищої освіти не обов'язково означає зниження абсолютних показників обсягів державного фінансування. Йдеться не про скорочення частки державних асигнувань у сферу вищої освіти, а про розширення форм і методів організації фінансування вищої освіти, які б забезпечили:

- доступ до вищої освіти всім громадянам, здатним виконати навчальну програму, незалежно від їхнього матеріального становища;
- доходну базу ВНЗ, достатню для забезпечення його конкурентоспроможності;
- більш раціональну структуру підготовки спеціалістів за рахунок бюджетних коштів.

Університети та інші освітні заклади повинні поступово скорочувати залежність своїх доходів від уряду і можливостей центрального бюджету. Перехід на багатоканальне фінансування може забезпечити збільшення доходів ВНЗ при обмежених можливостях державного фінансування. Але нарощування доходів не повинно бути самоціллю для вищих навчальних закладів, а має розглядатись як інструмент підвищення його конкурентоздатності, якості освітніх послуг і ефективності системи освіти в цілому.

1.3. Фінанси як форма управління вищими навчальними закладами

Механізм державного фінансування вищої школи має відповідати вимогам ринкової економіки. Порівняльна характеристика засадних принципів фінансування вищої школи, на які спирається держава в ринкових умовах і за адміністративної економіки наведена в таблиці 1.5. Як видно, принципи державного фінансування вищої освіти у різних економічних системах суттєво відрізняються. За адміністративної економіки очевидною є повна залежність ВНЗ від державного фінансування.

Витратний механізм виділення коштів (як свідчить практика, за залишковим принципом) і відсутність стимулів у ВНЗ покращувати якісні параметри своєї діяльності ускладнює перехід вищої школи на інноваційний шлях розвитку.

При виділенні бюджетних ресурсів безпосередньо освітньому закладу держава може орієнтуватися на кількісні і якісні параметри, при цьому використовується більшою мірою перший варіант прив'язки показників. Фінансування ВНЗ слабо корелює з якісними (результативними) параметрами діяльності освітнього закладу. Державне фінансування за результатами за своєю природою є більш ефективним. Воно стимулює ВНЗ до покращення результатів діяльності, які стають зацікавленими в проведенні та оприлюдненні об'єктивної оцінки власної діяльності.

Проте, щоб застосовувати схему «фінансування за результатами», потрібно мати сформований чіткий і прозорий механізм оцінки роботи конкретних ВНЗ, найкраще такий, що реалізується незалежними недержавними організаціями. Також фінансування за результатами передбачає широку свободу вищим навчальним закладам

у використанні отриманих фінансових ресурсів, що в нашій країні повною мірою ще не забезпечено.

Витрати ВНЗ повинні покриватися повною мірою, а обсяг доходів повинен давати їм можливість ефективно розвиватися і вдосконалювати свою діяльність. Вигоди від цього відчує насамперед суспільство. За цих умов держава повинна сформувати такий механізм фінансування вищої школи, щоб забезпечити її доступність. Формування тієї чи іншої моделі вищої освіти зумовлено існуванням певних освітньо-культурних традицій, які склались в країні. У розвинутих країнах системи вищої освіти узгоджені з соціально-політичною системою, культурою, в яких старі університетські традиції тісно переплітаються з сучасними досягненнями науки.

Таблиця 1.4

Принципи державного фінансування вищої освіти в ринкових умовах та в командно-плановій економіці

Принцип	Ринкова економіка	Планово-директивна економіка
1. Форма виділення державних коштів	перевага надається опосередкованому фінансуванню ВНЗ	переважає пряме асигнування
2. Основне призначення бюджетного фінансування	забезпечення доходів ВНЗ в обсягах, що є достатніми для забезпечення конкурентоздатності ВНЗ на ринку освітніх послуг	покриття витрат ВНЗ (витратний принцип)
3. Привязка до показників діяльності ВНЗ	якісних показників (фінансування за результатами)	кількісних показників (орієнтація на кількість студентів й ігнорування якісних параметрів)
4. Держава надає пріоритет	заохоченню багатоканального фінансування, ускладнення і комбінування різних фінансових потоків	виключно бюджетному фінансуванню
5. Підхід до фінансування конкретного ВНЗ	диференційований	недиференційований
6. Механізм державного фінансування	централізований, в основному з державного бюджету	децентралізований із значною часткою фінансування з місцевих бюджетів

Щодо оплати послуг вищої освіти, то у світі склалися два концептуально різні підходи: один із них полягає в тому, що держава компенсує вартість навчання ВНЗ, а студентам надає стипендії на період навчання (Норвегія, Швеція, Німеччина). Інший підхід полягає в тому, що оплата навчання здійснюється самим студентом, однак той дістає від держави або грант (Голландія) або довгострокову позику (США, Великобританія). У випадку надання гранту навчання для студента по суті є безкоштовним, хоча умови отримання і використання коштів гранту (як і позики) часто регламентуються.

Аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду дає можливість виділити наступні методи і форми «передачі» державних асигнувань [26, 29, 52, 45, 146].

1. Фінансування під інституційну структуру - ВНЗ. Такий підхід передбачає, що держава виступає в ролі замовника освітніх послуг і фінансує ВНЗ як автономних виконавців державних замовлень. При цьому студенти можуть отримувати стипендії і гранти. Державне фінансування здійснюється на покриття витрат ВНЗ. При цій моделі державні кошти виділяються згідно з кошторисом ВНЗ. Ця модель «під витрати ВНЗ» передбачає цільове використання коштів за певними напрямками, що скоує маневреність ВНЗ щодо перерозподілу коштів. Обсяги фінансових ресурсів знаходяться в прямій залежності від кількості студентів і не залежать від якісних параметрів роботи ВНЗ.

Процедура складання бюджету виділення коштів відбувається на основі встановлення вартісних нормативів для ВНЗ. Ресурси при такій формі асигнування виділяються з року в рік «від досягнутого рівня». Процес фінансування визначається міністерством.

За такої моделі основним джерелом фінансових ресурсів є бюджетні кошти, які можуть доповнюватись надходженнями з позабюджетних джерел.

2. Фінансування під суб'єкт - особу, яка навчається у ВНЗ. При цій моделі «гроші слідують за студентом». Посередником між бюджетом і ВНЗ виступає безпосередньо студент-споживач освітніх послуг. Держава виділяє певну суму бюджетних коштів не ВНЗ, а студентам. При такому виділенні коштів учень має можливість самостійно обирати ВНЗ, а держава від його імені оплачує послуги ВНЗ. За такої моделі у ВНЗ є стимул підвищувати власну ефектив-

ність, щоб залишатися привабливим для студентів, адже втрата студента означає втрату певних обсягів державного фінансування.

Така модель створює умови для конкуренції між виробниками освітніх послуг, наділяючи при цьому покупців освітніх послуг свободою вибору при збереженні безкоштовності навчання для останніх.

Інструментами розподілу фінансових ресурсів можуть бути ваучери, гранти, старт-карти, індивідуальні освітні рахунки тощо.

При застосуванні першої і другої моделі бюджетні кошти надходять прямо чи опосередковано в розпорядження ВНЗ.

3. Рух бюджетних фінансових потоків має опосередкований характер. Держава надає студенту державну фінансову підтримку в різноманітних формах (фінансові субсидії, кредити на оплату навчання, різного роду стипендії, виплати сім'ям).

4. Держава встановлює форми опосередкованої підтримки ВНЗ і студентів через надання різноманітних пільг (податкові, пільгові освітні кредити тощо).

Умовою застосування двох останніх форм фінансування є наявність у суспільстві значного прошарку середнього класу, доходи яких дозволяють повністю або частково оплачувати послуги вищої освіти. В Україні платоспроможний попит обмежений і держава обмежується переважно прямим бюджетним асигнуванням ВНЗ (перша модель), хоч і є певний досвід кредитування навчання.

На виконання п.3 статті 3 Закону України «Про вищу освіту», статті 11 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» ще у 2003 році набула чинності постанова Кабінету Міністрів України «Про надання цільових пільгових кредитів для здобуття вищої освіти» [85, с. 4].

Освітній кредит може надаватися на: навчання за чинними навчальними планами; здобуття другої вищої освіти; навчання за програмою додаткової бізнес-освіти; цільову підготовку фахівців на замовлення юридичних осіб; навчання в аспірантурі та докторантурі; навчання в магістратурі; повторне навчання та атестацію осіб, відрахованих за академічну неуспішність або порушення статуту ВНЗ; додаткові заняття і консультації з вивчення додаткових курсів; навчання на курсах підвищення кваліфікації у поза навчальний час.

Суб'єктом визначення розміру кредиту були вищі навчальні заклади, які виходячи з величини вартості навчання та відповідно до форми навчання, визначали розмір кредиту.

Основними критеріями розподілу кредитних ресурсів були обсяг державного замовлення, потреба в підготовці фахівців за гостродефіцитними спеціальностями, кількість одержувачів кредитів.

Вивчаючи механізм кредитування освіти за кордоном, варто зазначити, що далі більше студентів користується соціальними студентськими кредитами та існують різні механізми відстрочки оплати за навчання, як, наприклад, студентські позики, за рахунок яких проводиться оплата шляхом фіскальних виплат («податок на диплом»).

Студентські кредити пропонують банки під річні відсотки, які є загалом нижчі на 1-2 пункти за класичний кредит. Найкращі умови надаються студентам престижних вищих навчальних закладів, а деякі банки знижують відсоток за кредит студентам, батьки яких є клієнтами цих установ. Здебільшого кредит надається молодим особам віком від 18 до 28 років. Однак, деякі фінансові інститути можуть надавати кредити на освітні послуги незалежно від віку, що є дуже вигідною пропозицією для осіб, які вирішили перекваліфікуватися чи підвищити свою кваліфікацію. Розмір позики залежить від багатьох чинників, проте вирішальною є перспективність навчання з точки зору кар'єри та майбутніх доходів. У практиці кредитування існують і випадки надання кредитів особам, які не працюють або не мають постійного доходу, основною вимогою в такому випадку є наявність відповідної поруки. Соціальний студентський кредит є надто тривалим порівняно з класичним кредитом, строк повернення боргу може сягати 10 років.

Розширення та поступовий розвиток кредитних відносин у сфері надання освітніх послуг в Україні має певні особливості. Деякі вищі навчальні заклади згодні надавати освітні послуги в кредит. Водночас кредитування освіти має бути доступним для широких верств населення, особливо для талановитої молоді.

Сьогодні для успішної реалізації напряду розширення видів освітніх послуг і обсягів їхнього надання необхідно змінити структуру цих послуг, акцентуючи увагу на перепідготовці, підвищенні кваліфікації, другій вищій освіті і нових дистанційних формах навчання.

Навчальні заклади, що мають потужну наукову базу, здатні залучити додаткові кошти за рахунок збільшення обсягів науково-дослідних робіт. Освітні установи, що мають сучасне друкарське обладнання, можуть збільшити асортимент і обсяг друкарських послуг, що надаються "на сторону". ВНЗ, що мають санаторії-профілакторії, здатні розширити спектр платних медичних послуг. До форм отримання додаткових коштів можна уналежити виробництво й реалі-

зацію фірмової атрибутики ВНЗ, будівельно-монтажні й ремонтні роботи, здачу в оренду вільних приміщень тощо.

Усі ці форми отримання додаткових коштів надбані установами освіти за роки відносної автономності. Але дотепер не знайдений ефективний і взаємовигідний спосіб комплексної взаємодії навчального закладу і підприємств, що може бути перспективним та інноваційним, а найголовніше довгостроковим методом отримання ВНЗ додаткових джерел фінансування.

Підприємство і ВНЗ є двома сторонами освітнього процесу. ВНЗ - виробник, а підприємство - споживач фахівців, інтелектуального капіталу. Тому саме від ефективності зворотного зв'язку між ними залежить ступінь відповідності якості підготовки фахівців побажанням працедавця, а, отже, і затребуваність випускника навчального закладу на виробництві.

Рішення питання про підготовку потрібних економіці фахівців можливе лише за тісної взаємодії навчального закладу і підприємств, для чого необхідне створення системи, коли працедавець зможе впливати на склад освітньої програми і замовляти фахівців ексклюзивного профілю, орієнтованих на конкретне підприємство, а вищий навчальний заклад матиме нагоду випробовувати якість і ступінь підготовки своїх студентів.

Співпраця навчальних закладів і підприємств є ще і додатковим джерелом позабюджетних доходів ВНЗ за рахунок ексклюзивного навчання студентів, виконання науково-дослідних робіт, підготовки аспірантів і докторантів, підвищення кваліфікації і перекваліфікації тощо. Таким чином, і підприємство зацікавлене в отриманні практично всіх видів освітніх послуг, що надаються навчальним закладом. Великі промислові підприємства можуть брати участь у співпраці з навчальними закладами з метою створення системи корпоративного навчання, що здійснює підготовку для нього співробітників усіх рівнів - від робітника до топ-менеджера.

Така взаємодія дозволить виявити з одного боку перспективні напрями діяльності ВНЗ, а з іншого боку створити на підприємствах інтелектуальний капітал, здатний розробити, а потім і реалізувати стратегічний напрям розвитку підприємства. Зацікавленість підприємства і навчального закладу в співпраці, безумовно, актуальна та вимагає створення спеціальної структури - освітньо-промислової групи з відповідним нормативно-правовим статусом і регулюванням [11, с. 168], [79, с. 55].

До суб'єктів, які мають стати певними користувачами послуг, що надає вищий навчальний заклад, доцільно також віднести й домогосподарства. Розгляд домогосподарств як економічної одиниці, набуття статусу самостійного та повноправного учасника освітнього ринку є доволі новим явищем для вітчизняної економіки.

Становлення вітчизняних домогосподарств учасником фінансових відносин визначає їхню незалежність і самостійність та впливає на процеси функціонування даного суб'єкта. Домогосподарства та ВНЗ функціонують в сфері освіти як партнери та контрагенти: продавець та покупець певних видів послуг.

Таблиця 1.6

Структура сукупних витрат домогосподарств України

	2000	2005	2010	2014	2015
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	541	1229	3073	4049	4952
Структура споживчих витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати, у тому числі	93,3	91,1	90,0	91,6	92,9
- освіта	...	1,1	1,3	1,1	1,1
Неспоживчі сукупні витрати	6,7	8,9	10,0	8,4	7,1

Як свідчать статистичні дані питома вага витрат на освіту в структурі сукупних витрат домогосподарств протягом останніх років змінилася з рівня 1,3% до 1,1% що свідчить про певне зменшення залучення населення до фінансування освітніх послуг [75,95, с.75].

Особливої актуальності співпраця між ВНЗ та домогосподарством набуває з огляду на необхідність формування у населення підприємницького мислення як основи функціонування домогосподарства в умовах ринкової економіки та розвитку підприємницької діяльності.

В умовах ринкової економіки виникає необхідність формування, використання та реалізації ресурсу «робоча сила», у першу чергу як джерела отримання прибутку, тобто визначається доцільність розгляду домогосподарства безпосередньо як підприємця, що реалізує належний йому ресурс з метою отримання максимального прибутку.

Формування у домогосподарств підприємницького підходу до власного потенціалу зумовлює спочатку набуття певного фаху, а по-

тім визначає необхідність постійного процесу удосконалення знань та вмінь членів домогосподарства за допомогою курсів, тренінгів, семінарів, конференцій тощо. Безпосереднім учасником цього процесу повинні стати ВНЗ.

Можливість запровадження таких напрямів функціонування ВНЗ потребує розробки програм щодо моніторингу та аналізу як ринку зайнятості у відповідній сфері, так і тенденцій розвитку техніко-технологічних нововведень та перспектив їхнього використання. Вагомою складовою окресленого процесу повинні стати наукові розробки дослідників конкретного ВНЗ з метою формування актуального продукту. Орієнтація домогосподарств на використання підприємницького підходу до власного потенціалу визначає можливість залучення членів домогосподарства на комерційних засадах безпосередньо до процесів підвищення свого професійного потенціалу.

Для цього у ВНЗ відповідно до потреб можуть бути організовані різні курси та тренінги, що орієнтовані на цілком конкретну цільову аудиторію – приватних підприємців. Така практика активно використовується в США. Про дієвість таких заходів свідчить той факт, що малий бізнес у США складає майже 26 мільйонів підприємців та фірм, які створюють від 60 до 80 % нових робочих місць та виступають базою працевлаштування для половини працездатного населення країни [57, с. 124].

Впровадження в діяльність ВНЗ ринкових методів господарювання веде до поєднання ринкових відносин і соціальних гарантій та потребує вироблення нової моделі фінансування сфери вищої освіти, яка б базувалась на принципі багатоканальності і водночас забезпечувала б доступність вищої освіти.

Сьогодні на зміну механізмам прямого бюджетного фінансування повинні прийти опосередковані методи державного фінансування – державні субсидії та кредити, податкові пільги. Також треба сформувати фінансові інструменти накопичення приватних ресурсів, що спрямовані в освіту – приватне кредитування та освітнє страхування. Державна політика у сфері фінансового забезпечення вищої освіти повинна бути націлена на вирішення двох завдань: вдосконалення механізмів бюджетного фінансування ВНЗ та розширення джерел фінансування вищої освіти.

Важливим напрямом модернізації вищої освіти визначено оновлення її економічного механізму, основою якого є визнання за ВНЗ підприємницької функції. Першим кроком до розвитку підприємниць-

тва в сфері вищої освіти визначено комерціалізацію, яка зумовлена скороченням обсягів державного фінансування і зростанням попиту на послуги вищої освіти.

В останні десятиріччя ВНЗ отримали більше свободи й поступово стали набувати ознак, характерних для підприємницьких структур – диверсифікація і комерціалізація діяльності, орієнтація на ринковий попит. Це вимагає визначення місця підприємництва в науково-освітній діяльності ВНЗ, як фактора, що здатний помітно сприяти нарощуванню темпів економічного зростання країни. Процес впровадження ринкових відносин у ці сфери неминучий, але саме від держави залежить, щоб він був виваженим, прогнозованим, не мав деструктивного впливу і сприяв підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної системи вищої освіти.

На сучасному етапі поряд з традиційними функціями університетів, з'являються принципово нові – інноваційна і підприємницька. Актуалізація підприємницької функції привела до виникнення концепції підприємницького університету, визначальною рисою якого є сполучення освітньої місії з підприємницьким менеджментом. Підприємницька функція є принципово новою для українських університетів, яким у цьому плані необхідно створити ефективну структуру внутрішнього управління, впровадити елементи стратегічного менеджменту, навчитись заробляти гроші без шкоди для університетської культури і гуманітарної місії ВНЗ.

Найпомітнішою зміною, яка відбулась у системі вищої освіти України за роки незалежності, є формування ринку освітніх послуг. Його характеризують лібералізація попиту, пропозиції, ціноутворення. Розширення споживчого попиту на освітні послуги, яке пояснюється зростанням рівня інтелектуалізації праці й швидким старінням знань, вимагає, з одного боку, від ВНЗ вироблення механізмів реагування на поведінку споживачів і диверсифікації освітніх послуг, а, з іншого, від держави – формування гнучкої і дієвої політики щодо забезпечення доступності вищої освіти, а також узгодження попиту населення на певні спеціальності з потребами ринку праці.

На основі порівняння позитивних рис і недоліків комерціалізації і підприємництва в освітній сфері (рис. 1.2), можна зробити висновок: якщо комерціалізація діяльності ВНЗ в умовах нестачі бюджетного фінансування розглядалась як засіб виживання освітніх закладів, то в умовах функціонування ринку освітніх послуг підприємство є засобом розвитку ВНЗ і забезпечення їхньої конкурентоздатності. При

такому підході – держава повинна заохочувати пошук додаткових джерел фінансування ВНЗ і стимулювати здійснення ними підприємницької діяльності, сприяти, таким чином, підвищенню ефективності, економічності, гнучкості і якості освітнього процесу.

Позитивні наслідки реалізації підприємницької функції ВНЗ проявляються не лише в збільшенні фінансових ресурсів ВНЗ, а й у підвищенні відповідальності ВНЗ (і його керівництва) за результати діяльності. В умовах фінансової самостійності ВНЗ мають більш раціонально використовувати фінансові ресурси з врахуванням реальних потреб ВНЗ, активізувати пошук шляхів поповнення позабюджетних коштів.

Однак впровадження підприємництва в освіті та його реалізація пов'язані з низкою небезпек. Для їхнього недопущення держава повинна використовувати комплекс регулюючих важелів. До них доцільно віднести:

- регламентацію (створення правових і вдосконалення організаційно-економічних основ підприємництва в освіті, формування переліку напрямів підприємницької діяльності ВНЗ, які підлягають ліцензуванню та ін.);
- прогнозування (потреб ринку праці в кваліфікованій робочій силі, напрямів післядипломної освіти та ін.);
- стимулювання (ефективної інтеграції освіти, науки і виробництва на основі підприємницького підходу);
- регулювання (захист від конкуренції, регулювання ціноутворення, вдосконалення системи кредитування навчання);
- облік (відображення в статистичній звітності ВНЗ госпрозрахункових операцій);
- контроль (якість освітніх послуг, фінансової дисципліни, дотримання соціальних і академічних цінностей).

На рисунку 1.2 на стор. представлена схема державного регулювання підприємницької діяльності ВНЗ.

У свою чергу вся фінансово-господарська діяльність вищих навчальних закладів має бути прогнозованою. Вона повинна ґрунтуватися на багатоваріантному науковому дослідженні напрямів, обсягів ресурсних можливостей та очікуваних фінансових результатів ВНЗ.

Метою фінансового планування та прогнозування є економічне обґрунтування потреби ВНЗ у капіталі для виконання прогнозованих планом обсягів операційної, інвестиційної діяльності, ув'язування її з наявним та реально можливим залученням капіталу.

Процес передбачення протікає в такій логічній послідовності:

Спочатку формується гіпотеза про можливий розвиток вищого навчального закладу. Потім на багатоваріантній основі досліджується розвиток подій у майбутньому та прогнозуються можливі напрями, обсяги й очікувані фінансові результати вищого навчального закладу на перспективу. На підставі прогнозу розробляється план, в якому конкретизуються шляхи й засоби досягнення прогнозованих цілей.

Фінансове планування та прогнозування пов'язане з ресурсним фактором – формуванням, розміщенням і використанням фінансових ресурсів та отриманням прогнозованого чистого доходу й прибутку на вкладений у господарську діяльність капітал. Це прерогатива самого ВНЗ. Йому визначатися у необхідності й доцільності фінансового планування і прогнозування. Фінансове планування та прогнозування передбачає розробку фінансової стратегії ВНЗ на близьку й далеку перспективи.

Фінансова стратегія охоплює всі види фінансової діяльності:

- формування, розміщення та використання власного та залученого капіталу;
- ресурсне забезпечення операційної, інвестиційної та фінансової діяльності;
- створення передумов фінансової стійкості ВНЗ на ринкових засадах;
- забезпечення високих кінцевих фінансових результатів й ефективне використання чистого прибутку.

Втілюється в життя фінансова стратегія ВНЗ шляхом умілого управління фінансами. Фінансове планування й прогнозування є невід'ємною складовою процесу внутрішнього управління фінансами ВНЗ саме в процесі управління фінансами ВНЗ. Саме в процесі розробки поточних і перспективних фінансових планів стратегічні напрями конкретизуються у завдання за періодами передбачуваного їхнього втілення.

Фінансове планування пов'язане з науковим обґрунтуванням ресурсних можливостей економічного й соціального розвитку ВНЗ. Воно розцінюється як важлива складова процесу розробки плану й про-

гнозу економічного та соціального розвитку ВНЗ на рік [квартал] і перспективу.

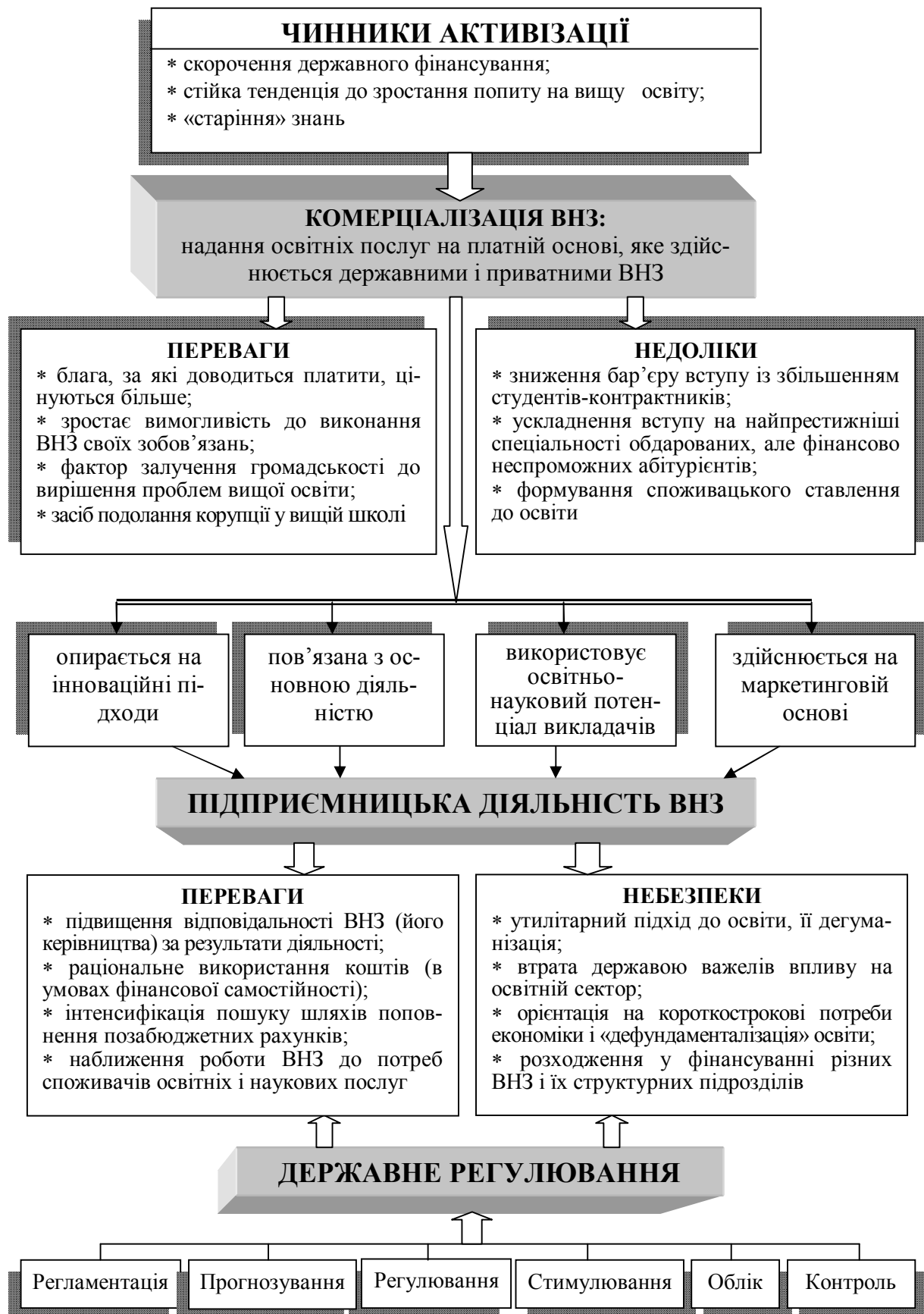

Рис. 1.2. Державне регулювання підприємницької діяльності ВНЗ

Планування та прогнозування за своєю суттю – це передбачення [план, прогноз], основане на пізнанні законів економічного розвитку, аналізі та синтезі, мисленні, економіко-математичному моделюванні економічних процесів [13, с. 13], [49, с. 46].

План економічного й соціального розвитку ВНЗ може розроблятися переважно на рік із розбивкою по кварталах. У процесі фінансового планування забезпечується ресурсне збалансування кругообігу виробничих фондів та економічно обґрунтовується передбачуваний кінцевий фінансовий результат діяльності вищого навчального закладу, з'ясовуються можливості ресурсного збалансування проекту перспективного плану шляхом дослідження минулих тенденцій формування, розміщення й використання фінансових ресурсів і перенесення їх у майбутнє, з одного боку, та визначення ймовірних відхилень від цих тенденцій у майбутньому, з іншого.

Ув'язування прогнозованих обсягів господарської діяльності з реально можливими джерелами їхнього фінансування проводиться з таким розрахунком, щоб забезпечити ВНЗ фінансову стабільність і можливість самофінансування.

Планування та прогнозування різняться між собою за ступенем конкретності, періодом передбачення, ступенем визначеності, імовірністю здійснення.

Фінансовий план розглядається як основний розділ плану економічного й соціального розвитку ВНЗ (бізнес-план), з одного боку, і як самостійний план формування і використання коштів ВНЗ – з іншого.

Основним завданням фінансового планування та прогнозування є ресурсне збалансування видатків, передбачених планом (прогнозом), з усіх напрямів діяльності, забезпечення передумов рентабельної роботи ВНЗ, фінансової стійкості, платоспроможності, кредитоспроможності та ліквідності боргових зобов'язань упродовж планового періоду.

У процесі фінансового планування забезпечується:

- раціональне розміщення коштів;
- ресурсне збалансування кругообігу виробничих фондів на засадах самодостатності та ліквідності боргових зобов'язань;
- передумови фінансової стійкості, платоспроможності та кредитоспроможності;
- ресурсне забезпечення реальних інвестицій;

- ресурсне забезпечення заходів соціального спрямування;
- альтернативне рішення на випадок відхилень від прогнозованих основних показників фінансово-господарської діяльності;

Фінансове планування передбачає визначення:

- величини необхідних і реально можливих грошових ресурсів за джерелами їхнього формування і напрями використання для здійснення операційної, інвестиційної та інших видів діяльності;
- оптимальної структури фінансових надходжень за джерелами формування й напрями їхнього розміщення;
- дохідності (рентабельності) капіталу, авансованого на формування активів ВНЗ;
- критичної межі беззбиткової діяльності та величини доходу, необхідної для самоокупності й самофінансування;
- альтернативних чи запобіжних заходів на випадок зміни кон'юнктури ринку;

При фінансовому плануванні виходять із необхідності ефективного використання загального та спеціального фондів ВНЗ шляхом:

- раціонального використання технологій навчання, нового обладнання, комп'ютерної техніки, підвищення якості освітніх послуг;
- виконання державного замовлення на підготовку фахівців;
- дотримання планових норм матеріальних, трудових витрат.

Фінансовий план є важливим засобом управління коштами ВНЗ. Він мобілізує колектив ВНЗ на виконання поточного плану для економічного й соціального розвитку. Економічно обґрунтовані й ув'язані планові витрати та доходи ВНЗ при їх виконанні на принципах самоокупності й самофінансування дадуть змогу ВНЗ досягти фінансової стабільності, забезпечити конкуренто-спроможність у ринковому середовищі.

У міру поглиблення ринкових відносин, ВНЗ поступово мають трансформуватися в науково-освітні центри – організації підприємницького типу з такими основними видами діяльності, як наукові дослідження та надання освітніх послуг. ВНЗ повинні розробляти власні перспективні фінансові плани, комерційні програми, залучаючи кошти спонсорів, інвесторів, меценатів. Така діяльність має активно заохочуватись державою через податкові пільги, формування атмосфери суспільної поваги до спонсорів і меценатів.

Освоєння ВНЗ ринкових механізмів передбачає розробку науково обґрунтованої стратегії у сфері ціноутворення на освітні послуги. За ринкового підходу до визначення вартості навчання вирішальну

роль відіграє не стільки «речова фондомісткість», скільки нематеріальні фактори (імідж ВНЗ, престижність диплому серед роботодавців, термін діяльності ВНЗ на ринку освітніх послуг та ін.), роль яких у визначенні ціни освітніх послуг має бути врахована. Ця проблема може бути вирішена через визначення і оприлюднення щорічних рейтингів ВНЗ.

Ціноутворення на освітні послуги – це справа винятково ВНЗ і Міністерство освіти і науки України не має на нього прямого впливу, проте держава повинна опосередковано впливати на процес визначення ціни навчання, зокрема, через встановлення у вигляді рекомендацій верхньої і нижньої межі оплати навчання. Проблему ціноутворення на освітні послуги важливо розглядати не лише через призму забезпечення доступності вищої освіти, а й не допущення демпінгу, який автоматично означає низьку якість навчання. У свою чергу, висока ціна освітніх послуг повинна бути віддзеркаленням їхньої високої якості.

Причини негараздів у системі вищої освіти полягають не лише в дефіциті державних коштів, а й в особливості державної політики фінансування цієї сфери. Оскільки в ній не вироблені якісні пріоритети щодо фінансування вищого навчального закладу, тобто певного комплексу показників за допомогою яких можна було б визначити якість навчання у певному вищому навчальному закладі та системи вищої освіти загалом. Оскільки кінцевою продукцією вищого навчального закладу вважається фахівець з вищою освітою, відповідно оцінити якість навчання у ВНЗ можливо лише з того моменту, коли фахівець потрапляє на ринок праці. Його компетентність, поведінка, мобільність, кар'єрне зростання, рівень заробітної плати тощо, можуть стати свідченням його конкурентоспроможності, відповідно до рівня якості навчання. У зв'язку з чим виникає необхідність розробки комплексу показників, за допомогою яких буде можливо оцінити якість навчання у вищих навчальних закладах, тобто визначити очікувані результати, оцінити досягнення цих результатів і здійснити корекцію (таку як перерозподіл бюджетного фінансування), якщо бажані результати не отримані.

Для оцінювання якості діяльності вищої освіти на макроекономічному (для всієї системи вищої освіти) та мікроекономічному рівнях (на рівні вищого навчального закладу) запропоновано комплекс показників (рис.1.3), які можуть стати основою визначення рейтингової оцінки вищих навчальних закладів та ефективного роз-

міщення державних коштів, а також допоможуть визначити якісну сторону діяльності системи вищої освіти взагалі.

В останні двадцять років у світі склалися різні підходи до формування відносин між державними й недержавними формами фінансування вищої освіти. У розвинених західних країнах склалися три основні економічні моделі фінансування вищої освіти.

Перша модель освіти орієнтована на вільний ринок. У цій моделі перевага віддається обмеженню витрат на освіту з боку держави, мінімізація її фінансових обов'язків перед вищою освітою. Така модель обумовлює державні вищі навчальні заклади діяти як суб'єкти ринку і при цьому передбачає зростання прибутку навчального закладу. Фінансово-економічна модель освіти, орієнтована на вільний ринок, підтримує політику відносної юридичної незалежності вищих навчальних закладів від держави. Це втілюється, перш за все, у передаванні державного, регіонального і місцевого бюджетів під відповідальність вищих навчальних закладів супроводжується контролем з боку власних структур. Але слід відмітити, що модель фінансування, орієнтована на вільний ринок, не знайшла широкого застосування у зарубіжній практиці фінансування вищої освіти, оскільки коло споживачів вищої освіти досить обмежене і найбільш бідні верства населення не мають доступу до освіти, при цьому вони є платниками податків [80, с. 142].

Друга фінансово-економічна модель вищої освіти виходить із головної ролі держави у фінансуванні вищої освіти. У відповідності до цієї моделі, освіта повинна забезпечувати всебічний розвиток індивідів і стати турботою всього суспільства, бути вільною від впливу великого бізнесу. Основний аспект політики фінансування вищої освіти при такій фінансово-економічній моделі розвитку міститься у забезпеченні соціальної справедливості, рівності початкових можливостей для навчання у вищих навчальних закладах, а також і в кінцевих результатах за рахунок високої якості освітнього процесу. Така модель передбачає збільшення чисельності викладацького складу та зростання заробітної плати, підвищення стипендій, покращення рівня матеріально-технічної бази, комунікаційної та інформаційної забезпеченості навчальних закладів, що потребує відповідних значних фінансових вкладень зі сторони держави.

В свою чергу, можливість збільшення державного фінансування залежить від розмірів ВВП, пріоритетів у бюджетно-фінансовій і соціальній політиці держави, які виражаються через відповідні розміри

бюджетних видатків на освіту, медицину, культуру, охорону навколишнього середовища тощо.

І третя фінансово-економічна модель вищої освіти заснована на принципах державного ринку. Теоретичною базою цієї моделі є концепція так званого «гуманного капіталізму і активної держави». Прибічники такої моделі фінансування вищої освіти вважають, що фінансування має забезпечувати не результати діяльності вищого навчального закладу, а гарантовані рівні можливості доступу до навчання у вищих навчальних закладах. При збереженні обсягів державного фінансування освіти перевага надається підвищенню вкладень студента або зацікавлених у його навчанні. Така модель відкрита для часткового приватного фінансування системи вищої освіти й укладення договорів із фірмами на підготовку студентів. Для такої моделі характерна особиста відповідальність індивіда та допомога державних навчальних закладів у навчанні та побудові кар'єри. Ця стратегія фінансування освіти будується на зменшенні загальних державних витрат і інвестуванні державних коштів на рішення конкретних проблем освіти, а також залучення споживачів освітніх послуг до фінансування вищих навчальних закладів [40, с. 7-9].

Вищезазначене засвідчує необхідність поєднання і подальший розвиток державних і приватних механізмів фінансування системи вищої освіти і вимагає від держави утримуватися як від жорсткої регламентації діяльності системи вищої освіти, так і від її розвитку на чисто ринкових відносинах.

Відповідно вирішення питання щодо розробки та впровадження системи заходів із метою удосконалення умов фінансування системи вищої освіти, як на макроекономічному рівні, так і на мікроекономічному рівні з урахуванням внутрішніх потенційних можливостей вищих навчальних закладів, складається також із трьох блоків. Перший і другий пов'язані із державним фінансуванням. Оскільки існує брак державних коштів і обсяги фінансування вищої освіти залежать від обсягів національного доходу, який пов'язаний із процесом поступового економічного зростання країни, в цих умовах виникає необхідність раціонального розподілу і використання існуючих коштів на макроекономічному (на рівні держави) та мікроекономічному (на рівні системи вищої освіти) рівнях. Третій пов'язаний із розширенням джерел фінансування вищих навчальних закладів, насамперед, розширенням способів залучення позабюджетних коштів. Необхідність визначення напрямів удосконалення фінансування вітчизняної

системи вищої освіти більшою мірою зумовлено протиріччями між потребою сучасного ринку праці та якісними і кількісними характеристиками фахівців із вищою освітою.

Новий методологічний підхід до формування механізму управління фінансовим забезпеченням освіти повинен ґрунтуватися на впровадженні таких економічних механізмів, які за ефективністю не поступаються механізмам конкурентних відносин, а саме:

- максимальне розширення форм і джерел фінансового забезпечення, зокрема забезпечення їхньої комбінації за рахунок застосування багатоканального фінансування;
- удосконалення механізму формування цін на послуги як найважливіших інструментів, що впливають на фінансове забезпечення освіти, у напрямі усунення витратних тенденцій у ціноутворенні, перетворення цін в інструмент, що визначає інтереси установ освіти;
- надання ВНЗ статусу суб'єкта некомерційного господарювання. Це дозволить державним ВНЗ значно розширити економічну діяльність і підвищити ефективність використання коштів, які надходять з різних джерел, а також використовувати гнучку оплату праці своїх працівників;
- консолідація джерел фінансування установ освіти в єдиному фонді, кошти якого можуть використовуватися для довгострокових інвестиційних вкладень, як одного з додаткових джерел доходу в майбутньому. Кошти даного фонду повинні контролюватися за підсумками фінансового року і бути предметом зовнішнього аудиту;
- застосування методу бюджетування і формування центрів відповідальності, що сприятиме підвищенню фінансової дисципліни кожного структурного підрозділу;
- створення освітньо-промислових груп, що сприяють забезпеченню навчальної, фінансової і науково-методичної взаємодії. Це вимагає розробки пакету документів, що регламентують задачі, цілі і умови їх функціонування, статус і структуру, правила взаємодії в середині груп.

Економічна криза негативно вплинула на розвиток системи вищої освіти: відбулося скорочення доходів і зниження економічної активності користувачів освітніх послуг, зменшення бюджетних надходжень і обмеження витрат освітню, наукову, господарську діяльність, зниження стимулювання праці викладачів, що в майбутньому може призвести до гальмування розвитку освітньо-наукової діяльності.

РОЗДІЛ 2. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

2.1. Основні напрями фінансової політики у сфері вищої освіти

Вища освіта сьогодні переживає глобальну кризу. Протягом багатьох років відбувається скорочення державного фінансування національних освітніх систем на освітянську діяльність і наукові дослідження, стипендії та гранти. Йде постійне зниження частки видатків на вищу освіту в національному доході і державному бюджеті не тільки країн, які розвиваються, а й розвинених країн. У більшості країн, що розвиваються державні видатки на вищу освіту за останні два десятиліття зменшилися на 60-70% [98, с. 56].

Місце гарантованого держбюджетного фінансування зайняли кошти фірм, оплата навчання студентами, фонди підтримки науки і освіти, доходи від власної діяльності ВНЗ. Це забезпечило виживання ВНЗ у важких умовах ринкової трансформації економіки і навіть дозволило створювати і пропонувати на ринку нові види послуг, але не сприяло підвищенню якості та ефективності освіти.

Спочатку політика вищих навчальних закладів із залучення коштів з різних джерел оцінювалася як вимушена в умовах зменшення бюджетного фінансування. Проте з часом прийшло розуміння, що зрушення в підходах до фінансування ВНЗ мають більш фундаментальне наслідки.

В умовах трансформаційного періоду зростає роль освіти й науки в суспільному розвитку країни. США та Європейські країни пройшли етап трансформаційних перетворень, тому аналіз стану фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки закордонних країн є цікавим для України.

Аналіз світового досвіду показав, що сучасною тенденцією розвитку вищої освіти є диверсифікація джерел фінансування. За таким саме шляхом, хоча й стихійно, пішла і наша система вищої освіти.

Тенденція до диверсифікації фінансування ВНЗ виникла в результаті того, що в ході розвитку вища школа зіткнулася з низкою проблем, які не дозволяють в повній мірі виконувати функції, покладені на неї в сучасному суспільстві, а саме:

1. Перехід до масової вищої школи повинен йти одночасно з підвищенням якості вищої освіти та впровадженням нових, більш дорогих освітніх технологій, заснованих на сучасних інформаційно-

комунікаційних технологіях, поглибленні методологічної підготовки та розширенні самостійної роботи студентів.

2. Перехід до масової підготовки фахівців з вищою освітою гостро ставить проблему фінансового забезпечення діяльності ВНЗ. Він супроводжується диверсифікацією системи вищої освіти, появою навчальних закладів нового типу, розширенням принципу платності.

3. Потребі у збільшенні державних і приватних вкладень в освіту протистоїть тенденція до формування глобального ринку праці та підвищення мобільності робочої сили, внаслідок чого віддача від власних інвестицій реалізується іншими суб'єктами (фірмами та державами) в іншому місці (в інших країнах).

Перераховані проблеми зумовили необхідність створення таких механізмів фінансування вищої школи, які здатні забезпечити зростаючі вимоги до якості масової підготовки фахівців з вищою освітою, гарантії доступності вищої освіти при зростаючій ролі принципу його платності для студентів, а також стимулювати інвестиції в людський капітал з боку всіх зацікавлених суб'єктів (батьків, фірм, держави). Такі механізми можуть бути сформовані лише на основі концепції людського капіталу. Відповідно до неї вкладення в освіту трактуються як інвестиційні, а суб'єкти (батьки, фірма і держава) інвестують свої ресурси в освіту пропорційно певним вигодам (зростанню доходу працівника, збільшенню прибутку фірми від підвищення кваліфікації працівника, зростанню продуктивності і темпів економічного розвитку, позитивним зовнішнім ефектам для суспільства).

Виходячи з концепції людського капіталу експерти міжнародних організацій змінили характер своїх рекомендацій щодо вкладень в освіту, стали робити акцент на підвищенні ролі приватних джерел фінансування і на зростанні індивідуальної відповідальності за інвестиції в освіту. Аналіз, проведений міжнародними експертами в 90-х роках XX століття, виявив, що ні державне, ні приватне фінансування саме по собі не є оптимальним для розвитку освіти, краще їх поєднання. В аналітичних матеріалах Світового банку зазначається: «Співвідношення між державними і приватними витратами на освіту в різних країнах неоднакове. Так, серед країн з низьким рівнем доходу частка приватного сектору в загальних витратах на освіту лежить в межах від 20% (Шрі-Ланка) до майже 60% (Уганда і В'єтнам), а серед країн з високим доходом - від 5% (Австрія) до майже 50% (Швейцарія)». [54, с. 23-35].

Пошук оптимального співвідношення між державним і приватним фінансуванням освіти став ключовою проблемою реформування системи вищої освіти в багатьох країнах. У фінансуванні ВНЗ у країнах ОЕСР частка позабюджетних джерел становить: у США - 52%; Великобританії - 38%; Канаді - 39%; Японії - 57%. При цьому варто звернути увагу на відмінності в співвідношенні бюджетних і позабюджетних джерел фінансування. У країнах з більш високим рівнем диференціації доходів залежно від рівня освіти частка приватних інвестицій вище. Це пояснюється зацікавленістю інвесторів в інвестиціях, що дають великий приріст доходів у майбутньому. У країнах з більш рівномірним розподілом доходів велику роль грають бюджетні витрати [54, с. 36-40].

Розглядаючи питання про джерела фінансового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів, не можна обійти увагою таке поняття теорії фінансового права, як «державні видатки».

Державні видатки як вид фінансової діяльності держави є методом здійснення її внутрішніх економічних, культурно-виховних, соціальних і зовнішніх функцій. У цьому питанні йдеться про взаємозумовленість таких фінансово-правових понять, як «державні доходи» та «державні видатки». Об'єктом державних видатків є мобілізовані в розпорядження держави й органів місцевого самоврядування доходи, а метою фінансової діяльності держави – не отримання максимальної суми доходів як таких, а фінансування повсякденних потреб, пов'язаних із здійсненням своїх функцій. Такий підхід до визначення ролі державних видатків, їх пріоритетності існує і в зарубіжних країнах [67, с. 72].

Механізм прямого фінансування відрізняється в різних країнах. Виділення коштів відбувається по одному з трьох критеріїв: 1) оплата за результатами, 2) пряме фінансування по «видатках», 3) на основі оцінок видатків на вході освітньої системи.

Оплата за результатами відбувається – як централізовано, так і децентралізовано (США). Система виділення коштів здійснюється за результатами роботи системи вищої освіти, зазвичай виділяють університетам кошти в залежності від плану випуску студентів і аспірантів.

Фінансування за результатами обов'язково базується на ефективності підготовки випускників. У цих системах необхідно ретельно контролювати якість підготовки.

Основна причина зацікавленості уряду в розробці технології фінансування «за результатами» - висока вартість підготовки випускників, неефективна робота навчального закладу, або, що більш вагомо, низький рівень студентів, які проходять через цю систему. Фінансування за результатами дозволяє уникнути неефективної роботи і отримати високі результати на одиницю ресурсу. Однак урядовий контроль не завжди веде до досягнення цих цілей.

У деяких державах, в яких освітня інфраструктура недостатньо розвинута, здійснюється пряме фінансування «по видатках». У більшості промислово розвинутих країнах, та в країнах, які розвиваються, фінансування виділяється на основі видатків на вході освітньої системи. При цьому методологія, яка використовується для розрахунку вартості, серйозно впливає на стимули навчального закладу.

Існує три підходи до використання методу, які можна спрощено зіставити з трьома механізмами фінансування.

Перший підхід – розробити кошторис по типах – зарплата, обладнання, обслуговування студентів (лінійний бюджет).

Другий підхід поділяє бюджет по центрах вартості – під цим розуміється окремих факультет або в деяких навіть окремих викладач, що відповідає за фінансування програм (програмний бюджет).

Третій підхід розбиває кошторис за видами діяльності, тобто на витрати на навчання і на дослідницьку роботу [110, с. 85-86].

Питання про джерела фінансового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів є актуальним упродовж усього періоду існування вищої школи. Саме недостатній обсяг джерел фінансового забезпечення діяльності освітніх установ можна вважати основною причиною занепаду вищої школи і науки [67, с.72].

Як важливий принцип бюджетного права зарубіжні юристи виділяють пріоритетність публічних видатків. Цей принцип є одним із основних критеріїв у розмежуванні публічних і приватних фінансів. Фінансове право, регулюючи публічні фінанси, визнає державні видатки, що спрямовуються на фінансування основних напрямів державної діяльності. Здійснення державою функцій не ставиться в пряму залежність від величини накопичуваних доходів, а тому, визначаючи в пріоритетному порядку обсяг публічних видатків, уряд обчислює відповідно до отриманих результатів розміри потрібних для фінансової рівноваги державних доходів.

Розглядаючи питання про державні видатки, Поль Марі Годме визначає правила, які можна охарактеризувати як принципи здійс-

нення державних видатків: обмеження видатків відповідно за їхнім призначенням (правило про спеціалізацію кредитів), що означає – кредити на видатки, затверджені фінансовим законом, не можуть бути використані на будь-яку іншу мету; обмеження розмірів видатків (правило універсальності), оскільки затвердження видатків фінансовим законом не мало б ніякого сенсу, якби розміри видатків можна було б постійно підвищувати. Фінансова рівновага не могла б бути забезпечена, якби наперед не була встановлена точна сума затверджених видатків і, нарешті, обмеження видатків у часі.

Державні видатки, незалежно від їх напрямку, здійснюються на основі принципів: цільового спрямування коштів; максимальної ефективності використання, тобто забезпечення суспільно необхідного результату при мінімальних видатках; дотримання режиму економії; фінансового контролю з метою дотримання фінансової дисципліни.

Такий показник, як частка державних видатків на вищу освіту в загальному обсязі державних видатків становить у Нідерландах – 4,5 %; Бельгії, Данії – 3,6 %; Іспанії, Італії – 3,5 %; Росії – 2,0 %. Частка державних видатків на вищу освіту у валовому національному продукті: у Нідерландах – 1,8 %; Данії – 1,6 %; Ірландії – 1,4 %; Україні – 0,7 %. Сума державних видатків на вищу освіту з розрахунку на одного студента становить: у Данії – 9000 євро; Нідерландах – 8000; Люксембурзі – 7000 євро. Наведені дані свідчать про відставання України від провідних європейських країн [67, с. 73].

Особливістю сучасного розвитку систем вищої освіти в країнах світу є поширення приватного сектора освіти, що зумовлено такими чинниками:

- необхідністю забезпечення достатнього фінансування освіти для потреб сучасного економічного і соціального розвитку суспільства;
- потребою в поліпшенні якості навчання за умови обмеження можливостей державного бюджету;
- пристосуванням вищої освіти до нових умов і вимог ринку праці;
- розширенням потреби у вищій освіті за різними культурними й релігійними моделями;
- зростанням ролі знань як рушійної сили економічного та соціального розвитку [110, с. 87].

На відміну від країн Європи, у США розроблені та використовуються основні економічні показники для вищої освіти, які включають стан її фінансування. Ці показники можуть бути корисними для виявлення змін, що впливають на розвиток вищої освіти, визначення конкретної дії цих змін на різні сектори вищої освіти й окремі вищі навчальні заклади. Перелік зазначених показників у США виглядає таким чином: валовий національний продукт; населення (випуск середньої школи, частка тих, хто вступає у вищі навчальні заклади); робоча сила; бюджети штатів (асигнування штатів на вищу освіту, реальні асигнування штатів на вищу освіту (з урахуванням інфляції) у розрахунку на одного студента, частка дефіциту бюджетів штатів від їх загальних видатків; федеральний бюджет (асигнування з федерального бюджету на допомогу студентам, державні дослідницькі гранти та контракти, частка досліджень, що фінансуються безпосередньо університетами і коледжами); добровільні пожертвування на вищу освіту (тенденції в обсягах пожертвувань за їх джерелами, частка пожертвувань, призначених на покриття поточних видатків вищих навчальних закладів і капіталовкладень) [67, с. 73].

В останній час в багатьох країнах змінюється підхід, орієнтований на надання коштів навчальному закладу, підходом, при якому більше уваги приділяється безпосередній підтримці студентів. При цьому заклади продовжують отримувати кошти від держави, однак непрямым методом. Крім того, у закладах зберігається можливість отримання прямого фінансування з боку держави.

Такий шлях державного фінансування закладів освіти веде до конкуренції між ними за залучення студентів та за більше державне фінансування освіти. Зараз в багатьох країнах, особливо європейських, переважає фінансування безпосередньо закладів державою, проте все більше досліджуються можливості виділення державних коштів на освіту за рахунок студентів.

Можна виділили два види фінансової допомоги держави студентам:

- пряма фінансова допомога у вигляді оплати освіти (стипендії, гранти);
- непряма допомога шляхом надання позик.

В останні роки в багатьох країнах частка позик у фінансовій допомозі студенту збільшилася, оскільки держави все більше орієнтуються на студентське самофінансування.

Фінансування через студентів - це непрямий підхід, при якому уряд підтримує студентів, а не заклади освіти. Першим прикладом фінансування через студентів є ваучерне фінансування. Заклади повинні бути повністю незалежні в установленні розміру плати за навчання, тоді як втручання держави буде здійснюватися через підтримку студентів. Підтримка студентів має форму індивідуальних грантів, обсяг яких можна співставити з попереднім обсягом державного фінансування. Розмір підтримки студентів у формі грантів звичайно менший або рівний платі за навчання в закладах освіти. Технологія фінансування студентів забезпечує конкуренцію, яка у свою чергу стимулює ефективність і якість. Конкуренція може здійснюватися на двох рівнях: студенти конкурують за отримання підтримки, а заклади конкурують за студентів.

Що стосується першого рівня, держава, як правило, обмежує кількість студентів, які отримують фінансову допомогу. Рішення по її виділенню повинні бути здійснені на основі можливості або потреби. Допомога може бути здійснена таким чином, щоб більш незаможні студенти отримували більше, ніж коштує навчання в закладі.

Держава може розподілити розмір грантів залежно від профілю навчального закладу, а також нав'язати обмеження на термін дії ваучера для того, щоб забезпечити ефективні студентські потоки.

Другий рівень конкуренції – це конкуренція між закладами за студентів. Зарубіжний досвід показує, що заклади стають більш залежними від плати за навчання, отримання державних коштів по капітальним видаткам, можливо деяке базове фінансування і, що найбільш важливо, фінансування науково-дослідної роботи і аспірантури.

Один з важливих непрямих механізмів в державному фінансуванні освіти є система податкових пільг, а також пільгових кредитів і страхування [110, с. 85].

Аналізуючи питання про джерела фінансування діяльності вищих навчальних закладів, можна сказати що структура видатків на вищу освіту складається з чотирьох джерел надходжень: коштів держави, коштів батьків, студентів-платників податків і вищих навчальних закладів.

Наприклад, джерелами фінансового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів США є: кошти, що виділяються з федерального бюджету, бюджету штату; плата студентів за навчання та послуги; доходи від власної діяльності; пожертвування організацій та

окремих осіб; відсотки від накопичень із спеціальних фондів, створених приватними організаціями й особами [67, с. 73].

У разі значного зростання набору студентів до державних університетів та коледжів, як правило, очікується, що більша частка коштів для забезпечення їх освіти надійде з державного казначейства. Якщо ж приватні коледжі розширюють свій набір, кошти для цього надходять із зростаючої частки подарунків, дарів, плати студентів [45, с. 325].

Державна допомога вищим навчальним закладам сформувалася, скоріше, як результат необхідності, ніж вигоди, і зросла до своїх теперішніх обсягів не тільки завдяки визнанню суспільством того, що освіта слугує національним інтересам, а й на твердому переконанню, що розвинута освітня галузь є істотним поштовхом до національного розвитку [67, с. 73].

2.2. Досвід фінансування вищих навчальних закладів в США

Історія еволюції форм та принципів фінансування вищої освіти в США представляє практичний інтерес для України, де ще не сформувався єдиний підхід до цієї проблеми як на рівні держави, так і окремих ВНЗ.

В історії вищої освіти США минулого сторіччя десятиріччя з середини 50-х до середини 60-х років було «золотою ерою» для зростання кількості коледжів та університетів. Потік коштів з державних та приватних джерел уможливив зростання кількості студентів, розширення функцій університетів тощо. Відкрилися можливості вдосконалення матеріальної бази та залучення кращих професорів. Сталося це тому, що збільшилася кількість абітурієнтів. У кінці цього періоду «буму» вищої освіти викладачі стали більше уваги приділяти управлінню закладами, а студенти – відповідності програм своїм потребам.

З початку 70-х років усе частіше поставало питання «а хто платитиме», адже проблема планування та реформування, ролі й напрямів розвитку все більше залежала від фінансової ситуації в навчальному закладі.

У 1980-90-х рр. прийом у вищі заклади освіти зменшився на 10-20%. Менша кількість студентів означає більші витрати на 1 студента, що, у свою чергу, потребує підвищення плати за навчання, біль-

ших субсидій держави на студента, чи навпаки, зменшення витрат на товари й послуги, яких потребують коледжі та університети [45, с. 320-321].

Одним із чинників, що впливають на зарахування студента до університету чи коледжу, є його фінансова спроможність. Адже програми навчання іноземних студентів у США, як, зрештою, і в багатьох інших країнах, є свого роду великим комерційним проектом.

Навчання в американському університеті чи коледжі є доволі дорогим з огляду на економічний стан пересічного українця. Адже вартість одного року навчання складає від 15000 до 40000 доларів США.

Вартість навчання залежить від багатьох чинників – регіону, рейтингу навчального закладу, навчальної програми тощо. Американські університети та коледжі можуть надавати фінансову допомогу студентам в різноманітних формах. Це можуть бути гранти, стипендії, часткове чи повне звільнення від сплати вартості навчання.

Форми такої допомоги можуть залежати від багатьох чинників, однак загальний розмір пакету фінансової допомоги зазвичай залежить від того рівня, на якому навчається студент – переддипломного чи дипломного.

Багато університетів та коледжів США пропонують своїм студентам ще одну форму фінансової допомоги – позики. Кошти на позики надходять від приватних, контрольованих коледжами чи університетами фондів або, що буває рідше, від фінансових установ. Деякі схеми позик вимагають, щоб громадянин чи постійний мешканець США був співгарантом повернення позики [110, с. 87].

Поступове впровадження ринкових відносин у сферу вищої освіти США супроводжувалося такими процесами: спочатку – підвищення конкурентоспроможності та якості вищої освіти, оформлення й наповнення альтернативних каналів фінансування, а вже потім – зменшення коштів державної підтримки [45, с. 321].

Кошти, доступні для коледжів та університетів, надходять з таких фіксованих джерел, як державні надходження, приватні пожертви, дари чи різноманітні "прибутки" від індивідуальних програм кожного закладу. На сьогодні багато державних закладів стають менш залежними від державних надходжень, діють як приватні установи. Оскільки заклади все менше і менше залежать від фіксованих доходів, виникає необхідність концентрації уваги на отриманні грошей від таких видів діяльності, як різні форми навчання та дослідження.

Д. Найт називає чотири основні джерела прибутку університетів: уряд, студенти, подарунки, пожертви. Пропорція між ними варіюється залежно від того, кому надається допомога - приватним чи державним закладам. Розглянемо більш докладно ці основні джерела фінансування.

Плата за навчання - важливе джерело надходжень для коледжів та університетів. До Другої світової війни вона становила приблизно 1/4 доходів (і витрат) коледжів та університетів. Оскільки після Другої світової витрати різко зросли, плата за навчання також піднялася. До 1949-1950 рр. плата студентів становила приблизно 17% надходжень коледжів та університетів. З 50-х років частка плати за навчання збільшилася майже до частки зростаючих витрат (у деяких закладах плата була вища за витрати). На початку 60-х років у приватних закладах вона зростала швидше, ніж у державних. З 70-х років державні навчальні заклади все збільшували плату за навчання. У період з 1971-1972 по 2002-2003 рр. щорічна плата за навчання зросла з 840 дол. до 1735 дол. у державних 2-річних коледжах та з 7966 дол. до 18273 дол. у приватних 4-річних коледжах. Федеральний уряд витрачав понад 100 млрд. дол. щороку на допомогу студентам, до того ж елітні університети намагалися субсидувати бідніших студентів. Так, дослідження прийому до коледжів США показує, що у 2001-2002 рр. студенти з сімей із середнім рівнем доходу платили лише 34% "повної" ціни за навчання.

Однак академічна інфляція є проблемою. Елітні коледжі мало переймаються платою за навчання, навпаки, вони змагаються за "дорогі аксесуари", наприклад - запрошують "зіркових" професорів, будують спортзали, які є справжніми витворами мистецтва тощо і, таким чином, збільшують плату. Державні університети, які надають можливість непривілейованим студентам отримати вищу освіту, змушені підвищувати ціну за навчання в результаті постійного пресингу державного фінансування. Середня плата за навчання в державних університетах зросла на 10,5% у 2008 р. [54, с. 35].

У США періоду колоніалізму (і пізніше) освіта трактувалася переважно як функція батьків та церкви. Наприкінці XVIII - на початку XIX ст. федеральний уряд підтверджує відповідальність за освіту тих, хто проживає на території країни під спеціальною юрисдикцією (воєнні пости, резервації індіанців, національні парки та периферійні володіння).

Історично важливість федеральної ролі в освіті зростала постійно, оскільки освіта набувала всезростаючої ваги як чинник національної безпеки та прогресу і, навіть як фактор виживання "вільного народу" США.

Згідно з Конституцією освіта в США розвивалася переважно як функція штату та місцевого уряду й недержавних організацій та агенцій. Федеральний уряд ініціював дві освітні політики, а саме, по-перше, оперування власне освітніми програмами та, по-друге, допомогу штатам та територіям у фінансуванні середньої та вищої освіти (тобто, фактично, їх розвитку).

Сьогодні федеральний уряд відіграє мінімальну роль у вищій освіті. США не мають центрального плану розвитку університетів. Викладачі вищих навчальних закладів не є державними службовцями (як у Франції та Німеччині). Уряд штатів, у свою чергу, несе принципову відповідальність за фінансування дій вищої освіти і, таким чином, за формування політики сьогодення і майбутнього галузі в межах штату.

Як правило, державні заклади вищої освіти отримують невелику допомогу від місцевого уряду. Фінансування штатом вищої освіти - складний комплекс різних видів діяльності, який передбачає врахування суперечливих конкуруючих інтересів, багатогранних проблем.

За останні 15 років федеральний уряд та багато штатів США встановили декілька категорій програм фінансування, які відповідають потребам різних соціальних груп (наприклад, програми для інвалідів, недієздатних, для кого англійська мова є не рідною тощо). Натомість, університети мають широке коло "патронів", починаючи з уряду штату і далі - релігійні організації, студенти, які платять за свою освіту, щедрі філантропи.

Традиція філантропії має міцне історичне підґрунтя в США і зберігається в наші дні. За часів Великої депресії 1930-х років пожертвування становили більшу частку прибутку вищої освіти ніж будьколи - близько 15%. Дари та гранти (як корпоративні, так й індивідуальні) зросли майже втричі за останні десять років. Так, у фінансовому 2009 р. приватні донори надали 24,4 млрд. дол. університетам [45, с. 323].

Університети традиційно приймали пожертвування в межах спеціальних цілей та сфер дослідження. Звичайно, університети можуть відмовитися від дарів, якщо вони не збігаються з їхніми планами та можливостями. Це буває у випадку, коли заклад не мо-

же дозволити собі виконання діяльності, якої вимагає донор, наприклад, йому бракує персоналу або бібліотечних ресурсів для того, щоб розпочати нову діяльність. Оскільки саме донори вирішують, яку діяльність вони будуть підтримувати, університети зазнають від них величезного впливу. Як правило, університети обережні з сумнівними джерелами - фондами, чиї кошти надійшли з аморальних джерел чи такими, які діють всупереч загальновизнаним цілям у громаді.

Ще одним видом дарів є добровільні дари від випускників, друзів та корпорацій. Вони використовуються з різними цілями: як стипендії, які є допомогою студентам (не коледжам) і становлять близько 20% прибутків вищої освіти. Єдина загроза - це те, що вони є нестабільним джерелом, не можна розраховувати на них як на основу майбутніх доходів вищої освіти. Не можна наймати викладачів та вводити нові програми, спираючись лише на кошти, які, у результаті економічних флуктуацій, можуть взагалі не надійти.

Надання платних послуг не є основним джерелом для вищої освіти, але є важливим для деяких відділів та кафедр. Наприклад, останні укладають угоди на проведення дослідження для державних органів та приватних фірм. Відділи та кафедри надають послуги з тестування для місцевих шкільних округів. Такий вид надходжень використовується, щоб надати відділам та кафедрам більше автономії, незалежності від загального бюджету.

У своєму дослідженні Е.Чейт виділяє заклади, які:

- не перебувають у фінансовій скруті;
- близькі до фінансових труднощів;
- перебувають у фінансовій скруті [45, с. 325 - 326].

Заклади, які не перебувають у фінансовій скруті, - це такі, в яких очевидні: менші витрати на допомогу студентам; чітко визначені програми; контрольоване розширення; ефективність діяльності; менша залежність від скорочення федеральної підтримки вищої освіти; є резерви для фінансового зростання; сприятливі обставини функціонування; менший вплив від порушень у кемпусі (університетському містечку); високий інтерес громади до того, що відбувається в закладі; тощо.

Заклади, близькі до фінансових труднощів, здійснюють контроль за фінансовою діяльністю, яка характеризується: відстроченням (коли розробка та запровадження нових програм відкладається на пізніший термін, наприклад, програми для випускників, професійні програми, релігійне навчання тощо); "затягуванням поясів",

однак, без змін академічної структури чи формату діяльності з метою зберегти фонди через скорочення таких витрат, як постачання та обладнання. Характерними прикладами скорочення діяльності є: скорочення на утримання кампусу - університетського містечка (наприклад, миття вікон лише один раз на рік); скорочення витрат на обладнання та його постачання (наприклад, довший термін використання обладнання), на подорожі; скорочення коштів на експериментальні програми; скорочення позапрограмної діяльності; скорочення допомоги студентам та спеціальним групам набору; обмеження видів комунікації, культурних заходів та послуг студентам (бюджет на публікації, лекції та концерти, служби інформування громадськості, охорону здоров'я, деякі бібліотечні послуги); "заморожування" найму неакадемічних працівників; скорочення зарплати викладачів.

Скорочення та перерозподіл у межах існуючої структури - це безболісні скорочення в межах трьох видів дій: по-перше, перерозподіл коштів між академічними відділами, збільшення набору студентів на програми, які не потребують великих витрат ресурсів та скорочення числа студентів на програми, які є "обтяжливими" для закладів; по-друге, скорочення академічних "позауніверситетських" програм (наприклад, лабораторних шкіл, програм інструкції польотів тощо); по-третє, скорочення академічних відділів (наприклад, літніх програм, якщо вони неприбуткові, курсів за вибором тощо).

Боротьба за фінансування характеризується тим, що її мета - підняти доходи як шляхом збільшення плати за навчання, так і шляхом лобіювання нових надходжень від штатів та залучення приватного бізнесу.

Планування (зокрема, планування можливого скорочення фінансування) торкається методів прийняття рішень щодо ресурсів університету. Фінансові труднощі привносять більше централізованості в процес прийняття рішень. Виникає потреба в більшому контролі, відповідності загальним пріоритетам та необхідності приймати "правильні" рішення.

Загалом, зазначені стратегії є спробою більш контрольованого та більш "обізнаного" управління. Здійснення цих заходів сприяє уникненню фінансових труднощів, які виникають у діяльності закладів вищої освіти.

Зклади у фінансовій скруті передусім характеризуються тим, що мають дефіцит фінансування; зменшують кількість викладачів (шляхом скорочення штатів чи "заморожування" подальшого найму викладачів); зберігають стабільним приєм чи збільшують його, завдяки чому зростає співвідношення "студент-викладач"; скорочують програми, зменшують число курсів, скорочують випускні програми, закривають професійні школи; зменшують число адміністраторів чи не відкривають нових посад у разі їх необхідності; ліквідують/скорочують дослідницькі інститути, скорочують бюджети дослідних центрів, інститутів тощо [45, с. 321-325].

Зазначені процеси дають підстави для висновку, що при фінансуванні вищої школи в Україні в умовах скорочення державного фінансування вищої освіти є сенс широкого використання досвіду США щодо диверсифікації джерел надходження коштів, не обмежуючись по суті двома – державним фінансуванням і коштами приватних осіб (контрактне навчання).

2.3. Форми фінансування та контролю держави в сфері вищої освіти в країнах Європейського Союзу

Заслуговує на увагу можливість використання в Україні досвід фінансування освіти у деяких розвинутих країнах Європи.

У Великобританії видатки університетів покриваються майже на 80 % з державного бюджету, при цьому розмір субсидій безпосередньо залежить від того, як університети виконують вимоги Департаменту освіти та науки.

Іншим джерелом фінансування британських університетів є дослідницькі ради, які фінансують навчання та дослідження, що проводяться студентами післядипломного навчання, викладачами університетів. Діяльність цих рад координується консультативним комітетом, який підпорядковується Департаменту освіти та науки. Якщо раніше університетам або окремим факультетам виділялася загальна сума на проведення дослідницьких робіт і навчальні заклади могли розподіляти її на свій розсуд, то в результаті реформ у Великобританії в останні роки здійснюється фінансування певних наукових тем, що розробляються конкретними виконавцями на конкурсних засадах. Заохочуються суспільні з промисловими фірмами наукові дослідження, розробки, інші заходи, що забезпечують університетам дохід.

Значну частку у джерелах фінансування вищих навчальних закладів має плата за навчання, плата за користування лабораторіями, бібліотеками тощо. У цілому частка за навчання в прибутковій частині університетського бюджету зросла з 4,5 % у 1975 р. до 65 % у 2009 р.

Провідні навчальні заклади Німеччини фінансуються в основному з державних джерел. Основна частина коштів надходить у вищі навчальні заклади з бюджетів земель, а інші – з федерального бюджету. Федеральні асигнування призначаються перш за все для капітального будівництва, на розвиток та розширення діяльності вищих навчальних закладів.

Крім державних джерел фінансування вищої школи, у Німеччині є й позабюджетні асигнування, що надходять від німецького дослідницького товариства, різних фондів, приватних підприємств, які витрачаються в основному на наукові дослідження та відіграють важливу роль у технічних вищих навчальних закладах.

Певна частка позабюджетних джерел припадає на так звані колективні кошти вищого навчального закладу, що формуються з доходів від колективного майна, а також ряду фондів. Як правило, колективні кошти використовуються для проведення наукових досліджень, а також на соціальні потреби [67, с. 74].

У Німеччині система вищої освіти поділена на два сектори. Один сектор охоплює університети, другий – Fachhochschulen (вищі професійні навчальні заклади, які нині прийнято називати університетами прикладних наук). Хоча кількість університетів не перевищує чверті загальної кількості ВНЗ (96 з 350 ВНЗ у 2005 р.), вони до цього часу домінують за кількістю студентів.

Якщо розглядати Німеччину в цілому, то вища освіта є значно децентралізованою системою. Однак на рівні окремих земель вона належним чином централізована. Традиційно міністерства земель, які відповідають за вищу освіту, суттєво впливають на законодавство в управлінні та фінансах [104, с. 97-104].

Питання про фінансування вищої освіти перебуває, у першу чергу, у компетенції земель. Землі, окрім цього, у повному обсязі перекривають витрати, пов'язані з оплатою праці викладачів, іншого персоналу, а також з обслуговуванням будівель і обладнання.

У більшості земель прийнято нове законодавство про вищу освіту. У Німеччині діє дуже складна процедура переговорів про традиційні постатейні бюджети між окремими ВНЗ і міністерствами (Міні-

стерством освіти і досліджень та Міністерством фінансів) відповідних земель. Процедура фінансування складається з декількох етапів. Спочатку ВНЗ повідомляє уряд землі про свої фінансові потреби через заявку, яка включається в бюджет. Повний бюджет відповідного міністерства обговорюється з іншими міністерствами і за результатами обговорення складаються пропозиції щодо бюджету, які уряд землі подає на розгляд парламенту. Після того, як парламент схвалив бюджет, кошти розподіляються і витрачаються відповідно до потреб кожного ВНЗ – знову ж таки під наглядом уряду землі. Цей процес часто уповільнюється і переривається, Міністерство фінансів вводить додаткові обмеження, обумовлені реальною сумою коштів, або тимчасово обмежує витрати.

Складні, заплутані та незрозумілі схеми постатейного бюджету дуже детальні й розділені на глави, групи статей і статті. Як правило, перерахування грошей із одного бюджетного року (який збігається з календарним) у наступний неможливе.

Невикористані фонди мають бути повернені міністерству, й університетський бюджет на наступний рік буде відповідним чином зменшений. Як результат цього, ВНЗ часто витрачають невикористані гроші будь на що аби уникнути скорочення бюджету [104, с. 108-109].

Фінансування вищої освіти в Чеській республіці здійснюється за рахунок бюджетних коштів, обсяг яких затверджує Парламент країни за пропозицією уряду. Механізм виділення коштів ВНЗ визначений законом про освіту. Основна частка коштів, одержуваних ВНЗ розраховується з урахуванням чисельності студентів, а також витрат, пов'язаних з викладанням тієї чи іншої навчальної програми. Розміри останніх визначаються шляхом множення нормативної базової суми на коефіцієнт відносних витрат. Частина державних коштів виділяється на контрактній основі з урахуванням довгострокових планів розвитку ВНЗ та їх відповідності довгостроковим планам розвитку системи вищої освіти, які розробляються Міністерством освіти. Кожен проект у галузі вищої освіти проходить експертну оцінку, яку здійснюють спільно Конференція ректорів, Рада вищих навчальних закладів та представники Міністерства освіти.

З прийняттям Закону про вищу освіту у 2005 р. держава взяла на себе зобов'язання фінансувати навчання всіх студентів у всіх загальнодоступних вищих навчальних закладах. Але при цьому кількість безкоштовних місць обмежена і встановлюється щорічно. У зв'язку з

цим законом була введена соціальна стипендія для студентів університетів. До цього часу держава не несла ніяких соціальних зобов'язань щодо студентської молоді.

Сьогодні чеські студенти мають право на різні форми допомоги з боку держави. Перш за все, це стипендія, яка надається навчальним закладом. Крім того, студент може звернутися з проханням про скорочення плати за навчання. Крім спеціальних внесків, що стягуються з тих студентів, які хочуть поміняти навчальну програму (в середньому 80 євро на рік), плата стягується з осіб, які навчаються довше стандартного терміну навчання (розміри подібного штрафу залежать від типу програми і коливаються від 500 до 3 тис. євро). Учні також мають право на скорочення бази оподаткування на суму отриманої стипендії.

Крім того, сім'я студента отримує соціальні пільги. Зокрема, сім'ї може бути надана знижка з податку у розмірі 900 євро, якщо студент не досяг віку 26 років. Якщо студент є інвалідом і потребує спеціального догляду, у цьому випадку розмір податкової знижки подвоюється.

У цілому сьогодні для Чехії характерна домінуюча роль державного фінансування вищої освіти, що здійснюється шляхом виділення бюджетних коштів безпосередньо вищим навчальним закладам. Прямий внесок студентів у фінансування ВНЗ обмежений так само, як обмежена і роль держави в цільовому фінансуванні студентів, пов'язаному з покриттям витрат на отримання вищої освіти. Така ситуація відображає, з одного боку, загальне упередження громадян щодо плати за навчання у ВНЗ, а з іншого - законодавчо закріплене за студентом положення утриманця, а не самостійної особи, яка є об'єктом програм фінансової допомоги та соціальної політики [65, с. 92-95].

У деяких країнах, система фінансування університетів, заснована на показниках академічної успішності студентів, яка не гарантує переважну підтримку тих ВНЗ, які реально забезпечують більш високу якість освіти. Це стосується, зокрема, італійської системи фінансування, де розподіл бюджетних коштів між університетами залежить від кількості успішно зданих студентами іспитів [6, с. 82-106].

У 1993 р. уряд Італії прийняв закон, який встановив нові принципи виділення коштів з державного бюджету на розвиток університетів. До прийняття нового закону в Італії традиційно існувало постатейне (кошторисне) фінансування університетів (line-item budgets), тобто кошти виділялися окремо на викладацьку діяльність, на наукові

дослідження, на покриття поточних витрат і на підтримку і розвиток матеріально-технічної бази. При такій методиці суми по кожній окремій статті витрат жорстко обмежуються без можливості їхнього перенесення в іншу статтю. Однак така система не дозволяла університетам виробляти й впроваджувати в життя власну стратегію розвитку. Тому її замінили паушальною системою (lump sum budget system), тобто системою єдиноразового фінансування, заснованою на принципі цільового планування та використання бюджетних коштів. Відтепер університети отримали право самостійно, без узгодження з Міністерством освіти, університетів і досліджень, визначати витратні статті своїх бюджетів. Розподіл коштів державного бюджету між університетами проходив в рамках досить складної процедури і в умовах політичного протистояння лобіючих груп. Часто обсяги фінансування залежали не від потреб навчального закладу, а від здібностей його керівництва домовлятися з чиновниками міністерства. Така практика призводила до незбалансованого розвитку всієї системи вищої освіти країни.

Для усунення таких «перекосів» в 1997 р. уряд затвердив нову модель - формульне (нормативне, подушне) фінансування (formula-based funding model), при якій розміри асигнувань розраховуються виходячи з чисельності студентів. Ця практика проіснувала з 1997 по 2003 рр. Причому за цією методикою розподілялася незначна частина коштів. У 1997 р. на основі цієї моделі виділялося 1,5% всіх бюджетних витрат на вищу школу, в 2003 р. їх частка збільшилася до 10%. Суттєвим недоліком даного методу було те, що використання коефіцієнтів, що враховують чисельність студентів (їхня вага при розрахунках становила 70%), сприятливо позначалося на фінансуванні тільки великих університетів. Крім того, нова система розподілу коштів не враховувала науково-дослідну діяльність ВНЗ. У результаті уряд відмовився від формульного фінансування і доручив Національному комітету оцінки діяльності університетів (National Evaluation Committee) розробити схему фінансування університетів за результатами діяльності.

У 2004 р. уряд перейшов на нову систему, яка враховує три групи показників: 1) кількість студентів; 2) результати педагогічної діяльності; 3) обсяги і результати науково-дослідної діяльності.

При розрахунку першого показника застосовуються вагові коефіцієнти для різних спеціальностей (медичний факультет «важить» більше, наприклад, ніж економічний). Результативність педагогічної

діяльності визначається з урахуванням кількості залікових кредитів, отриманих студентами під час навчання в університеті, а також чисельності випускників, які закінчили навчання у встановлені терміни. Результати науково-дослідної діяльності оцінюються виходячи з таких показників, як співвідношення викладацьких та науково-дослідних кадрів, чисельність стажерів-дослідників і аспірантів, розміри залучених на потреби наукових досліджень коштів з державних і приватних джерел, кількість виграних конкурсів на отримання державних грантів на проведення наукових досліджень.

У цілому нова система розподілу бюджетних коштів відповідає основним цілям державної стратегії розвитку національної системи вищої освіти - збільшенню числа студентів і випускників університетів, підвищенню якості наукових досліджень і вдосконаленню роботи самих університетів.

Аналіз функціонування нової системи свідчить, що, незважаючи на її стимулюючу дію, до цих пір 99,5% бюджетних коштів розподіляється традиційним постатейним способом і лише 0,5% - за результатами діяльності. Для отримання стимулюючого ефекту від нової системи не менше 10-15% бюджетних коштів повинні розподілятися на її основі.

Показники, які визначають розміри фінансування наукових досліджень, повинні бути максимально тісно прив'язані до якісних показників цієї роботи, що вкрай важливо для підвищення якості науково-дослідної діяльності, яка проводиться в італійських університетах. Зокрема, Національний комітет з оцінювання діяльності університетів пропонує використовувати для оцінки якості науково-дослідної роботи такі показники, як наявність публікацій, патентів та ін.

При створенні стимулів для вдосконалення та підвищення якості роботи університетів нова система фінансування за результатами діяльності в той же час веде до впровадження пропонованих різними ВНЗ навчальних програм і курсів. Однак у сучасних умовах суспільство потребує диверсифікації пропозиції освітніх послуг і методів навчання. Сьогодні ефективність системи вищої освіти залежить від того, чи зможуть навчальні заклади належним чином задовольнити все більш різноманітні запити громадян на вищу і професійну освіту. У цих умовах доцільно при виділенні асигнувань на педагогічну та науково-дослідну діяльність застосовувати кошторисне і формульне фінансування [2, с. 107-109].

Незважаючи на зусилля урядів більшості країн-членів Євросоюзу збільшити частку приватних внесків в систему вищої освіти, до цих пір найважливішим джерелом коштів, необхідним для існування і розвитку більшості ВНЗ цих країн, залишається пряме фінансування з державних бюджетів. За даними Eurydice, опублікованими в 2009 р., середня частка державних коштів у бюджетах університетів 27 країн Євросоюзу становила 79,9%, надходжень від плати за навчання - 11,5%, а кошти фірм та неприбуткових організацій - 5,4%. Тільки в п'яти країнах ЄС частка державних коштів у бюджетах ВНЗ була нижче 70%. У Польщі державне фінансування забезпечувало 69% всіх коштів, одержуваних вищою школою, на Кіпрі - 65,8%, у Литві - 61,8%, в Болгарії - 55,2% і в Латвії - 44,9% [29, с. 63-65], [50, с. 32].

За останні п'ятнадцять років традиційні механізми бюджетного фінансування ВНЗ у більшості країн ЄС зазнали істотних змін. Багато країн відмовилися від системи переговорів між керівництвом ВНЗ і представниками держави про розміри виділених коштів і від розрахунків реальних витрат, які несуть ВНЗ у зв'язку зі своєю діяльністю. Тепер вони перейшли до системи виділення грантів і субсидій на оплату праці викладачів та розвиток матеріально-технічної бази, а також до надання асигнувань на навчальну діяльність та наукові дослідження з урахуванням результатів діяльності ВНЗ. Одночасно уряди намагаються активізувати контроль над використанням коштів і роботою ВНЗ і удосконалювати систему їх звітності. Головними цілями при впровадженні нових підходів до бюджетного фінансування ВНЗ є: підвищення якості освіти, стимулювання ефективності діяльності ВНЗ, забезпечення виконання системою вищої освіти стратегічних цілей, визначених урядом. Зазначені цілі знайшли відображення у вже згаданому документі Комісії Євросоюзу, присвяченому питанням модернізації європейських університетів. У ньому підкреслюється важливість переходу до фінансування вищої освіти за результатами діяльності, надання університетам реальної автономії у використанні коштів та встановлення з боку суспільства контролю над результатами діяльності.

Стара система постатейного фінансування витрат ВНЗ за рахунок держбюджету зберігається в Болгарії, Чехії, Латвії, Греції та на Кіпрі. У Греції держава виділяє кошти на заробітну плату викладачам, поточні витрати і здійснює інвестиції в розвиток матеріально-технічної бази. У Болгарії фінансування йде за такими статтями: витрати, пов'язані з навчальним процесом, витрати на наукові дослід-

дження, на капітальні вкладення, а також витрати з видання підручників.

У 1990-х роках більшість країн ЄС перейшло до фінансування ВНЗ за допомогою грантів. При цьому в одних країнах кошти, одержувані від держави, розподіляються за статтями витрат керівництвом ВНЗ самостійно, а в інших (Бельгія, Франція, Угорщина, Словенія, Польща) - відповідно до директив органів нагляду. У Франції, наприклад, університети повинні надавати у вищестоящі органи проекти бюджетів на схвалення, причому, іноді органи нагляду відхиляють проект бюджету, якщо не згодні з тим, як ВНЗ збирається розпорядитися бюджетними коштами. В Угорщині вищі навчальні заклади надають щорічно у вищестоящі органи проект бюджету на схвалення, причому останні можуть внести в бюджет зміни, якщо вважатимуть, що даний бюджет не дозволить ВНЗ забезпечити виконання поставлених перед ним завдань. У Польщі університети представляють проекти своїх бюджетів у міністерство фінансів, але при цьому в країні відсутня інституційна процедура схвалення бюджету.

Витрати на заробітну плату працівників вищої школи в країнах Євросоюзу становлять у середньому 61,4% всіх витрат ВНЗ. Найменший цей показник у Чехії, Греції та Словаччині, де частка заробітної плати працівників не перевищує 45% загальних витрат вищої школи. У той же час у Данії, Франції та Нідерландах ця стаття бюджету сягає 70% і більше. На частку інших поточних витрат ВНЗ у країнах Євросоюзу в середньому припадає 28,9%, а на частку капітальних витрат - 9,7%. Найвищі капітальні витрати відзначені в Іспанії, на Кіпрі і в Туреччині, де їхня частка в загальних витратах університетів становить більше 15% [29, с. 71-72].

Майже у всіх країнах ЄС формули розрахунку розміру державного фінансування засновані на обліку «внеску» ВНЗ, який вимірюється в більшості країн шляхом множення чисельності студентів, які навчаються у ВНЗ, на коефіцієнти (ваги) факультетів і спеціальностей. Перехід до системи державного фінансування за такою формулою обґрунтовується необхідністю підвищення прозорості розподілу бюджетних коштів і усунення зайвого політичного тиску на процес виділення коштів конкретним університетам.

У деяких країнах, де збереглися бюджетні місця, фінансування визначається з розрахунку заповнення цих місць. У деяких країнах при виділенні фінансування враховуються площі, займані навчальни-

ми закладами (Франція) або орендна плата, яку платять ВНЗ (Фінляндія), чисельність професорів та викладачів (Греція, Франція, Польща).

Половина країн-членів ЄС при розрахунку бюджетного фінансування викладацької діяльності використовують також показники успішності студентів. Найбільш поширеним показником успішності є чисельність випускників. У деяких країнах, наприклад, у Чехії, Італії та Австрії особлива увага приділяється частці студентів, які завершили стандартний курс навчання у встановлені терміни. У Данії, Австрії та Ліхтенштейні в розрахунку беруть кількість студентів, які успішно склали іспити, а у Швеції та Норвегії - кредитні бали, набрані студентами. У Великобританії враховується не чисельність студентів, які вступили до ВНЗ, а чисельність випускників, які закінчили навчання у поточному році.

У Польщі і Румунії до останнього часу критерієм якості роботи ВНЗ були показники оцінки якості їх професорсько-викладацького складу та адміністрації.

Окремі країни використовують і інші критерії при розподілі бюджетних коштів. Наприклад, в Італії враховується економічна і соціальна ситуація в регіоні, де розташований університет, при цьому для ВНЗ, розташованих у відсталих регіонах, передбачається додаткове фінансування, призначене для надання допомоги студентам з малозабезпечених сімей. В Австрії формула розрахунку фінансування включає чисельність жінок-професорів, а також число жінок, які захистили докторські дисертації. У Великобританії навчальні заклади отримують додаткові кошти в разі прийому студентів-інвалідів та вихідців з малозабезпечених сімей.

Вплив показників якості та результативності на обсяг виділених вищим навчальним закладам грантів у різних країнах різна. Наприклад, в Естонії державне фінансування повністю (на 100%) визначається показниками результативності діяльності ВНЗ з урахуванням чисельності випускників. У Швеції 45% виділених державою коштів на розвиток ВНЗ розподіляється в залежності від показників успішності студентів на кінець навчального року. У Нідерландах 50% грантів пов'язане з показниками якості роботи ВНЗ (кількість студентів, які поступили, чисельність випускників, у тому числі тих, хто завершив освіту у встановлені законом терміни, число студентів, які відсілися за рік). У Норвегії та Фінляндії (з 2007 р.) приблизно третя частина державних коштів університетам виділяється з урахуванням показників якості та успішності їх роботи. У Латвії, Угорщині і Румунії

від 12 до 20% грантів, призначених на оплату викладачів і поточні витрати, також виділяється з урахуванням показників продуктивності.

У цілому варто зазначити, що перехід до нових форм розподілу бюджетних коштів за формулою супроводжується у всіх країнах активними політичними дебатами, а їх впровадження пов'язане з інерційністю системи вищої освіти в багатьох країнах. Наприклад, у фламандській частини Бельгії перехід до нової системи фінансування ВНЗ передбачено законом «Про автономію вищої школи» (Autonome Hochschule), який був прийнятий в 2005 р. Однак нова система діє тільки з 2009/2010 навчального року. В іспанському парламенті вже кілька років обговорюються поправки до закону про фінансування вищої освіти, що дозволять внести до нього положення про облік результатів діяльності ВНЗ при розподілі бюджетних коштів. При цьому влада областей, що відповідають за фінансування розташованих на їхній території ВНЗ, як і раніше фінансують вищу освіту на основі врахування їх загальних витрат.

В останні роки в деяких країнах ЄС уряди стали застосовувати систему цільових контрактів, покликаних підвищити якість вищої освіти. У 2007 р. в 12 країнах ЄС між ВНЗ і державою були укладені цільові контракти, в яких встановлюються стратегічні цілі, для реалізації яких і виділяються бюджетні кошти. Подібні контракти стають важливим механізмом впливу на політику розвитку університетів. Зокрема, у Франції починаючи з 1989 р. будь-яке пряме виділення державних коштів, крім асигнувань на оплату праці викладачів та наукові дослідження, здійснюється в рамках цільових контрактів. У цілому частка коштів, одержуваних французькими університетами на основі цільових контрактів, становить від 10 до 15% всього державного фінансування. Навпаки, в Австрії за цільовими контрактами університети отримують до 80% державних коштів і тільки 20% фінансування здійснюється за вищезгаданою формулою. У Фінляндії 6,5% отриманих від держави коштів йде на реалізацію проектів, що відповідають національним стратегічним пріоритетам.

Як правило, цільові контракти укладаються на тривалий строк від 3 (Австрія, Фінляндія, Данія) до 5 років (Франція). Зміст цільових контрактів відрізняється в окремих країнах ЄС, у Данії ці контракти визначають загальні стратегічні цілі розвитку ВНЗ, включаючи педагогічну діяльність, наукові дослідження, розповсюдження та обмін знаннями. У Франції в контрактах встановлюються такі цілі для уні-

верситетів, як якість освіти та наукових досліджень, вдосконалення управління, боротьба з нерівністю. Уряд Франції використовує систему контрактів для забезпечення виконання університетами загальних вимог, що пред'являються державою до вищої освіти. В Австрії контракти визначають стратегічні цілі ВНЗ, навчальні програми та освітні послуги, цілі розвитку і стимулюючі заходи в сфері управління людськими ресурсами, а також внесок усього навчального закладу в розвиток суспільства. Цей розділ, як правило, містить вимоги, що стосуються збільшення кількості жінок на керівних постах університетів і одержують докторські ступені, розвитку системи підготовки для працюючих студентів і соціально значущих культурних і дослідницьких програм, трансфертів знань і нових технологій тощо. Крім того, контракти покликані стимулювати розвиток міжнародної діяльності ВНЗ і міжвузівську кооперацію.

У Чехії, Португалії та Словаччині контракти використовуються для фінансування специфічних проектів і не відіграють суттєвої ролі у фінансуванні університетів. У деяких випадках вони укладаються на конкурсній основі.

Якщо вищий навчальний заклад не виконає зобов'язання контракту, то надалі держава може враховувати цю обставину при визначенні розміру фінансування такого навчального закладу. Наприклад, уряд Австрії заявив, що по завершенні перших трирічних контрактів подальше фінансування ВНЗ буде здійснюватися з урахуванням аналізу результатів виконання контрактів. У Данії поки ступінь виконання ВНЗ взятих зобов'язань за контрактами не впливає на подальше виділення бюджетних коштів. Але уряд Данії планує надалі пов'язувати базове фінансування університетів з всебічною оцінкою їхньої діяльності і виконанням зобов'язань за контрактом. Для оцінки якості виконання контрактних зобов'язань планується використовувати такі кількісні показники, як студентська мобільність, число дипломованих випускників і захищених дисертацій, кількість патентів і впроваджених наукових розробок, кількість наукових публікацій, залучення іноземних викладачів і дослідників[29, с. 63-64].

Державне фінансування наукових досліджень і розробок, що проводяться ВНЗ країн ЄС, в останні роки визначається їх результативністю. У більшості країн університети отримують базове фінансування науково-дослідної роботи, при цьому кошти можуть виділятися цільовим чином на НДДКР або ж включатися в загальний грант, призначений на оплату праці викладачів та поточні витрати. Іноді фінан-

сування тих чи інших науково-дослідних програм здійснюється на конкурсній основі.

Часто для визначення обсягів фінансування НДДКР враховуються показники якості роботи ВНЗ в цій області. До таких показників найчастіше відносяться такі: кількість наукових публікацій, індекс цитування в академічних журналах, участь дослідників у педагогічній діяльності; кількість магістерських дипломів і докторських ступенів, отриманих випускниками ВНЗ; обсяги фінансування наукових досліджень на конкурсній основі; розміри інвестицій, що надійшли від приватного сектора; число проектів, що знаходяться в роботі; використання результатів наукових досліджень (ліцензії, авторські права, надані послуги тощо); участь у міжнародних наукових проектах; зростання чисельності наукових кадрів.

В останні роки національні стратегії і реформи в галузі фінансування вищої школи спрямовані не тільки на розширення автономії навчальних закладів у сфері управління фінансовими ресурсами, але і на активізацію діяльності ВНЗ із залученням приватних коштів. Поки що частка приватних інвестицій у вищу освіту в країнах Євросоюзу незначна, особливо в порівнянні з США, однак ідея «розподілу витрат» на вищу освіту між зацікавленими сторонами, незважаючи на суттєвий опір громадськості, отримує реалізацію і в розглянутих країнах. Найбільшою мірою частка надходжень від плати за навчання та адміністративних внесків в бюджетах ВНЗ збільшилася у Франції (з 2,4 до 9,7%) та Італії (з 2 до 18%). У Болгарії, Латвії, Литві та Польщі витрати домогосподарств забезпечують від 25 до 50% фінансування університетів. У той же час надходження з інших приватних джерел залишаються незначними. Їх частка в бюджетах вишів не перевищує 3%. У таких країнах, як Нідерланди, Швеція та Велика Британія, цей показник знаходиться на рівні 10%, а в Угорщині - 15%.

Сьогодні практично в 2/3 країн Євросоюзу ВНЗ мають право стягувати плату зі студентів, які поступили на перший цикл навчання. У деяких країнах (Естонія, Латвія, Литва, Угорщина та Румунія) у ВНЗ зберігаються бюджетні місця, на яких навчання студентів субсидується державою. У багатьох країнах стягують додаткову плату зі студентів, які не завершили у встановлені терміни своє навчання. За даними Eurydice, у 2006/2007 навчальному році зі студентів, які отримують вищу освіту першого циклу, плата не стягувалася тільки в Швеції, Норвегії, Фінляндії і Данії, Ірландії, Шотландії. У Греції плату за навчання стягує тільки Відкритий грецький університет. У Ні-

меччині в 2006/2007 навчальному році університетам законодавчо було дозволено вводити плату за навчання. Однак цим правом скористалися лише влади семи земель.

В окремих країнах, наприклад у Франції, де поки немає плати за навчання, вступні та інші адміністративні внески можуть становити суттєві суми, зокрема, в деяких ВНЗ і для деяких спеціальностей - 1 тис. євро, при середніх розмірах таких витрат - 146-186 євро. В Ісландії реєстраційний збір в університетах також вище середнього показника по ЄС (200 євро) і складає майже 400 євро. [29, с. 65-70].

Деякі країни із соціальних і політичних міркувань не вводять плату за навчання, обмежуючись введенням або підвищенням вступних внесків (у Китаї, наприклад, вступні внески підвищилися з середини 90-х років на 40%). Для поповнення своїх бюджетів університети, крім того, стали встановлювати плату за різні послуги (медичне обслуговування, проживання в гуртожитку, транспорт), які раніше були або безкоштовними, або пільговими. У багатьох державних ВНЗ Індії, наприклад, надходження від плати за послуги становлять 50-60% доходів ВНЗ, а в Південній Кореї та Чилі - 40% [98, с. 56-57].

Найвища плата за навчання у ВНЗ була у Великобританії (1579 євро) та Нідерландах (1406 євро), проте в Нідерландах студенти отримують фінансову допомогу на пільгових умовах. У середньому ж плата за навчання в університетах знаходилися на рівні 500-800 євро на рік.

У деяких країнах (Іспанія, Португалія, Італія, Великобританія, Північна Ірландія, Австрія, країни Балтії) ВНЗ отримали право самостійно використовувати кошти, отримані від плати за навчання.

Іншими джерелами приватного фінансування ВНЗ європейських країн є: пожертви приватних осіб і компаній; позики, орендна плата і доходи від нерухомості; стипендії, що встановлюються приватними спонсорами, для осіб, які отримують вищу освіту або ведуть наукові дослідження; доходи від НДДКР; контракти на проведення наукових досліджень; плата за надані послуги (зокрема, за професійну підготовку та перепідготовку персоналу компаній, проведення консультацій, медичне обслуговування і т.д.); процентний дохід з інвестицій; створення комерційних компаній.

Досвід зарубіжних країн переконує, що там успішно реалізується принцип кредитування населення з метою отримання вищої освіти. Цікавим є також досвід участі держави у частковому фінансуванні приватних навчальних закладів. Вивчення такої практики може бути

корисним, а тому розглянемо організацію, роль і місце фінансово-кредитних коштів у системі освіти Франції, Англії і Швеції.

Для Франції характерним є постійне зростання витрат на освіту. Держава, окрім громадських закладів освіти, частково фінансує і приватні, але тільки ті, які співпрацюють із нею на основі контракту. Оскільки менш як 15 % студентів приватних вищих навчальних закладів отримують стипендії, тому перед значною частиною французької молоді щорічно постає питання фінансування витрат, пов'язаних із навчанням. Дедалі більше студентів при цьому вдаються до соціальних студентських кредитів.

Головна роль у забезпеченні функціонування державної вищої освіти відводиться Раді фінансування вищої освіти в Англії та відповідним управлінням у Шотландії, Уельсі й Північній Ірландії. Роль Ради – подавати рекомендації Державному Секретареві з освіти Великобританії та розподіляти державні кошти фінансування університетів та коледжів. На Раду покладено також обов'язки контролювати якість навчального процесу та наукових досліджень, розвивати співпрацю університетів, зберігаючи їх автономію, розширювати як місцеву, так і міжнародну роль кожного університету, ревізувати ефективність використання коштів та державного фінансування.

У Великобританії кредитування освіти державними установами чи окремими галузями промисловості не проводиться. Освіта у вищих навчальних закладах платна, університети та коледжі самостійно регулюють вибір спеціальностей залежно від попиту абітурієнтів. Однак держава для підтримки деяких спеціальностей, переважно інженерних, практикує надання одноразової допомоги для вступників. Місцеві відділи освіти при меріях надають безпроцентні позички своїм студентам із поверненням після завершення навчання та працевлаштування або під час навчання. Ця система позик введена Міністерством освіти у вересні 1990 р. Величина позик залежить від того, живуть студенти з батьками чи навчаються в інших містах.

Різні наукові, добродійні місцеві та міжнародні організації, а також окремі університети надають допомогу чи винагороду особливо талановитим студентам, що мають високу успішність у навчанні. Нормативних документів на одержання позики або допомоги у Великобританії не існує [110, с. 86], [76, с. 376].

В останні 10 років у більшості європейських країн законодавство пішло по шляху зняття обмежень, що стосуються залучення університетами приватних фінансових коштів. При цьому в деяких краї-

нах у законодавчих документах обумовлено, що університети при плануванні своєї ділової активності, включаючи залучення приватних фінансових коштів, повинні, перш за все, керуватися цілями і завданнями, що стоять перед закладом як освітньою установою. Подібний підхід характерний для Франції, Нідерландів, Польщі, Латвії та Естонії. У Німеччині університети при розвитку ділової активності повинні виходити з свого статусу державної установи. Особливу увагу в законодавстві приділяється проблемі створення університетами комерційних компаній. Наприклад, у Франції вищі навчальні заклади можуть організовувати компанії тільки для виробництва, просування на ринок і маркетингу товарів і послуг, пов'язаних з виконуваної ними громадської місією. У Фінляндії та Норвегії університетам дозволяється створювати компанії для надання освітніх та дослідницьких послуг, що мають соціальне значення.

У більшості країн вищих навчальних закладів обмежені в можливостях залучення позикових коштів. Наприклад, на Мальті університет без дозволу міністерства освіти може отримати кредит не більше 70 тис. євро. У Нідерландах ВНЗ повинні звертатися за позиками тільки до фінансових установ, що мають найвищий кредитний рейтинг. У Великобританії університети, перш ніж позичити кошти, повинні укласти спеціальну угоду з державною структурою, яка фінансує ВНЗ. При цьому найчастіше зобов'язання по заборгованості університету будуть нести, в кінцевому рахунку, державні фінансові органи.

Законодавство у країнах ЄС обмежує права університетів у сфері інвестування наявних у них коштів. У Бельгії вищі навчальні заклади можуть інвестувати кошти лише в спільні з приватними банківськими установами підприємства по впровадженню наукових розробок університетів. В Угорщині та Польщі ВНЗ дозволено вкладати тимчасово вільні кошти винятково у державні цінні папери та облігації. У Швеції університети можуть інвестувати кошти тільки в безприбуткові проекти, пов'язані з їх основною діяльністю.

У деяких країнах існують обмеження на використання коштів, одержаних від орендної плати або ренти. Зокрема, в Бельгії ці кошти можуть бути використані на капітальні вкладення в інфраструктуру університетів.

У більшості країн ЄС створення ВНЗ компаній також обмежується певними умовами. У Данії університет може створити тільки одну венчурну компанію, але при цьому може бути одним із власни-

ків венчурних компаній, створених іншими дослідницькими організаціями. У Греції університети з метою збільшення доходів можуть засновувати компанії з обмеженою відповідальністю. У Польщі державним закладам освіти заборонено купувати частки в комерційних компаніях. У Швеції університет, щоб створити компанію, повинен отримати спеціальний дозвіл уряду. У той же час уряд заохочує дослідні проекти, що реалізуються ВНЗ в кооперації з бізнесом, розглядаючи таку співпрацю як важливе джерело додаткових фінансових коштів, а також засоби підвищення якості підготовки фахівців та розвитку матеріально-технічної бази університетів.

Практично у всіх країнах Євросоюзу в останнє десятиліття університети за підтримки місцевих і регіональних влад, а також бізнесу створюють інноваційні парки та технологічні центри.

Фінансова участь бізнесу в розвитку вищих навчальних закладів реалізується також у формі спонсорування підготовки кадрів або проведення науково-дослідних робіт. В Італії, наприклад, підприємці спонсують підготовку магістрів за потрібними їм спеціальностями і надають фінансову підтримку докторантам, які розробляють цікаві для підприємців наукові теми. Подібна практика існує і в Бельгії, де за підтримки бізнесу реалізується багато докторських проектів в галузі інженерних наук.

З метою диверсифікації джерел фінансування вищих навчальних закладів і залучення приватних коштів у сферу вищої освіти уряди європейських країн використовують різні форми стимулювання бізнесу. Зокрема, в деяких країнах вводяться податкові пільги для дарувальників, спонсорів та приватних партнерів університетів. Подібні стимули для дарувальників і спонсорів існують у Бельгії, Чехії, Іспанії, Франції, Латвії, Люксембурзі, Угорщині, Румунії, Словаччини, Фінляндії і Великобританії.

У Бельгії, Данії, Греції, Іспанії, Франції, Італії, Португалії, Норвегії і Латвії діють податкові пільги для фірм, які проводять з університетами спільні наукові дослідження.

В останні роки в деяких країнах існує стимулювання вищих навчальних закладів на більш активний розвиток співпраці з приватним сектором. Наприклад, у Франції державні дослідницькі гранти надаються в першу чергу проектам, які реалізуються спільно з приватними компаніями. Фінський уряд також заохочує співробітництво університетів і бізнесу шляхом надання грантів на спільні дослідницькі проекти. У деяких країнах створені спеціальні державні органи, що

займаються розвитком співпраці університетів і бізнесу. Подібні підрозділи стали організовувати і в самих університетах. В Італії уряд спростив процедуру створення компаній, що займаються впровадженням університетських НДДКР або надають фінансову підтримку університетам зі створення подібних структур.

У Швеції різні державні структури, дослідні ради і фонди видають гранти на розвиток співпраці між ВНЗ, місцевою владою і бізнесом. У Фінляндії діє потужна інфраструктура, що забезпечує організаційну та фінансову підтримку розвитку науково-технічного співробітництва університетів та підприємницьких кіл.

Багато експертів сьогодні бачать вирішення проблеми фінансування вищої освіти в розширенні співробітництва з приватним сектором і в більш активній участі бізнесу у фінансуванні фундаментальних і прикладних досліджень; в залученні до викладання в державних закладах освіти експертів з промисловості; у фінансуванні конкретних дослідницьких проектів в обмін на патенти і авторські права; у створенні спільної інфраструктури для прискорення процесу впровадження НДДКР тощо. У цілому вважають експерти, бізнес, який одержує вигоди від розвитку вищої освіти, повинен вносити свій внесок на її фінансування.

У той же час академічне співтовариство наполягає на тому, щоб рішення, що приймаються у цій сфері, враховували специфіку державного фінансування вищої освіти і передбачали заходи по захисту академічної свободи, в тому числі й у виборі об'єктів наукових досліджень і в інтерпретації отриманих результатів. Сьогодні в багатьох країнах ЄС влада забороняє деякі форми приватного фінансування державних університетів, а також обмежує діяльність ВНЗ у пошуку і використанні коштів приватних інвесторів. Такі обмеження аргументуються міркуваннями забезпечення якості освітніх послуг, однак противники державного регулювання вважають, що ці обмеження заважають залучати приватні інвестиції в сферу вищої освіти. Плідний розвиток партнерських відносин університетів з бізнес-спільнотою, на думку експертів ЄС, вимагає від партнерів обліку інтересів один одного. Підприємці повинні ширше дивитися на ділове партнерство з університетами в науково-дослідній сфері не обмежуючись суто прагматичними завданнями і ринковими міркуваннями, а університетам слід активніше адаптувати свої навчальні програми до потреб ринку праці.

Модернізація вищої освіти в країнах ЄС включає також встановлення нового типу співробітництва між державою та університетами. Державі належить право визначати стратегічні напрями розвитку вищої освіти, у той час як автономні університети повинні нести всю повноту відповідальності за розвиток системи підготовки кадрів, персонал та фінансові ресурси, що знаходяться в їх розпорядженні. За оцінками Комісії ЄС, сталий розвиток економіки, що базується на знаннях, вимагає щорічних інвестицій в модернізовану вищу освіту в розмірі 2% ВВП, а це у свою чергу передбачає диверсифікацію джерел фінансування за рахунок залучення приватних інвестицій [29 с. 61-73].

У більшості країн ЄС використання державних коштів, що виділяються на розвиток ВНЗ, знаходиться в компетенції адміністрації навчальних закладів, фінансова діяльність ВНЗ знаходиться під контролем держави.

У всіх країнах Євросоюзу проводиться зовнішній аудит фінансової діяльності ВНЗ, а також існують спеціальні національні або регіональні органи (за винятком Італії), перед якими університети звітують за використання бюджетних коштів. У деяких країнах ВНЗ за законом зобов'язані проводити внутрішній фінансовий аудит.

В останні роки уряди країн ЄС та органи Євросоюзу приділяють увагу соціальній відповідальності ВНЗ, що передбачає оцінку не лише економічної, але й соціальної ефективності їхньої діяльності. Для такої оцінки використовуються, зокрема, показники якості та успішності діяльності університетів, що враховуються при виділенні державних коштів. Іноді фінансування ВНЗ ставиться в залежність від виконання ними тих чи інших стратегічних завдань розвитку системи вищої освіти. Наприклад, у Болгарії обсяг державних асигнувань університетам визначається з урахуванням результатів регулярної оцінки їх діяльності органами акредитації. У Великобританії умови надання грантів університетам обумовлюються в спеціальних фінансових угодах, що укладаються фінансовими департаментами органів управління освітою з конкретними ВНЗ. Хоча такі угоди з ВНЗ щодо кількості дипломованих випускників носять досить широкий характер і дозволяють навчальним закладам маніпулювати показниками, у разі невиконання університетами цільових завдань виділені їм гранти можуть бути відкликані.

Органи, що здійснюють перевірку використання університетами державних коштів, повинні будувати свою роботу на основі принци-

пу повної прозорості. ВНЗ, у свою чергу, повинні інформувати суспільство про свою роботу шляхом публікації результатів внутрішніх оцінок та інформації про науково-дослідну, педагогічну та фінансову діяльності. Оцінка соціальної відповідальності навчальних закладів має також здійснюватися не тільки державними структурами, а й усіма зацікавленими соціальними партнерами.

З зазначеного можна зробити висновок, що на відміну від України, заклади вищої освіти в країнах ЄС мають достатньо диверсифіковану систему утворення власних фінансових ресурсів і більшу самостійність у їх використанні, що не виключає ефективного політичного та фінансового контролю з боку державних органів.

2.4. Фінансова підтримка студентів як чинник формування фінансових ресурсів ВНЗ

Центральною проблемою при розробці нових підходів фінансування вищої освіти є забезпечення її доступності. При модернізації освіти передбачається створення системи державного кредитування, субсидування для розширення можливостей дітям з малозабезпечених сімей здобувати вищу професійну освіту, передбачивши різні форми погашення кредиту та надання субсидії. Необхідно також використовувати можливості державного освітнього кредитування та субсидування для підготовки студентів за спеціальностями, які мають особливо важливе значення для економічного і соціального розвитку держави.

Збільшення частки коштів студентів у фінансуванні навчання, що спостерігається у світі, потребує формування нової системи надання фінансової допомоги студентам. Серед всіх механізмів такої допомоги концепції людського капіталу найбільше відповідає освітній кредит, а серед механізмів кредитування найбільш ефективною і справедливою формою фінансової підтримки студентів визнаються кредити, що залежать від доходу. У різних країнах стали створюватися системи освітнього кредитного ринку для фінансування витрат студентів на навчання та проживання шляхом надання спеціальних позик для студентів. Вони по суті стали альтернативою державним освітнім субсидіям (грантам), з одного боку, і приватному освітньому кредиту, з іншого.

Державний освітній кредит має переваги перед приватним освітнім кредитом. Це пов'язано з тим, що існують соціальні вигоди від

освіти, що формують основу державної участі у фінансуванні освіти у формі пільгового кредитування студентів (наприклад, безвідсоткового, за низькою відсотковою ставкою, без забезпечення у формі матеріальних чи фінансових активів). Для приватних кредитних установ людський капітал не є достатнім забезпеченням, що ускладнює і здорожує отримання приватного освітнього кредиту, але визнається таким для державного освітнього кредиту, так як держава має вигоди від розвитку системи вищої освіти.

Обмеження на розвиток приватного освітнього кредиту виникають через недосконалість ринку капіталів: асиметрії інформації і високого морального ризику кредитора. Асиметрія інформації обумовлена неможливістю визначення здібностей до навчання та істинних намірів студента-позичальника кредиту. Виникає ситуація морального ризику несумлінності поведінки особи, що взяв кредит. Цей моральний ризик кредитор перекладає на позичальника через підвищення процентної ставки. У результаті доступність кредиту знижується.

Державний освітній кредит дозволяє розширити платоспроможний попит населення: забезпечити ВНЗ стійке джерело фінансування; створити систему адресної допомоги особам, які бажають отримати якісну освіту, але не мають фінансових можливостей для цього. Для самого учня важливим є і моральний аспект кредитування: освітній кредит дозволяє молодій людині відчувати себе незалежним, не бути тягарем для батьків, так як дає можливість самостійно розплатитися за своє навчання після його завершення і початку трудової діяльності.

Державний освітній кредит є механізмом підтримки приватних інвестицій в освіту з боку домогосподарств. Він покликаний скоротити поточне фінансове навантаження на домогосподарства з оплати навчання та утримання студентів у період навчання. Державний освітній кредит, як і приватний, розширює доступність освіти за рахунок розподілу у часі грошових витрат домогосподарств, покриття витрат на освіту за рахунок майбутніх доходів. На відміну від приватного кредитування він покликаний орієнтуватися не тільки на комерційні, а й на соціальні результати. Менший комерційний результат при цьому покривається зростаючим рівнем освіти населення, більшою впевненістю людей в майбутньому, зростаючими доходами і, як результат, більш високими темпами розвитку країни. Додатковий позитивний ефект якості освіти дає стимулюючий вплив освітніх позик на студентів.

Освітні кредити у розвинених країнах забезпечують:

- стійку модель поведінки домогосподарств у сфері споживання і заощаджень; їхня готовність брати на себе довгострокові боргові зобов'язання, впевненість в отриманні майбутніх доходів, достатніх для поточного споживання і повернення боргів;

- фінансову систему, яка користується довірою населення і держави, що володіє ресурсами, достатніми для здійснення довгострокового кредитування;

- налагоджену систему контролю над поверненням довгострокових зобов'язань, що знижує ризики втрат для фінансового сектора;

- розвиток системи пільг для певних категорій населення, розробленої з урахуванням інтересів суспільного розвитку та забезпечення фінансовими ресурсами держави [54, с. 26].

Системи державних позик і субсидій, що діють у різних країнах світу, розглядаються як механізми забезпечення рівного доступу до вищої освіти громадян, які належать до різних верств суспільства. Кожна з них має певні переваги і недоліки (табл. 2.1).

Система освітнього кредиту дає можливість залучити кошти приватного сектора, подолати обмеженість державних фінансових ресурсів, формує відповідальну поведінку студентів у процесі вибору спеціальності, навчання та подальшого працевлаштування, стимулює підвищення трудової віддачі випускників вузу. Недоліками системи освітнього кредиту є високий ризик неповернення боргу, в основі якого лежить моральний ризик кредитора, що не має адекватних механізмів впливу на позичальника в інтересах цільового і максимально ефективного використання позики (кращого навчання, успішного працевлаштування).

Основною проблемою освітніх кредитів є труднощі забезпечення довгострокової стійкості програм із-за субсидування процентної ставки, високого ризику неповернення позик і високих адміністративних витрат. Недоліки системи освітнього кредиту можна подолати частково заходами організаційного характеру: контролем над успішністю, прийняттям певних схем повернення боргу та ін. Особливу роль у пом'якшенні цих недоліків відіграє субсидування процентної ставки і державні гарантії. Експертами Світового банку виділяються наступні умови підвищення фінансової стійкості програми освітніх кредитів: відповідна маркетингова політика; прозорі критерії для забезпечення адресного розподілу позик; ретельний контроль за академічною успішністю одержувачів позик; продумана процентна

політика; ефективний механізм збору платежів з повернення позики; ефективне і стабільне управління.

На користь системи приватного фінансування і підтримки студентів через кредитування свідчать проведення в різних країнах дослідження, які не підтвердили той факт, що низька плата за навчання та надання грантів сприяють залученню студентів з малозабезпечених сімей. Проблема доступу малозабезпечених сімей до вищої освіти має більш глибокі соціальні корені й прямо не пов'язується з чинними системами фінансування вищої освіти. Отже, завдання розширення доступності навчання повинно вирішуватися іншими методами, зокрема соціальними програмами підтримки малозабезпечених сімей.

У свою чергу, система державного освітнього субсидування теж має свої недоліки. При такій системі кошти надходять із державних джерел (федерального, регіональних, місцевих бюджетів), що зумовлює її високу витратність для державного бюджету, зменшення стимулюючого значення для студентів у навчанні та подальшому працевлаштуванні.

Таблиця 2.1

Порівняльна характеристика систем освітнього кредиту та освітнього субсидування

Освітні позики	Освітні субсидії
Невисоке навантаження на бюджет: а) у разі державного кредиту - за рахунок повернення; б) у випадку приватного кредиту - за рахунок слабкої участі держави (через субсидування процентної ставки, державні гарантії)	Високе навантаження на бюджет: а) у разі безповоротної субсидії - регулярне поповнення фонду субсидування; б) у разі поворотної субсидії - приватне поповнення, обумовлене пільгами з повернення цільових субсидій
Відсутність будь-яких особливих умов при наданні освітнього кредиту	Можливість запровадження особливих умов надання субсидій: а) по платоспроможності (найменш забезпеченим громадянам); б) за зобов'язаннями перед державою (служба в армії, вибір певної професії і обов'язкове відпрацювання по ній)
Стимулювання поведінки студента-позичальника на ринку освітніх послуг і на ринку праці, засноване на необхідності повернення позики за рахунок майбутньої заробітної плати	Високий стимулюючий вплив у разі зворотних субсидій. Ослаблення в умовах неповоротних субсидій, але збереження впливу внаслідок наявності зобов'язань перед державою

продовження таблиці 2.1

Низький попит на освітні позики з боку малозабезпечених сімей, обумовлений підвищеним ризиком повернення	Привабливість для малозабезпечених сімей, що забезпечує підвищення доступності вищої освіти
Можливості масового застосування обмежені, воно діє тільки у високорозвинених країнах. У менш багатих країнах цей інструмент може бути використаний вибірково	Обмежене застосування навіть у розвинених країнах, що обумовлено високими витратами для держави

Як показує світовий досвід, обидві системи підтримки студента використовуються вибірково, що пов'язано з обмеженістю державних фінансових ресурсів. Звідси виникає проблема визначення критеріїв цієї вибіркості.

Крім забезпечення доступності вищої освіти для різних верств населення, постає державна мета забезпечення підготовки фахівців за менш привабливими, але необхідними для соціально-економічного розвитку спеціальностями. Найбільш підходящим інструментом її досягнення є навчальне субсидування. Для освітнього кредитування, при якому велике значення має зворотність, існує і інший підхід - орієнтація на завдання підготовки студентів за спеціальностями з високою ринковою віддачею. Тому вибір між освітнім кредитуванням і освітнім субсидуванням як системоутворюючим інструментом забезпечення доступності вищої освіти має відбуватися в широкому соціально-економічному контексті, а не тільки на основі суто економічного розрахунку. При цьому велике значення має готовність населення до прийняття того або іншого інструмента витрат домогосподарства на вищу освіту.

Соціологічне дослідження виявили різне ставлення студентів, яких навчають на платній основі до інструментів фінансової підтримки (табл. 2.2).

Найбільш позитивні відгуки з приводу ефективності (оцінка «дуже ефективно») отримало цільове субсидіювання. На другому місці виявилось освітнє страхування. Дуже близько до нього примикають державні освітні кредити. Останнє місце залишилося за банківськими кредитами. Це єдиний інструмент, який отримав більше негативних відгуків, ніж позитивних (на 10%). Проведене дослідження, крім того, показало, що у кожного інструменту є свої потенційні споживачі [54, с. 30].

Вибір між програмами державного субсидування (грантами) та державними позиками в тій чи іншій країні визначається низкою об'єктивних факторів, зокрема і усталеною в країні віддачею від освіти для приватних осіб, поведінкою і соціальною роллю студентів.

Таблиця 2.2

Оцінка ефективності заходів фінансової підтримки студентів, яких навчають на платній основі

у % до підсумку

Вид підтримки	Оцінка				
	дуже ефективна	скоріше ефективна	скоріше не ефективна	зовсім не ефективна	важко відповісти
Цільова субсидія	23	42	9	3	23
Державні кредити	14	42	23	7	14
Банківські кредити	11	27	29	19	14
Освітнє страхування	13	44	16	5	22

Віддача від освіти оцінюється за такими показниками, як збільшення доходу по закінченні навчання, розрив у доходах осіб з різним рівнем освіти. Чим нижче віддача від освіти, тим слабше стимули до використання позик, тим вище частка державних субсидій у фінансовій підтримці студентів. Це підтверджується поширенням студентських кредитів у США, де існує висока диференціація доходів залежно від рівня освіти. Що стосується Європи, то у Великобританії в 90-і роки відбулося практично повне витіснення субсидій (грантів) системою позик. У той же час в країнах Північної Європи, що відрізняються низькою диференціацією доходів, позики не змогли витіснити програми субсидування студентів.

Дослідження російських економістів свідчать, що норма віддачі від інвестицій в освіту для приватних осіб в Росії традиційно низька, але в 90-ті роки спостерігалось її незначне зростання. За фактором віддачі від освіти в Росії більш прийнятною виявляється система державного субсидування. І лише з часом можливий перехід до державного освітнього кредиту.

Як показують дослідження соціологів (табл. 2.3), основним джерелом оплати освіти в нашій країні є доходи і заощадження батьків, а кошти самих учнів становлять меншу частину. Основна причина цього - традиція тісної фінансової залежності дітей від батьків, що надають допомогу своїм дітям, які проживають самотійно достатньо дов-

го, а також онукам, коли їм потрібна допомога для здобування освіти.

Таблиця 2.3

Структура джерел оплати навчання

Джерела	Число респондентів, %
Сімейний бюджет	84,5
Допомога інших родичів	15,8
Кошти підприємств, організацій	4,8
Регіональна освітня позика або цільова субсидія	2,8
Допомога інших осіб	2,3
Банківський кредит	1,3
Громадські, благодійні фонди	0,3
Гранти, призові фонди	0,3
Матеріальна допомога ВНЗ	0,3
Матеріальна допомога інших організацій	0,3
Освітнє страхування	0,0
Інші джерела	3,8
Не змогли відповісти	0,5

Єдиним джерелом фінансування навчання на сімейний бюджет вказали 63% респондентів. Лише в 6% випадків сім'я за рахунок об'єктивних джерел оплачує приблизно половину, а в 3% - менше половини витрат на оплату навчання. [54, с. 31].

Частіше за все навчання у ВНЗ оплачується з накопичень сім'ї та власних накопичень студента. Проте у стратегіях сім'ї є істотні відмінності. Сім'ї, які відчувають матеріальні труднощі, частіше оплачують навчання з накопичень старшого покоління (батьків) або займають гроші в борг. Сім'ї з більш високими доходами оплачують навчання переважно з поточних заробітків батьків.

Одним із факторів, що визначає вибір на користь освітнього субсидування, є те, що готівкова інфраструктура державного фінансування ВНЗ достатня для впровадження державних субсидій, але не для освітнього кредитування. Розвиток державного освітнього кредитування має більше законодавчих обмежень і проблем, пов'язаних із відпрацюванням схем взаємодії учасників відповідних програм.

Примітним є і результат дослідження розподілу домогосподарств за видами ресурсів на навчання (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл домогосподарств за видами ресурсів на навчання

Спосіб	Кількість респондентів, %
Навчання оплачується з поточної заробітної плати батьків	29
Навчання оплачується з своєї поточної заробітної плати (зарплати чоловіка)	8
Навчання оплачується з накопичень батьків	60
Навчання оплачується з власних накопичень	8
Інші займаються у знайомих, родичів	15
Важко відповісти, не відповіли	7

У світовій практиці освітнє субсидування не має самостійного і визначального значення у системі фінансової підтримки студентів. Провідну роль зазвичай відіграє система кредитування, а освітні субсидії виконують допоміжні функції. Останнім часом у промислово розвинених країнах спостерігаються тенденції скорочення програм державного субсидування на користь освітнього кредитування. Однак у перехідній економіці, яка не має розвинутого фінансового сектора, освітні субсидії можуть відіграти (і вже відіграють) суттєву роль у розширенні доступності вищої освіти. Система державних освітніх субсидій може стати важливою сходиною щодо розвитку сучасної системи підтримки приватних інвестицій в освіту, підвищення їхньої ефективності та забезпечення принципу справедливості в системі вищої освіти.

У практиці фінансової підтримки студентів використовуються деякі проміжні форми між кредитом і субсидією: безвідсоткова позика, поворотна субсидія. Безпроцентна позика означає, що частина фінансової відповідальності за повернення позики (в частині відсотка) бере на себе держава, виплачуючи кредиторі відсоток замість домогосподарства. Таким чином, вона частково субсидує домогосподарства. Поворотна субсидія, по суті, є одним з варіантів кредитування, при якому поверненню (повному або частковому) підлягає лише основна сума, без відсотка. У разі безпроцентної поворотної субсидії кредитор (зазвичай держава) стикається з так званою упущеною вигодою. Однак органи, що надають таку субсидію, через деякий час повертають собі частину коштів.

Організація системи освітнього субсидування повинна містити наступні етапи: виділення цільових установок; визначення призначення та розміру субсидії; визначення терміну та періодичності надання субсидії; виділення зобов'язань, при отриманні субсидії; вибір форми надання субсидії; виділення цільової групи студентів; визначення джерел утворення і поповнення фонду субсидування; розробка системи управління фондом субсидування та контролю над наданням субсидій. Розглянемо детально ці етапи.

1. Мета освітнього субсидування. Метою державних субсидій є матеріальна підтримка осіб, які одержують освіту, забезпечення незалежно від життєвих обставин гідного рівня життя під час навчання у вищому навчальному закладі. Вона може бути реалізована за одним із трьох варіантів:

- фінансова підтримка цільових накопичень домогосподарства для оплати освіти. Для її реалізації більше підходять поворотні субсидії, більш близькі до кредиту;

- матеріальна підтримка малозабезпечених здібних студентів в інтересах забезпечення рівного доступу до вищої освіти. У даному випадку повинен бути реалізований підхід трансфертного платежу;

- цільове субсидіювання підготовки фахівців, затребуваних державою в регіоні (вчителів, лікарів, соціальних працівників тощо). У даному випадку підтримка малозабезпечених сімей поєднується з рішенням державного завдання із забезпечення підготовки певних фахівців і розподілу їх на роботу в певні регіони, де вони життєво необхідні. При цьому більш прийнятною формою надання субсидій є поворотні субсидії, що передбачають списання (повне або часткове) боргу випускників у разі виконання ними зобов'язань із працевлаштування.

2. Призначення та розміри субсидій. Найважливішим напрямком державної освітньої політики є фінансова допомога студентам, яка призначена не тільки для оплати навчання, але й для покриття витрат на проживання студентів у процесі навчання. Практика показує, що субсидування є ефективною підтримкою саме оплати навчання, а позики мають більш універсальне значення, дозволяючи відшкодовувати витрати на оплату навчання і на проживання. В умовах обмеженості фінансових ресурсів домогосподарств і держави, система державного освітнього субсидування навряд чи здатна підтримати рівень добробуту студентів. Призначенням субсидування має стати допомога в оплаті навчання з повним або частковим покриттям витрат, а ро-

зміри субсидії можуть змінюватись в залежності від напрямків підготовки.

При цьому можливі різні схеми субсидування. У тому випадку, коли пріоритетом вибрана матеріальна підтримка малозабезпечених студентів, може здійснюватися субсидування оплати навчання на перших курсах, що особливо важливо з точки зору розширення доступу до освіти даної групи. На старших курсах така підтримка може бути скорочена з огляду на зростання економічної активності самих студентів, які суміщають навчання з роботою. У тому випадку, коли пріоритетом вибрано цільове субсидіювання підготовки фахівців з подальшим працевлаштуванням, доцільно здійснювати підтримку на старших курсах тих студентів, які обрали відповідний напрям спеціалізації і майбутнє робоче місце. Але в такому випадку бажано повне відшкодування витрат на оплату навчання.

3. Термін і періодичність надання субсидії. Можливі такі варіанти надання субсидій:

- протягом усього терміну навчання, з певною періодичністю виплат (раз на рік або на семестр);
- разова або періодична підтримка протягом фіксованого терміну (протягом декількох семестрів, років).

Перший підхід дозволяє надати повноцінну підтримку невеликому числу студентів. Другий підхід забезпечує збільшення числа підтриманих студентів, але обмежує розміри виплат і не вирішує проблеми їх матеріального забезпечення на протязі всього періоду навчання.

Як показали результати соціологічного дослідження, найбільшу підтримку серед студентів, що навчаються на платній основі, має схема розподілу субсидій між значною кількістю студентів через видачу субсидій на обмежений термін (кілька семестрів). Відповіді студентів на запитання «який з двох варіантів, на ваш погляд, є найбільш правильним при розподілі коштів, виділених на освітні субсидії?» розподілилися наступним чином:

- кошти, навіть якщо їх мало, необхідно розподілити рівномірно, між усіма студентами, які навчаються на платній основі;
- субсидії слід давати тільки окремим студентам, але щоб їх вистачало на оплату навчання в повному обсязі, - 31%;
- не змогли відповісти - 19% [54, с. 34].

Підхід рівномірного розподілу коштів, виділених на освітні субсидії, вибирають студенти з родин із середнім достатком, які проживають окремо від батьків. Підхід надання повноцінної підтримки певної групи студентів обирають студенти з сімей з високими доходами, які живуть з батьками. Найімовірніше, тут позначається прагнення менш захищених студентів отримати навіть невелику підтримку, хоча субсидування навчання саме цієї групи студентів має бути масштабним. У міру зростання фінансових можливостей держави, варто переходити від розпорошення ресурсів на епізодичну підтримку якомога більшої кількості студентів до повноцінного субсидування навчання певної групи студентів протягом усього терміну навчання.

4. Наявність зобов'язань студента, який отримує субсидію. Можливі такі варіанти:

- відсутність будь-яких спеціальних зобов'язань;
- зобов'язання щодо успішності студента;
- зобов'язання з майбутнього працевлаштування та відпрацюванню певного терміну за місцем призначення.

Зобов'язання щодо успішності може стати потужним чинником. Крім того, академічна успішність може розглядатися як додаткове кредитування розподілу фінансових ресурсів між претендентами на субсидію. Дотримання цього зобов'язання досить легко перевіряється, і воно може бути прийнятим за умови надання субсидії при будь-якому вибраному пріоритеті.

Зобов'язання з працевлаштування має сенс у тому випадку, коли вибирається пріоритет цільового субсидування підготовки фахівців. Однак його дотримання вимагає укладення контракту і контролю над його виконанням. Наявна в деяких країнах практика виявила серйозні проблеми в реалізації принципу працевлаштування відповідно до укладеного контракту. Необхідно вести пошук таких фінансових схем, які підвищать зацікавленість випускників у відпрацюванні за місцем призначення встановленого в контракті терміну.

5. Повернення субсидії. Існує можливість використання двох варіантів державного освітнього субсидування: поворотної та безповоротної субсидії.

Поворотна субсидія, як зазначалося вище, є різновидом кредиту. Субсидується лише відсоток, а в разі високої інфляції і відсутності механізму індексації боргу частина основної суми, виділеної на оплату навчання, знецінюється для боржника. З точки зору суб'єкта, що надає субсидію, поворотна субсидія вимагає одноразових витрат на

формування фонду субсидування і наступних менш масштабних витрат для його поповнення. У кредитора, крім того, виникають і відповідні ризики - фінансові ризики неповернення боргу, посилені моральним ризиком несумлінного ставлення боржника до навчання та подальшого працевлаштування. У домогосподарства, що одержує поворотну субсидію, виникають майже ті ж самі проблеми, що і при отриманні кредиту: ризики відсутності доходу або низького доходу в разі невдалого працевлаштування; необхідність вилучення коштів з майбутніх доходів на користь повернення боргу.

Переваги використання державної поворотної субсидії полягають у тому, що частково вирішується проблема розширення джерел фінансування оплати освіти домогосподарствами, використовуються вже випробувані в інших сферах фінансові механізми (наприклад, механізми житлових субсидій), а також добре налагоджені канали руху фінансових ресурсів, долається проблема слабого кредитного сектора, відсутності у нього зацікавленості в розвитку системи приватного освітнього кредитування. Недоліками зворотних субсидій є: складність механізму повернення субсидій, високі ризики для мало-забезпечених сімей та їхня імовірна відмова залучення в систему.

Безповоротне субсидування представляє собою трансферт держави домогосподарству на покриття всієї або частини суми, необхідної для оплати навчання. По суті це фінансова допомога домогосподарствам, не здатним самотійно оплачувати освіту. Безповоротне субсидування для держави є дуже витратним інструментом. Для суб'єкта, який надає субсидії, виникають проблеми фінансових ресурсів для щоденного формування фонду субсидування. Тому масштаби безповоротного субсидування не можуть бути значними, вони обмежені бюджетними можливостями держави.

Вибір мети субсидування обумовлює і вибір його виду - поворотного або безповоротного. Поворотна субсидія може допомогти домогосподарствам, що зазнають труднощі при одноразових масштабних витратах, але справляються зі звичайними витратами. Безповоротна субсидія надає сім'ям з низькими доходами можливість отримати платну освіту, розширює її доступність для них. Поворотне субсидування відповідає меті фінансової підтримки цільових накопичень домогосподарства для оплати освіти, а безповоротне - цілі матеріальної підтримки малозабезпечених сімей, які оплачують навчання, і меті підготовки фахівців, затребуваних державою. У разі стимулювання підготовки кадрів з певної спеціальності може бути передбачений і

змішаний варіант - поворотна субсидія з подальшим списанням боргу по мірі відпрацювання певного терміну за напрямком.

Про готовність студентів-платників скористатися схемою поворотного субсидування з наступним відпрацьовуванням, що по суті, є однією з форм субсидованого кредитування, свідчать такі дані: 24% студентів, як показало соціологічне дослідження, визнали для себе можливим скористатися державним освітнім кредитом. З них готовність відпрацювати на робочому місці при направленні держави за умови повного або часткового списання боргу висловили 82%. Це свідчить про те, що субсидування на цільову підготовку фахівців може виявитися привабливим для певної частини студентів. Держава може розвивати відповідні механізми кредитування та субсидування в інтересах цільової підготовки необхідних для успішного соціально-економічного розвитку фахівців.

6. Цільова група студентів, які отримують субсидію. Вихідним пунктом для визначення цільової групи є те, що система субсидування покликана забезпечити розширення доступності вищої освіти. Це означає, що основним одержувачем субсидії повинні стати малозабезпечені верстви населення (на відміну від освітнього кредиту, у якому більш широку участь можуть брати середні верстви населення). Критерії виділення груп студентів:

- громадянство. Звичайно держава субсидує громадян своєї країни;
- вік. Доцільно встановити вікове обмеження на нижньому рівні - 25-27 років, але довести його в перспективі до 30 років;
- вид навчання. Зазвичай фінансова підтримка держави виявляється студентам очної форми навчання;
- отримання освіти. Зазвичай держава підтримує отримання першої вищої освіти за затвердженими державою навчальним програмам, доцільно здійснювати підтримку перш за все студентів державних навчальних закладів. Розширення одержувачів допомоги за рахунок студентів недержавних ВНЗ має відбуватися дуже обережно, на основі всебічного врахування результатів акредитації навчального закладу, його репутації, напрямів підготовки;
- потреба. Цей критерій є дуже важливим при наданні будь-яких субсидованих форм студентам (субсидій, субсидованих кредитів). При цьому оцінюється рівень доходу сім'ї претендентів на державну підтримку;

- проживання разом чи окремо від батьків. Незалежність студентів від батьків зазвичай підвищує суму виділеної фінансової допомоги, так як проживання в сім'ї знижує витрати;

- напрям підготовки є важливою умовою надання цільових субсидій. Можлива диференціація розміру державних освітніх субсидій залежно від обраної спеціальності. Вона може визначатися, по-перше, різницею у вартості підготовки, а, по-друге, пріоритетами держави, та здешевлює для студентів підготовку за окремими напрямками.

7. Джерела формування та поповнення фонду субсидування. Джерелом формування фонду субсидування є бюджети (регіональний, місцевий). У разі безповоротного субсидування необхідно щорічно передбачати статтю бюджету на поповнення фонду субсидування. У разі поворотного субсидування формування фонду субсидування розпадається на два етапи. Протягом першого етапу (близько 5 років), тобто при запуску програми, відбувається нарощування фонду за рахунок бюджетних ресурсів. На наступному етапі починається повернення боргу випускниками ВНЗ. Однак він не зможе забезпечити повне відтворення фонду. Тому повинний бути передбачений подальший відплив грошових коштів з бюджету. Причинами виснаження фонду субсидування можуть стати:

- подорожчання освітніх програм, яке веде до необхідності збільшення розмірів субсидії;

- інфляційне знецінення коштів фонду через відсутність процентних платежів, які враховують інфляцію;

- списання частини боргу тим випускникам, які обрали пріоритетні для держави напрями підготовки і місця працевлаштування.

Фактично система зворотних освітніх субсидій, на відміну від освітнього кредитування, має низьку здатність генерувати доходи і потребує їхнього постійного поповнення за рахунок коштів бюджету.

Особливою проблемою є зворотність субсидій та можливість їх опису. Тут можливі наступні варіанти.

а) Відшкодування випускниками субсидій розподіляється в часі. При цьому термін і графік повернення встановлюються в договорі, що укладається з студентом. Найбільш прийнятною схемою є випробувана у багатьох країнах схема повернення, прив'язана до доходу. Її основні риси:

- залежність суми повернення від одержуваного доходу, запровадження мінімальної суми доходу, яка призупиняє виплати, прийняття шкали зростання відсотка повернення в міру зростання доходу;
- встановлення процедури повернення, основаної на участі податкової системи;
- прийняття переліку випадків списання боргу (у випадку смерті, отримання статусу інваліда, народження двох і більше дітей у сім'ї).

б) За згодою роботодавця заборгованість молодого фахівця порядок відшкодування субсидії визначається за домовленістю між роботодавцем та працівником.

в) Списання поворотної субсидії в разі працевлаштування випускника згідно з договором про надання цільової субсидії. У даному випадку доцільно передбачити схему поетапного списання боргу в міру досягнення певного стажу роботи. Наприклад, 15% - за результатами перших двох років роботи, 20% - у кінці третього та четвертого року і 30% - після п'яти років роботи.

8. Орган управління фондом субсидування і контролю над поданням субсидій та дотриманням зобов'язань сторін. Управління фондом субсидування має включати в себе ряд напрямів:

- формування фонду за рахунок бюджетних та поворотних коштів. Воно повинно забезпечувати поступове збільшення масштабів освітнього субсидування. Для цього необхідно мати програму поетапного зростання кількості і розмірів субсидій, орієнтовану на досягнення повного задоволення потреб студентів в субсидіях і враховувати темпи розвитку регіону та зростання його бюджету;
- збір інформації про тих, хто потребує субсидії, встановлення критеріїв відбору для надання субсидій у тому випадку, коли обсяг поданих заявок перевищує розміри виділеного фінансування;
- забезпечення перевірки достовірності наданої претендентами на субсидії даних;
- формування переліку спеціальностей і місць подальшого працевлаштування, які дають право на списання частини поворотної субсидії;

- організація укладення контрактів на підготовку з умовою подальшого працевлаштування між студентами, потенційним роботодавцем і фондом;
- формування механізму повернення субсидій та відстеження процесу повернення, прийняття рішення про списання частини поворотної субсидії;
- аналіз результатів функціонування системи освітнього субсидування, розробка пропозицій щодо її розвитку;
- інформування студентів про реалізовані програми освітнього субсидування.

Оптимальним варіантом є формування фонду субсидування групою ВНЗ з наділенням його відповідними функціями. На перших порах організація субсидування може залишатися за ВНЗ та органами управління освітою. Але така форма організації має переваги лише в умовах безповоротного субсидування, здійснюваного в невеликих масштабах. Створення розгорнутої системи освітнього субсидування потребує і створення відповідних органів.

Вибір мети надання освітньої субсидії визначає і механізм її подання. Можливі наступні варіанти механізмів надання державних освітніх субсидій (табл. 2.5)[54, с. 39].

У багатьох країнах система кредитування студентів вже отримала розвиток. Так, схеми державного кредитування студентів використовують окремі країни, що розвиваються. У промислово розвинених країнах у міру введення плати за навчання у ВНЗ також стали розширюватися програми кредитування студентів, причому деякі країни, такі як Австралія, Великобританія, Нова Зеландія, зараз переходять від державних схем кредитування студентів до системи банківських студентських кредитів. Нова практика обґрунтовується тим, що оскільки вища освіта є приватним індивідуалізованим благом, то й фінансову відповідальність за отримання цього блага повинні нести не суспільство, а студенти. Комерціалізація кредитування студентів принесе короткострокову фінансову вигоду банківському сектору, однак у довгостроковій перспективі цей процес швидше призведе до появи набагато більшої кількості проблем фінансування вищої освіти, ніж ті, які за його допомогою вдасться вирішити.

Таблиця 2.5

Системи надання державних субсидій залежно від обраного пріоритету

Основні елементи системи освітнього субсидування	Фінансова підтримка цільових накопичень домогосподарств	Матеріальна підтримка мало забезпечених студентів	Цільове субсидування підготовки фахівців
Призначення	Підтримка оплати навчання	Підтримка оплати навчання та проживання	Підтримка оплати навчання
Розмір субсидії	Часткове відшкодування витрат на навчання	Повне відшкодування витрат на навчання і частково - витрат проживання	Повне відшкодування витрат на навчання
Час надання субсидії	Будь-який період навчання, але бажано в його початку	Бажано - весь період навчання, але особливо його початок	Переважно - весь період навчання, але особливо його завершення
Наявність зобов'язань студента, що одержує субсидію	Академічна успішність	Академічна успішність	Зобов'язання з працевлаштування
Повернення субсидії	Поворотна субсидія або субсидований кредит	Безповоротна субсидія	Поворотна субсидія
Цільова група студентів	Забезпеченість домогосподарств - на середньому рівні	Забезпеченість домогосподарств - нижче середнього рівня	Вибір спеціальності і майбутнього місця працевлаштування незалежно від рівня доходу сім'ї
Формування та поповнення фонду субсидування	Генерування доходів за рахунок повернення субсидій. Знецінення фонду в результаті інфляції. Регулярне поповнення за рахунок коштів держбюджету	Єдине джерело формування - бюджет (федеральний, регіональний, місцевий)	Генерування доходу за рахунок повернення субсидій. Знецінення фонду в результаті інфляції та списання боргу. Регулярне поповнення за рахунок коштів держбюджету
Умови повернення боргу	Схема повернення, прив'язаного до доходу випускника	Повернення не передбачається	Схема поетапного зниження боргу по мірі відпрацювання певного терміну на певному місці

Уряди, скорочуючи свої витрати на вищу освіту, активно заохочують ВНЗ на пошуки додаткових джерел фінансування в корпоративному секторі. Йдеться, перш за все, про розвиток університетами системи комерційної діяльності, зокрема системи консалтингових послуг, послуг з розробки НДР і продажу патентів. Приватний сектор зі

свого боку починає активніше фінансувати дослідницькі проекти ВНЗ, за умови, що вони мають комерційну перспективу. Однак посилення залежності ВНЗ від фінансування приватних фірм загрожує зміною характеру діяльності вищого навчального, ВНЗ у своїй педагогічній та дослідницькій діяльності все частіше змушені орієнтуватися на потреби ринку та інвесторів, відмовляючись від фундаментальних академічних напрямків роботи.

Ще одним джерелом фінансування багатьох університетів, особливо в США, Австралії, Великобританії та інших країнах, є навчання іноземних студентів. Останні, оплачуючи повну вартість навчання у ВНЗ, тим самим субсидують навчання місцевих студентів.

Так, наприклад, у Швеції усі навчальні заклади, що належать до системи суспільної освіти, повністю або частково фінансуються із державного та місцевого бюджетів, навчання у них безплатне.

Особливістю є те, що в окремих випадках навіть студенти-громадяни країн Європейського Союзу або Європейської економічної співдружності мають право на отримання фінансової допомоги, що надається Шведською державою, на рівних умовах зі шведськими студентами [26, с. 51-52].

Окреме місце в системі вищої освіти Швеції посідає обов'язкове надання урядом країни з держбюджету фінансової допомоги всім студентам вищих освітніх закладів, які цього потребують. Така допомога надається у вигляді грантів та кредитів. При цьому та, що не підлягає поверненню може становити до 30% від загального обсягу допомоги, кредит – близько 70%. Фінансова допомога на навчання в обов'язковому плані індексується з урахуванням інфляції.

Повернення державної кредитної частини фінансової допомоги на навчання починається не пізніше, ніж через 6 місяців після одержання останнього паю кредиту разом із кредитними процентами, які дорівнюють 70% від встановленої Національним банком облікової ставки кредиту. Розмір частини кредиту, що повертається, залежить від щорічного доходу особи. Як правило, він становить близько 4 відсотків щорічного доходу.

Таким чином, вища освіта сьогодні стає все більш ринково-орієнтованою, що потребує перегляду багатьох положень державної політики у сфері вищої освіти з огляду на національний соціально-економічний розвиток у довгостроковій перспективі.

Оскільки система допомоги студентам у нашій країні слабо розвинена і обмежується лише традиційними напрямками, корисним є ви-

користання досвіду розвинених країн у цьому напрямі. Країни, що досягли високого рівня ефективності національної економіки і рівня життя населення, використовують заходи, більш адаптовані до сучасних умов суспільного розвитку, спрямовані на сталий економічний розвиток і підвищення інтелектуального рівня суспільства.

Використання досвіду зарубіжних країн могло б дати в Україні позитивні результати для освітньої галузі, розширити можливості отримання вищої освіти, її доступність для широких верств населення та підвищення якості освітніх послуг. Процес формування фондів фінансових ресурсів, із яких надається фінансова допомога, можна назвати безперервним, оскільки поточні витрати на фінансову допомогу студентам за такою системою фінансуються за рахунок повернення позик тими, хто вже отримав освіту і працює. Тобто йдеться про своєрідну солідарну систему допомоги. Щоб така система сформувалася та функціонувала в Україні необхідно, перш за все, законодавче забезпечення, розраховане на багато років вперед. Короткострокові, кон'юнктурні, суб'єктивні заходи апріорі не можуть принести позитивних результатів у сфері освіти, яка за своєю природою є консервативною.

В Україні можна застосувати деякі елементи американської системи податкових пільг на освітні послуги, прийнявши за критерії визначення розміру таких пільг рівень доходу претендента чи його сім'ї та успішність навчання. Гранти та знижки в оплаті повинні застосовуватись як заохочення для найталановитіших студентів, а кредити – як забезпечення можливості здобути вищу освіту.

Для України в сучасному правовому та економічному середовищі ефективними, на наш погляд, можуть бути схеми введення нових податкових знижок і пільг, а також низьких відсоткових державних позик. Пропонуються такі заходи:

1. Витрати на навчання за рахунок підприємств вилучаються з оподаткованого прибутку або з інших податкових платежів.

2. Підприємства і вищі навчальні заклади звільняються від податків на імпорт навчального обладнання.

3. Підприємства за умови виділення коштів на будівництво навчальних центрів отримують пільгові державні позики та звільняються від податків на землю та майно.

4. Держава надає субсидії або бере участь у витратах підприємств на організацію навчання і підвищення кваліфікації.

Схеми фінансування вищої освіти і наукових установ підприємствами можуть бути різноманітними: від майже повної свободи підприємства у цьому питанні до фіскальних стимулів або жорсткого регулювання розвитку навчальної діяльності підприємствами.

Що стосується досвіду західних країн у цьому напрямі, то необхідно відмітити, що держава не обмежується тільки прямим фінансуванням вищої освіти. Приватні фірми беруть участь у державному субсидуванні навчальних закладів і студентів через систему оподаткування.

Система державного фінансування освіти не може бути сталою і незмінною, необхідність підвищення її економічної ефективності потребує вдосконалення всього фінансового механізму: податкової бази, нормативного визначення розмірів фінансування, системи міжбюджетних відносин. Загальною потребою є формування прозорого, цільового, стимулюючого характеру фінансування бюджетної сфери, у тому числі вищої освіти та наукових установ, з посиленням елементів відповідальності та зменшення впливу суб'єктивних чинників (ручного керівництва) на процес прийняття фінансових рішень у системі вищої освіти і науки.

Дослідження закордонного досвіду фінансування освіти дають змогу для його використання в Україні. Це передбачає розробку і реалізацію стратегії адаптації навчальних закладів. Її основою є надання більш широких прав у використанні різних форм альтернативного фінансування. Крім того, необхідним є створення солідарної системи допомоги через формування фондів фінансових ресурсів, із яких надається допомога студентам.

Якщо держава наразі не здатна фінансувати вищу освіту в необхідних обсягах, то необхідно створити умови, за яких вищі навчальні заклади здійснювали б свою фінансову діяльність у найбільш сприятливому економічному режимі.

Зміни, що торкнулися фінансування вищої освіти України мають здійснюватися у двох напрямках: вибіркової в державному фінансуванні та розширенні джерел фінансового забезпечення діяльності освітніх установ. Зміни в державному фінансуванні укріплюють фінансову автономію освітніх установ, чіткіше націлюють суспільні фонди на національні пріоритети. Одночасно вищі навчальні заклади заохочуються до пошуків нетрадиційних джерел фінансування, звідки вони можуть отримувати великий обсяг фінансування.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ВНЗ

3.1. Управління витратами при переході до управління результатами

Радикальні зміни в системі вищої освіти в Україні потребують значних перетворень. У період реформування вищої школи виникає потреба не тільки в оцінюванні ефективності та результативності бюджетних видатків, що направляються на її розвиток, але й у переході на нову концепцію фінансування, яка б відповідала умовам ринкового середовища. Таким чином, перед системою вищої освіти постають дві глобальні проблеми. Одна з них обумовлена необхідністю забезпечення якості освітнього процесу, інша – підвищенням ефективності управління фінансовими ресурсами в межах поточного та середньострокового планування.

Як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід нині не вироблено чітких принципів та методів оцінки впливу механізму управління фінансовими ресурсами ВНЗ на результативність їхньої освітньої діяльності. Тому виникає необхідність у розробці основ формування та розвитку такої системи управління фінансовими ресурсами ВНЗ, яка спроможна реагувати на поточні та стратегічні цілі державної освітньої політики з огляду на потреби споживачів освітніх послуг. Спираючись на зарубіжну практику вирішення проблем щодо ефективного використання коштів організації, звернемося до технології, яка набула широкого застосування в галузі освіти та відома як технологія бюджетування.

Єдиного трактування поняття «бюджетування» у науці не існує. Таке положення пояснюється розповсюдженістю та комплексністю цього поняття, про що свідчать слова Ф.С. Мошера: «Для політолога і юриста бюджетування означає подання й аналіз бюджетних заявок у такій формі, що забезпечує найбільш ефективний вибір. Для чиновника це поняття означає, крім вище названого, більшу гнучкість та свободу маневру, а також більшу особисту відповідальність й більшу вимогливість до підлеглих. Для міністерств і відомств бюджетування може означати більшу самостійність, гнучкість у прийнятті рішень і більшу відповідальність за використання виділених їм фондів. Для бухгалтера воно асоціюється з обліком по нарахуванню, поділом рахунків за поточними та капітальними операціями, з відособленим об-

ліком оборотних засобів й використанням інших специфічних технологій обліку» [68, с. 80-81].

Під бюджетуванням розуміється організаційно-управлінська діяльність, яка охоплює бюджетне планування, ресурсне забезпечення та контроль за використанням бюджетних ресурсів у процесі досягнення стратегічних цілей та базується на принципах результативності та ефективності використання коштів бюджету як держави, так й організації.

Зазвичай «бюджет» пов'язується з такими поняттями, як державний, федеральний, місцевий. При впровадженні бюджетування на мікрорівні термін «бюджет» застосовується дещо в іншому аспекті.

Існує багато різних варіацій визначення бюджету. З однієї сторони він розглядається як інструмент управління фінансовими ресурсами, з другої – це розпис доходів та видатків. Іншими словами, бюджет ВНЗ можна визначати як сукупність грошових відносин між адміністрацією та її функціональними підрозділами щодо планування доходів за всіма джерелами надходжень та використання видатків за всіма запланованими напрямками.

У процесі реалізації цих відносин формуються централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів з метою виконання адміністрацією завдань розвитку ВНЗ. При цьому реалізуються основні функції фінансів останнього, а саме: а) забезпечувальна; б) розподільна; в) контрольна.

Забезпечувальна функція полягає у створенні фінансових ресурсів діяльності ВНЗ шляхом формування відповідних фондів.

Розподільна функція реалізується через розподіл грошових коштів, що акумулюються у відповідних фондах за визначеними напрямками фінансування.

Контрольна функція забезпечує відповідність фактичного використання грошових коштів їхнього запланованого та затвердженого цільового призначення.

Бюджетування - це процес підготовки (аналіз, прогноз, планування), виконання і контролю (оцінка, моніторинг) бюджетів з метою прийняття оптимальних управлінських рішень. Найважливішими принципами бюджетування є: відповідність основним цілям і завданням діяльності ВНЗ, цілісність, системність, доступність, зіставленість, коректність, узгодженість, оперативність, функціональність і декомпозиційність.

Бюджет – кількісне вираження плану, інструмент координації і контролю за його виконанням, складений на певний період з:

- використання матеріальних і фінансових ресурсів;
- залучення джерел фінансування;
- доходам і витратам;
- руху грошових коштів;
- капітальним і фінансовим вкладенням.

В управлінському аспекті бюджет - фінансова модель ВНЗ, інструмент реалізації управлінської діяльності ВНЗ як господарського суб'єкта, який дозволяє не лише спланувати, але й зіставляти всі витрати з отриманими результатами, відображає фінансові потоки та їх структуру, дозволяє оцінювати і координувати діяльність структурних підрозділів [22, с. 290].

Впровадження у вищих навчальних закладах системи бюджетування, орієнтованої на результат, вимагає ретельного обліку, аналізу і оцінки витрат, а також визначення ефективності витрат на одиницю продукції (у нашому випадку - підготовка студента). Поточний економічний аналіз витрат дозволяє науково обґрунтовувати прийняті управлінські рішення, виступаючи зв'язуючою ланкою між управлінським обліком і прийнятими рішеннями. Розрахунок ефективності від впровадження механізму управління витратами необхідно розглядувати в контексті наявності інструментарію для оцінки ефективності управлінських рішень, проектів, програм і систематичного аналізу (моніторингу) діяльності ВНЗ.

При аналізі витрат вирішуються наступні завдання:

- порівняння фактичного рівня витрат з плановими показниками;
- порівняння фактичного рівня витрат з витратами попереднього періоду (у динаміці);
- визначення обсягу і причин зміни витрат по центрах фінансової відповідальності і по статтях;
- встановлення чинників, обумовлюючих зростання або скорочення витрат;
- виявлення резервів зниження витрат.

Аналіз відхилень фактичних витрат від планових дає можливість реалізувати принцип управління за відхиленнями.

Управління витратами ВНЗ можна розглядувати з точки зору одержувача бюджетного фінансування на виконання державного замовлення, з одного боку, і одержувача коштів від юридичних і фізи-

чних осіб за надані послуги - з іншого. Для обліку і аналізу витрат ВНЗ використовується бюджетна класифікація за видами витрат державного бюджету, яка передбачає розподіл на розділи, підрозділи, цільові статті за видами витрат і кодами статей витрат.

Бюджетний облік сьогодні дозволяє ВНЗ отримувати наступні аналітичні дані за витратами відповідно до елементів бюджетної класифікації: обсяг отриманих коштів і їхнє цільове призначення, здійснені касові і фактичні витрати в розрізі економічних статей витрат, в розрізі джерел доходів та ін.

Отримана з даних бюджетного обліку інформація суттєво полегшує завдання ВНЗ із забезпечення ефективного, цільового і своєчасного використання фінансових коштів. При цьому ВНЗ при переході «від управління витратами до управління результатами» необхідно розробити свою систему, яка дозволяє планувати й оцінювати досягнення результатів своєї діяльності. Такою системою у ВНЗ може стати система бюджетування, орієнтована на результат (СБВОР). Кошторис (бюджет) фінансування на виконання державного замовлення повинен увійти як її елемент.

З точки зору розпису доходів та видатків, а також відображення фінансових результатів бюджет ВНЗ є фінансовим планом, за допомогою якого відбувається прогнозування розвитку фінансового забезпечення діяльності закладу. Така форма організації грошових відносин реалізується через механізм бюджетування, який містить:

- розробку прогнозу фінансово-економічного стану ВНЗ;
- узгодження планових фінансово-економічних показників за напрямками фінансування та проектами;
- закріплення відповідальності та повноважень за функціональними підрозділами;
- контроль та оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів.

Виходячи з вищезазначеного, до основних функцій бюджетування можна уналежити:

- організацію фінансової діяльності структурних підрозділів ВНЗ і контроль за своєчасним та цільовим використанням коштів бюджету;
- бюджетне планування, при якому встановлюється часовий інтервал для бюджетування, досяжні цілі, а також стратегія;

– бюджетне проектування, яке передбачає ранжування запропонованих заходів з огляду на їхню вартісну оцінку протягом відповідного періоду, базуючись на визначених пріоритетах ВНЗ.

При впровадженні системи бюджетування ВНЗ, орієнтованої на результат, варто визначити:

– результативність витрачання коштів (бюджетних і позабюджетних) в рамках виконання державної функції (надання освітньої послуги);

– повну вартість цих послуг (освітніх програм);

– вартість одиниці виконання державної функції (підготовки одного фахівця), як індикатора безпосереднього результату діяльності;

– зв'язок витрат із забезпечення основної діяльності ВНЗ (утримання будівель, заробітна плата персоналу, обслуговування комп'ютерних систем) з виконанням державних функцій (наданням освітніх послуг).

Управління витратами в контексті системи бюджетування ВНЗ, орієнтованої на результат, передбачає використання поряд з бюджетним обліком принципів управлінського обліку, в яких первинне значення мають групування і розподіл витрат відповідно з їх спрямованістю на вирішення конкретних управлінських завдань. В управлінському обліку метод групування витрат залежить від цілі використання цього групування.

Відповідно до потреб керівництва ВНЗ, а також рівня розвитку управлінського обліку й інформаційних технологій можуть ставитися різні цілі при розробці системи бюджетування. При зміні завдань і функцій організації групування витрат може змінюватися, що дозволяє забезпечити ефективне управління ними.

Бюджети мають бути складені як для ВНЗ в цілому, так і для його окремих підрозділів. Єдиного стандарту з складання бюджетів немає (окрім кошторису фінансування державного замовлення), і кожний заклад самостійно вибирає схему бюджетування. Склад і структура бюджетів ВНЗ визначаються винятково потребами управління.

Відповідно до періоду бюджетування бюджети поділяються на довгострокові (стратегічні), середньострокові й короткострокові (тактичні). Чим триваліший період, на який складається бюджет, тим менший ступінь його деталізації і відповідності реальній ситуації.

Процес бюджетування безперервний у часі, тому прогнозні дані бюджетів постійно уточнюються і коректуються залежно від отриманих результатів і виявлених проблем. Це дозволяє зробити бюджети гнучкими, досяжними і точними.

Виділяють наступні основні бюджети у ВНЗ: операційні й фінансові. У складі фінансових: бюджет доходів і витрат (БДВ) у ВНЗ може називатися кошторисом доходів і витрат; бюджет руху грошових коштів (БРГК); і розрахунковий баланс (РБЛ). Операційні бюджети складаються для ув'язки натуральних показників планування з вартісними і є основою для складання основних фінансових бюджетів - бюджету доходів і витрат та бюджету руху грошових коштів.

Наявність системи бюджетного управління дозволяє підвищити фінансово-економічну ефективність ВНЗ, забезпечити його фінансову стійкість і, як наслідок, дозволяє ВНЗ зберегти і підсилити свою позицію на ринку і легко адаптуватися до постійно змінних умов зовнішньої середовища. Бюджетне управління певні вчені, наприклад, А.М. Грінь розглядає як сукупність цілеспрямованих управлінських дій на бюджетну систему для виконання спільних функцій управління, у тому числі координації, регулювання, мотивації діяльності всіх підрозділів ВНЗ і зміцнення його конкурентних переваг при реалізації його місії [22, с. 295], [48].

Фінансова структура ВНЗ повинна бути узгоджена з його організаційною і адміністративною системою управління. Тому виникає необхідність у створенні, так званих, центрів фінансової відповідальності (ЦФВ). Однак до відмінної ознаки ЦФВ варто уналежити фінансову самостійність у межах наявних ресурсів; право прийняття рішення; відповідальність за результати прийнятих рішень.

Під центром фінансової відповідальності розуміється структурний підрозділ ВНЗ, такий, що відповідає за формування доходів, витрат або реалізацію інвестиційного проекту, за досягнення встановлених контрольних показників.

Узагальнюючи теоретичні дослідження поняття «центр фінансової відповідальності» (І.А. Бланка, В.В. Бочарова, М.А. Бахрушиної, К. Друрі, О.Д. Каверіної, Н.Д. Клікунова, В.В. Ковальова, Г.І. Пашигоревої, Н.В.Фадейкіної, В.Л. Шаповалова, К.В. Щиборща та ін.), виділимо характерні ознаки ЦФВ у структурі ВНЗ:

- центру делегуються певні повноваження;
- ЦФВ наділяється ресурсами в узгоджених обсягах;
- центру ставиться виконання певних функцій управління;

– керівник ЦФВ самостійно приймає управлінські рішення в межах наявних ресурсів і повноважень;

– керівник і його ЦФВ несуть повну відповідальність за результати роботи відповідно до встановлених показників [12, с. 30].

Залежно від наданих функцій можна виділити такі типи центрів фінансової відповідальності (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Основні типи центрів фінансової відповідальності в системі управління фінансовими ресурсами ВНЗ

Елементи структури	Типи ЦФВ
Ректорат	Центр доходів, видатків, інвестицій
Деканати	Центри доходів та видатків у процесі реалізації основної діяльності та її забезпечення зокрема
Кафедри	Центри видатків у процесі реалізації основної діяльності
Госпрозрахункові структурні підрозділи	Центри видатків у процесі реалізації основної діяльності
Адміністративні структурні підрозділи	Центри видатків та доходів, якщо мають власні доходи, у процесі забезпечення основної діяльності
Забезпечувальні господарські підрозділи	Центри видатків у процесі забезпечення основної діяльності

Таким чином, фінансова самостійність у межах наявних ресурсів і відповідальність за результат прийнятих рішень відображають концепцію ЦФВ. Отже, ЦФВ вищого навчального закладу - це елемент фінансової структури ВНЗ, що є суб'єктом економічних стосунків, наділений ресурсами, функціями, повноваженнями, самостійністю і відповідальністю за результат. Деталізація фінансової структури визначається винятково завданнями створення ефективної системи фінансового обліку, контролю і управління ВНЗ.

Кожний ЦФВ складає бюджет доходів та видатків у обов'язковому порядку. Наступним кроком є об'єднання бюджетів за видами діяльності ЦФВ. Наприклад, за контрактним навчанням студентів, за додатковими освітніми послугами, за госпрозрахунковими підрозділами. Відповідно до загальних функцій ВНЗ складаються операційні бюджети: за оплатою праці, ремонтом, будівництвом то-

що. Саме на їхній основі складається централізований бюджет доходів та видатків. У подальшому локальні та централізовані бюджети консоліднуються за видами діяльності, утворюючи інтегрований бюджет ВНЗ. Технологія консолідації бюджетів надає можливість всебічного аналізу в розрізі доходів та напрямків видатків.

При обліку й управлінні витратами у ВНЗ варто оперувати ключовими поняттями: витрати, об'єкт витрат, центр нарахування обсягів витрат, фактори формування витрат.

1. Витрати – вартість усіх матеріальних (зокрема фінансових, технічних, інформаційних і технологічних) і кадрових ресурсів, використаних для створення або підтримки визначеного об'єкта витрат протягом певного періоду. Витрати можуть містити ресурси як за один фінансовий рік, так і за декілька років. Облік витрат здійснюється в процесі фінансового обліку (бухгалтерського обліку і звітності), що забезпечує аналіз витрат у процесі управлінського обліку (калькуляцію собівартості, ціноутворення, фінансовий контроль). Існують такі види повних витрат: прямі, непрямі й постійні, умовно-постійні, перемінні. Пріоритетним для програм і проектів є облік прямих витрат, проте при акцентованому підході до управління фінансовими результатами непрямі витрати становляться все більш визначальними.

2. Об'єкт витрат – предмет, процес, одержувач коштів, до якого відносяться витрати, що потребують окремого виміру. Об'єктом витрат для ВНЗ можуть бути освітні послуги, інші програми й проекти. Облік витрат і управління вартістю проекту пов'язані з одним із трьох обмежень проектів: за вартістю, термінами і вимогами до якості результатів. Дотримання всіх обмежень дозволяє завершити проект у рамках запланованих термінів з досягненням планових результатів [96, с. 23]. Дії з визначення і обліку витрат гарантують, що завдання буде реалізоване в рамках затвердженого бюджету.

3. Центр нарахування обсягів витрат або центр витрат – організаційна одиниця, в якій збирається інформація про витрати, що належать до визначеного об'єкту витрат (наприклад, відділ бухгалтерського обліку і звітності, планово-економічне управління та

ін.). Послідовне впровадження управлінського обліку у ВНЗ передбачає введення окремих кодів у рамках рахунку бюджетного обліку для об'єктів витрат і центрів витрат.

4. Чинник формування витрат або чинник витрат - причина, яка визначає зміни величин витрат. Чинник витрат має бути вимірним, тобто піддаватися кількісному визначенню.

Таблиця 3.2

Класифікація витрат в управлінському обліку

Вид витрат	Характеристика
Прямі витрати	Витрати, які ототожнюються винятково з об'єктом витрат (реалізація освітнього проекту), надання державної послуги (надання освітніх послуг), здійсненням виду діяльності (освітньої, наукової) та інше. Прямі витрати не можуть бути уналежені до жодного іншого об'єкту витрат.
Непрямі витрати	Витрати, які належать не до одного, а до декількох об'єктів витрат, спрямовуються на реалізацію низки проектів, надання освітніх послуг, здійснення видів діяльності тощо. Виділяють: <ul style="list-style-type: none"> - Адміністративні – витрати на управління об'єктом витрат; - Загальновузівські витрати – витрати на забезпечення діяльності ВНЗ, у рамках якого виділений об'єкт витрат (наприклад, заробітна плата співробітників планово-фінансової служби, придбання матеріалів, утримання і ремонт будівель та устаткування та інше). Якщо ж діяльність цього співробітника полягає в управлінні або забезпеченні реалізації тільки одного напрямку, то його заробітна плата є прямими витратами.
Постійні витрати	Витрати, зміни яких не пов'язані або пов'язані слабо зі зміною масштабів діяльності ВНЗ, направленої на створення або підтримку певного об'єкту витрат.
Перемінні витрати	Витрати, зміни яких безпосередньо пов'язані зі зміною масштабів діяльності ВНЗ, направленої на створення або підтримку певного об'єкту витрат. Перемінні витрати змінюються пропорційно зміні об'ємів послуг, видів діяльності й тому подібне.
Умовно – постійні витрати	Витрати, зміни яких пов'язані зі зміною масштабів діяльності ВНЗ, направленої на створення або підтримку певного об'єкту витрат, але цей зв'язок менш тісний, ніж у перемінних витрат. Такі витрати є постійними в певному діапазоні обсягів послуг або масштабів діяльності, але змінюються при виході за межі даного діапазону.

Функціональна й економічна класифікації витрат забезпечують проведення аналізу бюджетних витрат у певних аспектах і контроль за виконанням бюджету.

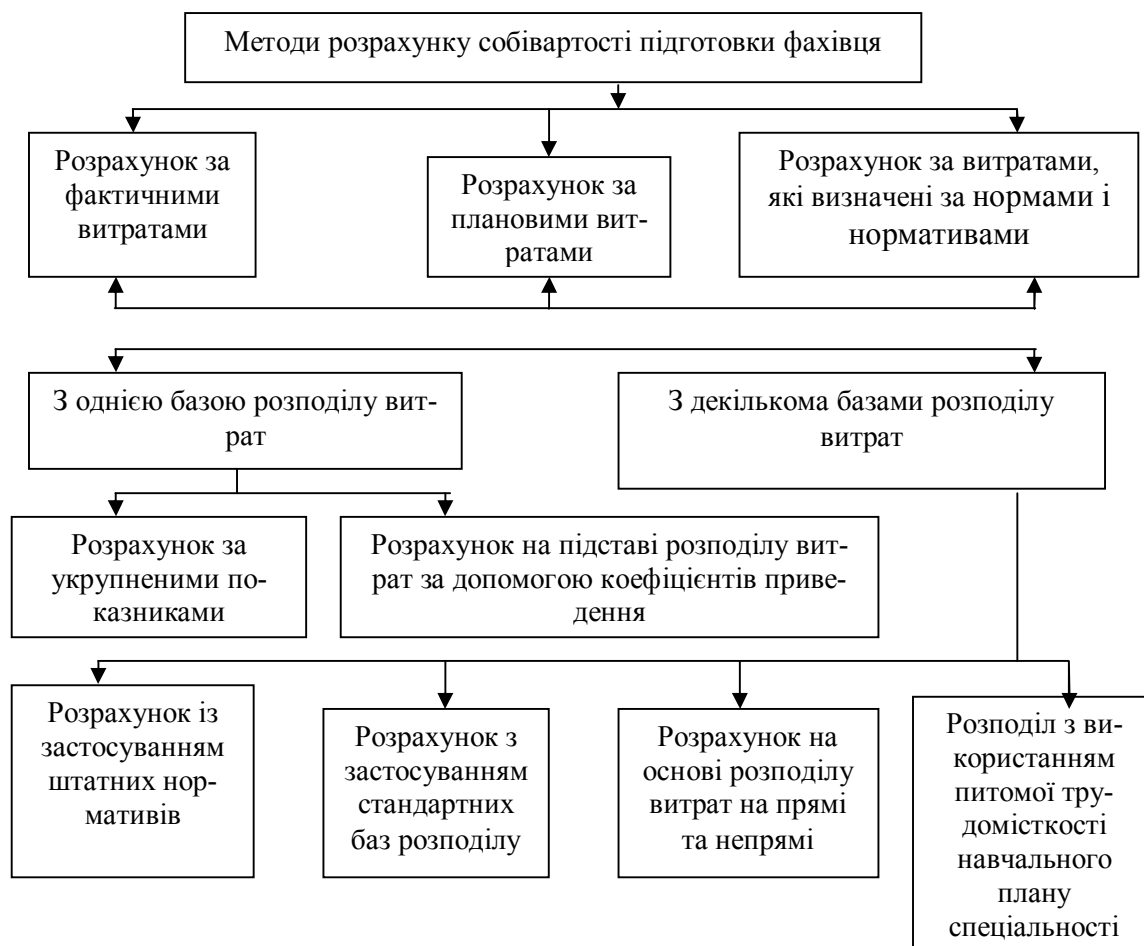

Рис.3.1. Методи обліку витрат на підготовку фахівців

Класифікація витрат в управлінському обліку, представлена в таблиці 3.2. і необхідна для програмного бюджетування, розрахунку собівартості освітніх послуг. Аналіз витрат на підготовку фахівця є об'єктивно необхідним елементом управління ВНЗ.

Важливим чинником управління витратами ВНЗ для розрахунку собівартості освітніх послуг є обґрунтування вибору методу обліку витрат. Існує безліч методів обліку витрат, вибір яких залежить від необхідної точності розрахунку і складу початкових даних. На рис. 3.1 представлена класифікація методів обліку витрат на підготовку фахівця.

Методи обліку витрат ВНЗ на підготовку фахівців можна класифікувати за трьома напрямками:

- 1) характер початкової інформації;
- 2) кількість баз розподілу між об'єктами обліку витрат;
- 3) характер методу.

За першим напрямом класифікації методи поділяються на три види:

- 1) облік фактичних витрат;
- 2) облік планових витрат;
- 3) облік нормативних витрат (які визначені нормами й нормативами).

За другим напрямом методи поділяються на дві групи:

- 1) з однією базою розподілу витрат;
- 2) з декількома базами розподілу.

За третім напрямом методи груп 1 і 2 поділяються відповідно на дві і чотири підгрупи.

З однією базою розподілу витрат:

– розрахунок за укрупненими показниками (базою розподілу є чисельність усіх навчаючихся без обліку відмінності у витратах при різних формах і рівнях навчання);

– розрахунок на основі розподілу витрат за допомогою коефіцієнтів приведення (базою розподілу є чисельність тих, що навчаються, приведена до денного навчання).

З декількома базами розподілу витрат:

– розрахунок із застосуванням штатних нормативів (однією з основних баз розподілу витрат є чисельність викладачів, що розраховується за допомогою штатних нормативів);

– розрахунок із застосуванням стандартних баз розподілу витрат (для кожного виду витрат за всіма статтями кошторису витрат навчального закладу встановлюється своя «стандартна» база розподілу витрат);

– розрахунок на основі розподілу витрат на прямі й непрямі;

– розрахунок із використанням питомої трудомісткості навчального плану спеціальності (підготовки фахівця).

Розглянемо переваги і недоліки представлених методів.

Методи з однією базою розподілу витрат відрізняються простою розрахунків, малим обсягом необхідної інформації і невисокою точністю, що обумовлено відсутністю обліку різних видів у витратах при підготовці фахівців за різними формами навчання (денна, вечірня, заочна). Облік витрат за укрупненими показниками дозволяє визначити усереднену річну вартість підготовки фахівця у декількох

навчальних закладах і не може використовуватися для встановлення ціни підготовки фахівця і визначення норм бюджетного фінансування. Ці методи широко застосовуються для порівняльного аналізу витрат на підготовку фахівців у галузевих групах навчальних закладів.

Методи наступної підгрупи визначають вартість підготовки окремо за формами навчання, використовуючи коефіцієнти приведення форм і рівнів навчання до єдиної бази - денного навчання. При цьому значення коефіцієнтів приведення не є досить обґрунтованими.

Методи з декількома базами розподілу витрат відрізняються детальністю. Точність розрахунків визначається кількістю баз розподілу і ступенем обґрунтованості коефіцієнтів приведення. Із збільшенням кількості баз розподілу витрат за рівних умов точність розрахунку зростає (враховуються відмінності у витратах за видами навчання). Значення коефіцієнтів залежать від сумарних витрат праці, пов'язаних із підготовкою фахівців. Для цих методів характерні завершеність, детальне опрацювання і розділення витрат на прямі й не прямі.

Перші три методи цієї підгрупи мають також спільні недоліки, а саме:

1. Неможливість визначення вартості підготовки для однієї категорії студентів без розподілу витрат між усіма їхніми категоріями. Прості методи стають трудомісткими в реалізації.

2. Із збільшенням кількості баз розподілу витрат зростає складність і трудомісткість розрахунку, тому кількість баз обмежується двома-чотирма, що унеможливорює визначення вартості підготовки за окремими напрямками підготовки. На практиці методи обліку витрат використовуються в різних комбінаціях, що дозволяє говорити про можливість використання різних варіантів обліку витрат.

Витрати на підготовку фахівця є основною складовою фінансових потоків ВНЗ. Кількість чинників, що впливають на витрати на навчання, велике. До них належать: структура навчального навантаження, режим навчальних занять, кваліфікація професорсько-викладацького складу, стан матеріально-технічної бази для організації навчального процесу, кількість студентів. При управлінні витратами необхідно враховувати всі вказані чинники у взаємозв'язку.

У процесі аналізу витрат на підготовку фахівців необхідно дотримуватися схеми, відповідно до якої спільний аналіз доповнюється аналізом по центрах витрат. Це передбачає:

1. Угрупування витрат за статтями ЕКВ (економічної класифікації витрат) для спільного аналізу.

Представлення витрат по статтях економічної класифікації витрат бюджету дозволяє аналізувати цільовий напрям коштів з метою забезпечення ухвалення управлінських рішень.

Напрями витрат по статтях визначаються відповідно до фінансового плану на підставі заявок конкретних підрозділів.

2. Групування витрат по центрах витрат представляє складову частку калькуляції.

Виділення центрів витрат забезпечує більш точний розподіл непрямих витрат по об'єктах обліку та додатковий контроль.

Виділяються власні, загальноузовівські й накладні витрати центру, аналізується частка витрат кожної групи в спільних витратах.

3. Аналіз витрат центрів фінансової відповідальності за видами (власні, загальноузовівські, накладні). Витрати загальноуніверситетських центрів відповідальності в динаміці доцільно розглядати щодо їхніх витрат, що припадають на інші центри, відповідно до бази розподілу.

4. Витрати на підготовку фахівця за семестр. Оцінювати економічну доцільність освітньої програми тільки на основі її затребуваності (чисельності набору) і принесеного доходу неправильно. Затребувана і високодохідна освітня програма може бути витратною і поступово переходити в розряд дотаційних.

Негативного розвитку подій можна запобігти при своєчасному оцінюванні. Отже, щоб управляти фінансами в навчальному процесі, необхідно мати інструмент оцінки витрат на навчальні програми, аналізувати співвідношення фактичних витрат зі встановленою ціною і держбюджетним фінансуванням по курсах підготовки студентів для проблемних спеціальностей.

5. Аналіз структури накладних витрат центрів витрат необхідно проводити з урахуванням кількісного значення відповідного параметру розподілу: чисельність студентів (для навчально-забезпечуючих підрозділів), площа приміщень (для адміністративно-технічних підрозділів) та площа (для площі спільного користування), кількість комп'ютерів (для інформаційно-технічних підрозділів), число співробітників (для адміністративного підрозділу).

Оцінку ефективності витрат у будь-якому із структурних підрозділів ВНЗ пропонується здійснювати на основі аналізу рентабе-

льності освітніх програм, вважаючи при цьому найбільш прийнятою методику процесно-орієнтованого обліку витрат - «АВС» (у вітчизняній практиці найбільш відому як методику функціонально-вартісного аналізу). Ця методика дозволяє дезагрегувати витрати до рівня конкретних виконавців і окремих процесів. При використанні даної методики всі види витрат піддаються прямому порівнянню з аналогічними показниками на будь-якому рівні організації, незалежно від функціонального призначення. Покрокова реалізація методики «АВС» дозволяє проаналізувати і оцінити всі елементи витрат необхідні на виконання навчальної програми (по курсах і спеціальностях), тобто є результатом фактичного виконання бюджету ВНЗ, дезагрегованого до первинного рівня. Одночасно легко здійснюється перевірка відповідності фактичних витрат нормативним [90, с. 34].

При використанні методики «АВС» доцільна наступна послідовність дій: раціоналізація організаційної структури ВНЗ на основі введення достовірного управлінського обліку; складання бюджету ВНЗ шляхом консолідації витрат за кожною освітньою програмою; розподіл витрат на перемінні і постійні; визначення фінансового результату і розрахунок рентабельності освітніх програм, використовуючи при цьому економічну класифікацію витрат. Розрахунок рівня витрат на кожную освітню програму пропонується здійснювати шляхом розподілу робочого часу співробітників, рівня завантаження приміщень і технологічного устаткування. Витрати, прямо залежні від величини платного контингенту, можна уналежити до короткострокових змінних, а ті, що певною мірою залежать від контингенту - до довгострокових. Фінансовим результатом освітньої діяльності є оцінка чистого доходу реалізованих навчальних програм (курсів), який дорівнює отриманому доходу від споживача послуг за мінусом собівартості програми (навчального курсу). Рентабельність програми розраховується як відношення чистого доходу до собівартості.

Впровадження ідей визначення і управління витратами в практику ВНЗ значною мірою покликане підвищити ефективність управління фінансами й ухвалення управлінських рішень, трансформувати систему оперативного обліку в систему управлінського обліку на всіх рівнях досягнення цілей: операційному, тактичному, стратегічному. Запропонований механізм управління витратами ВНЗ націлений на виявлення резервів інтенсивного розвитку, підвищення адап-

тивних властивостей системи управління і фінансової стійкості ВНЗ у динамічних ринкових умовах.

3.2. Бюджетування як механізм управління фінансами ВНЗ

Фінансові цілі кожного окремого університету визначаються відповідно до завдань про підвищення ефективності управління і вдосконалення фінансово-економічних механізмів у сфері освіти в цілому. Поряд з безумовною важливістю подальшого вдосконалення економічних механізмів, підвищуючих ефективність витрачання бюджетних коштів у системі освіти, необхідно створювати стимули залучення позабюджетних коштів, а також механізми фінансової стійкості ВНЗ. Застосування подібних механізмів і стимулів не лише сприятиме поліпшенню загальної фінансово-економічної ситуації в освіті, але й забезпечить умови для зростання її сприйнятливості до потреб суспільства і ринку праці, що, безумовно, позитивно вплине на якість освітнього процесу.

Розробка та упровадження ефективної системи бюджетування, тобто процесу формування й ухвалення бюджету, а також подальшого контролю за його виконанням, дасть ВНЗ змогу отримати додаткові конкурентні переваги і забезпечити більш високу ефективність використання ресурсів. Це стосується як державних, так і недержавних ВНЗ. У сучасній економіці дедалі частіше виникає необхідність підвищення ефективності управління і використання фінансових коштів. Майже в кожному державному ВНЗ фінансовий механізм має багато вад, тому організація ефективної системи бюджетування велими актуальна для вищої школи.

Для розуміння завдання підвищення інвестиційної привабливості і фінансової стійкості ВНЗ, а також виявлення її механізмів і стимулів, необхідно звернутися до теорії. Інвестиційна привабливість освіти як сектора національної економіки формується залежно від інвестиційної привабливості кожної освітньої установи. Інвестиційна привабливість ВНЗ є, за своєю суттю, інтегрованим показником всієї його діяльності (навчальної, наукової, фінансової і так далі). Сучасні освітні програми, ефективні освітні технології, оптимальна система управління, об'єктивна система оцінки результативності освітньої діяльності, побудова взаємовигідних стосунків з різними категоріями

інвесторів ВНЗ (табл. 3.3) - це головні чинники, що визначають інноваційну привабливість закладу [191, с. 227-280].

Таблиця 3.3

Категорії інвесторів ВНЗ і характеристика їхніх інтересів

Категорія інвесторів ВНЗ	Характеристика інтересів інвесторів
Держава (суспільство)	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку; – задоволення потреб економіки в трудових ресурсах; – інноваційні перетворення національної економіки; – соціальні й культурні перетворення в суспільстві; – зростання добробуту громадян; – підвищення ефективності суспільної праці; – зміна суспільної свідомості і потреб.
Організації, підприємства і установи (ринок праці)	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення трудового потенціалу; – підвищення продуктивності праці; – збільшення цінності бізнесу; – посилення на ринку конкурентних позицій і переваг; – диверсифікація діяльності; – зростання показників фінансово-господарської діяльності; – проведення технологічних і інноваційних перетворень.
Приватні (фізичні) особи	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення більш високого рівня доходів; – підвищення соціального статусу; – забезпечення кар'єрного зростання; – соціальна адаптація; – зміна умов і місця роботи; – задоволення внутрішніх потреб.

Головною метою системи бюджетування у вищому навчальному закладі є підвищення його конкурентоспроможності завдяки розробці ефективного механізму управління фінансовими, виробничими й трудовими ресурсами. В освіті процес бюджетування повинен відповідати законодавству України: Законам України "Про освіту", "Про вищу освіту". Держава активно контролює діяльність навчальних закладів. Бюджетний кодекс є основним документом, що регламентує відносини у сфері виконання державного бюджету. Принципово важливим положенням кодексу для навчальних закладів є визнання доходами державного бюджету всіх позабюджетних (спеціальних) коштів, одержаних ВНЗ від здійснення самостійної діяльності. Рух позабюджет-

них коштів ВНЗ має бути зорганізований відповідно до руху бюджетних коштів, тобто здійснюватися через систему Державного казначейства, а витрачання позабюджетних коштів має здійснюватися навчальними закладами самостійно, але відповідно до затвердженого ВНЗ кошторису і суворо за статтями витрат бюджетної класифікації. Обидва ці положення суттєво обмежують права освітніх установ розпоряджатися коштами, які, відповідно до чинного законодавства внутрішньовисхідним нормативам і статуту конкретного ВНЗ, перебувають у їхньому самостійному розпорядженні або у власності.

Основою для складання бюджету є цільові показники, що встановлюються ректором ВНЗ, а також контрольні показники Міністерства освіти і науки України на плановий період і сформовані на їхній підставі плани робіт структурних підрозділів на майбутній рік. Цільові показники визначають у кількісному й вартісному виразі цілі, які ректор ВНЗ ставить перед адміністрацією. Відповідно до цих цільових показників плануються доходи і структура витрат навчального закладу, а також ухвалюються необхідні управлінські рішення.

Серед основних цільових показників можна виділити такі:

- план прийому студентів (окремо за різними формами оплати освітніх послуг та за формами навчання);
- обсяг надходжень за видами діяльності;
- величина інвестиційного бюджету;
- величина бюджетного і позабюджетного фонду оплати праці;
- середня чисельність персоналу за списком і категоріями;
- нормативне співвідношення темпів зростання заробітної плати і надходжень за всіма видами діяльності;
- розмір відрахувань на соціальне забезпечення.

Організація управлінського обліку законодавством, як правило, не регламентована і є внутрішньою справою кожної установи. Єдиних стандартів зі складання бюджетів немає, тому склад бюджетів і етапи бюджетного циклу можуть відрізнятися в різних ВНЗ.

Основні складові системи бюджетування ВНЗ виділені і представлені на рисунку 3.2. [63, с. 174].

Впровадження бюджетування у ВНЗ повинно починатися з опису регламентів:

1. Опис бізнес-моделі організаційної структури, що містить у собі опис напрямів діяльності ВНЗ, функцій, структурних ланок і розподіл функцій у середині ВНЗ.

2. Опис бізнес-моделі фінансової структури ВНЗ, що містить схему центрів фінансового обліку і їхній організаційний склад.

3. Опис процесу постановки бюджетування: виділення користувачів, виконавців, відповідальних, вибір засобів автоматизації і програмних засобів, терміни впровадження, розрахунок необхідних ресурсів.

4. Розробка архітектури бюджетів ВНЗ, використовуваних форматів, термінів виконання і так далі.

Усі описи мають бути відображені в організаційних документах.

Розглянемо основні принципи і функції бюджетування, використання яких дозволяє сформувати багатофункціональну і ефективну систему, що відповідає сучасним вимогам вищого навчального закладу.

До найважливіших принципів бюджетування належать: відповідність основним цілям і завданням діяльності ВНЗ, цілісність, системність, доступність, зіставленість, коректність, узгодженість, оперативність, функціональність, декомпозиційність. Опишемо дані принципи.

Принцип відповідності означає підлеглість цілей бюджетування основним цілям і завданням вищого навчального закладу.

Принцип цілісності передбачає розгляд діяльності ВНЗ як єдиного цілого - в усіх аспектах і сферах діяльності і по всіх структурних підрозділах.

Принцип системності передбачає розгляд фінансово-господарської діяльності ВНЗ як системи взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників. Прогнозування, аналіз і контроль цих чинників необхідні для ефективного функціонування системи в цілому і виконання нею своїх завдань.

Принцип доступності означає, що інформація, яка отримана в ході складання і аналізу бюджетів, має бути доступною за рівнем, якістю і обсягом для тих користувачів, яким вона призначена.

Принцип зіставленості передбачає, що отримана в процесі бюджетування інформація порівнянна по своїх якісних і кількісних характеристиках і сформована за тими же правилами, що й інформація минулих, теперішніх і майбутніх періодів.

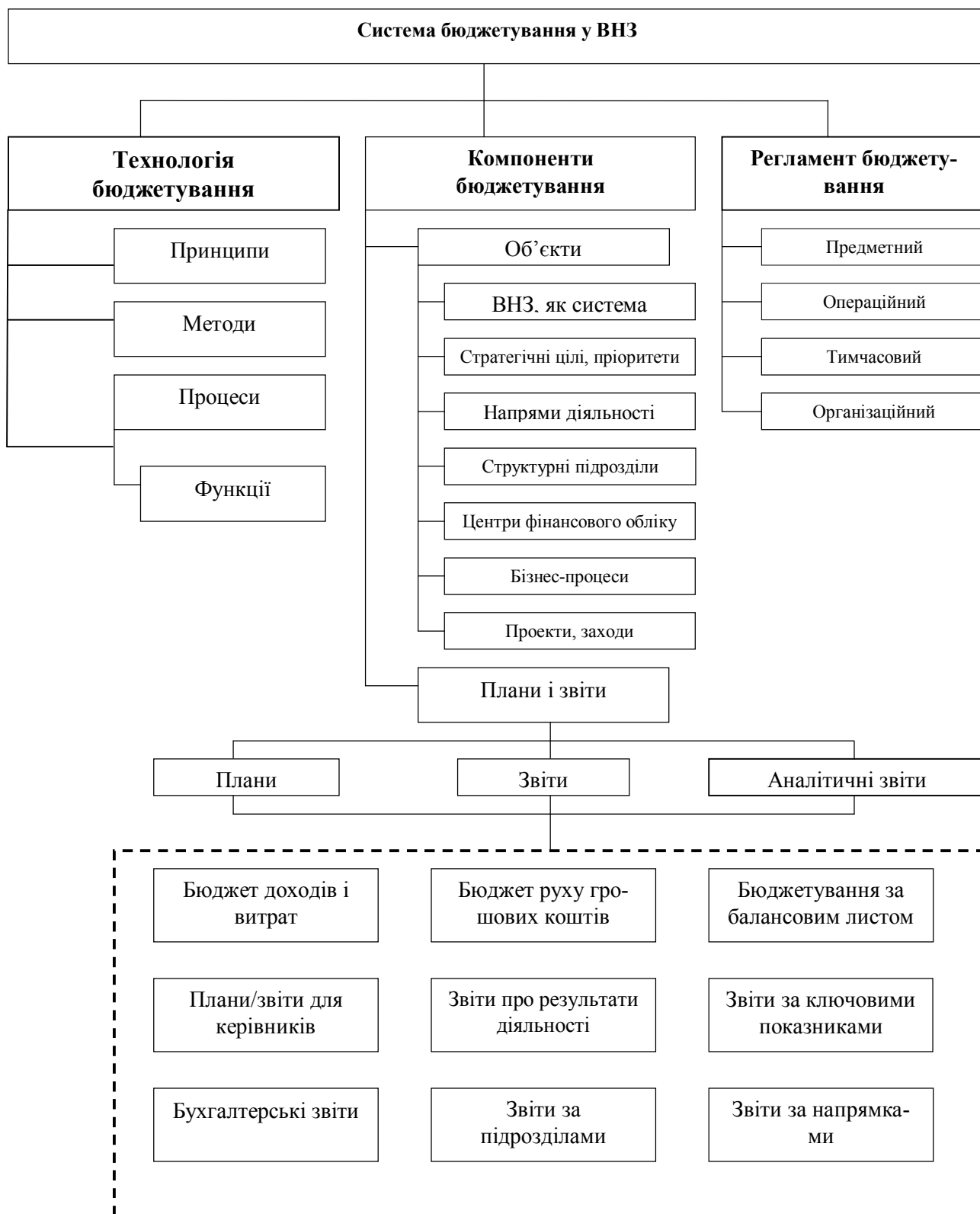

Рис. 3.2. Організаційно-методологічна модель бюджетування у ВНЗ, орієнтована на результат

Принцип коректності передбачає, що в процесі підготовки бюджетів використовуються коректні дані, отримані на основі якісної інформації, що відповідають реальним умовам функціонування ВНЗ, зовнішнім і внутрішнім чинникам і сприятимуть досягненню поставлених цілей і завдань, а також виробленню ефективних управлінських рішень.

Принцип узгодженості означає, що дані бюджетів мають бути узгоджені на всіх рівнях управління та вироблені за участю всіх зацікавлених осіб і підтримані цими особами.

Принцип оперативності означає своєчасне отримання, аналіз і корегування даних, отриманих при використанні бюджетування і необхідних для фінансового управління ВНЗ.

Принцип функціональності передбачає формування і функціонування системи бюджетування тією мірою, в якій це буде сприяти прийняттю ефективних управлінських рішень. Витрати на створення системи бюджетування не повинні перевищувати економічного ефекту від її впровадження.

Принцип декомпозиційності полягає в тому, що кожен бюджет нижчого рівня є деталізацією бюджету більш високого рівня.

Процес бюджетування здійснюється для забезпечення: а) фінансової дисципліни; б) ефективного розміщення видатків бюджету; в) ефективної діяльності структурних підрозділів ВНЗ.

Фінансова дисципліна поширена на контроль за використанням фінансових ресурсів і регламентування оперативної фінансової діяльності.

Ефективне розміщення видатків бюджету залежить від пріоритетів вищого навчального закладу відповідно до цілей розвитку. Цей процес пов'язаний із багаторічним бюджетуванням. При цьому необхідно розмежовувати поняття «прогнозування» та «багаторічне бюджетування».

Прогнозування – це пророкування майбутнього, а багаторічне бюджетування передбачає формулювання цілей з відповідним інструментарієм щодо досягнення останніх. Звідки виходить, що перспективний план розвитку ВНЗ не варто плутати з багаторічним бюджетуванням. Різниця між перспективним планом розвитку і багаторічним бюджетуванням полягає у тому, що перший відображає погляд на перспективу, сформований у певний період в минулому, в той

час як, друге – це безперервний процес складання прогнозів й оцінки їхньої дії для подальшого прогресу у здійсненні бюджетування.

Ефективність діяльності структурних підрозділів визначається за допомогою результативних показників, які, у свою чергу, обумовлюють ефективність використання коштів бюджету ВНЗ.

На практиці процес бюджетування здійснюється за допомогою системи бюджетів, що складаються для окремих проектів та функцій. Це, так звані, локальні та центральний бюджети, які у сукупності утворюють інтегральний бюджет ВНЗ.

Для реалізації інтегрального бюджету ВНЗ розраховуються бюджетні обмеження щодо використання його фондів та доводяться до конкретних виконавців. Процес бюджетування можна представити наступною блок-схемою (рис. 3.3).

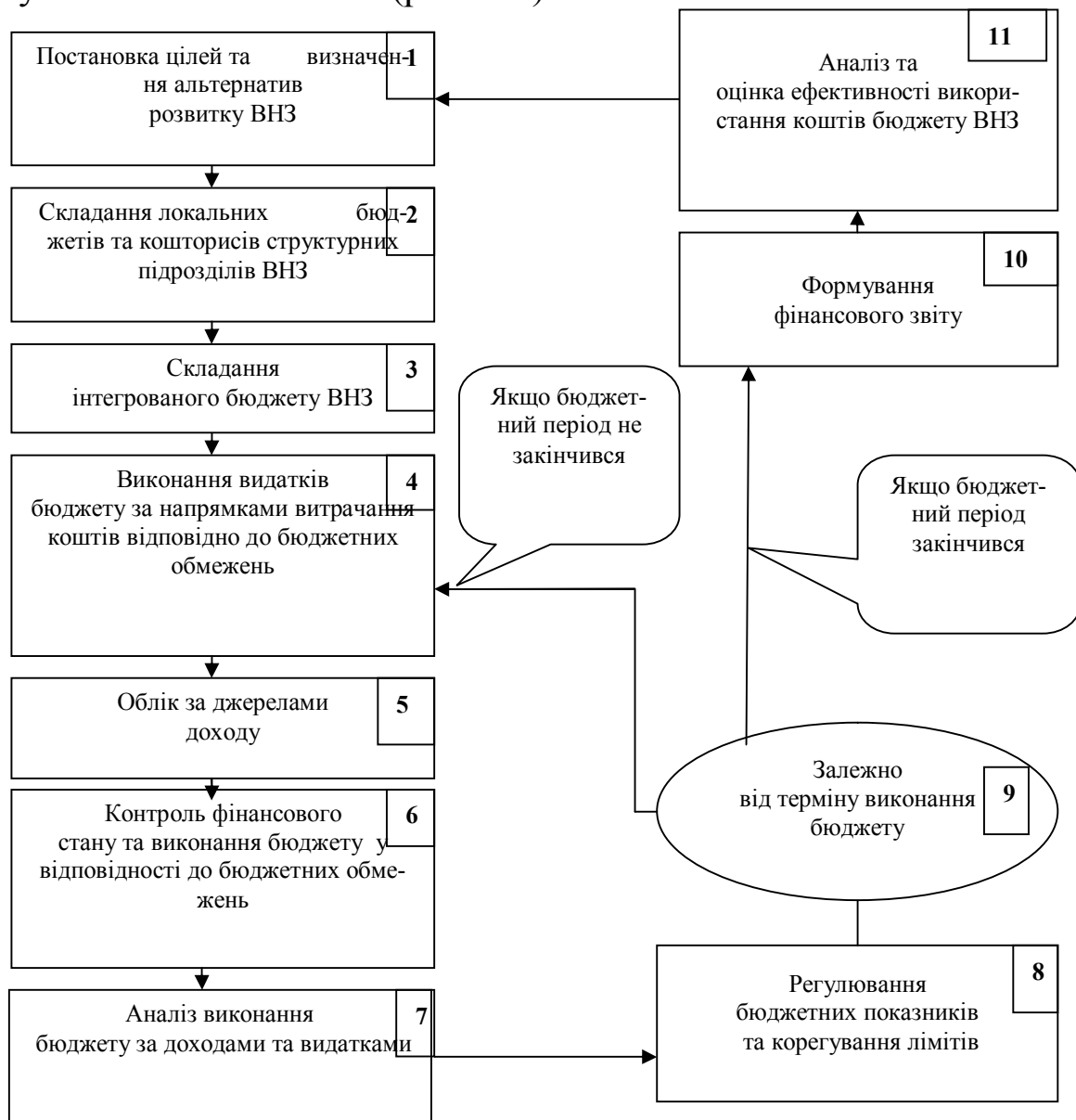

Рис. 3.3. Процес бюджетування у ВНЗ

Складання локальних бюджетів та кошторисів, що об'єднуються в інтегральному бюджеті (блоки 2, 3) можна розглядати як інтеграційний процес, тобто послідовне наближення та перевірку умов досягнення результату.

Процес реалізації бюджету практично починається з блоку 4, при цьому розраховуються ліміти видатків та доводяться до конкретних виконавців.

Реалізація бюджету пов'язана з виконанням функцій обліку, аналізу та контролю (блоки 5,6,7). При необхідності відбувається регулювання бюджетних показників та корегування лімітів витрачання коштів бюджету (блок 8). Якщо бюджетний період (блок 9) завершений, то складається звіт про виконання бюджету (блок 10).

Оскільки основною метою діяльності установи, є одержання певних результатів відповідно до стратегії розвитку ВНЗ, то кошти бюджету повинні використовуватися з огляду на встановлені цілі (блок 1). Застосування бюджетних обмежень викликає необхідність у встановленні оціночних критеріїв (блок 11), які дозволятимуть оцінити не тільки рівень фінансової незалежності, а й ефективність діяльності установи як суб'єкта бюджетних відносин.

Проте варто зауважити, що бюджетування без налагодженого процесу фінансування не має сенсу. У форматі бюджету цей процес починається з планування доходів та видатків ВНЗ.

При цьому дохідна частина бюджету планується:

- з урахуванням джерел формування доходів, які традиційно склалися;
- виходячи з рівня доходів минулого бюджетного періоду;
- за допомогою прогнозування збільшення дохідної частини, яке здійснюється на основі аналізу стійкої позитивної динаміки за конкретними джерелами доходів за декілька попередніх років.

Видаткова частина бюджету формується на основі наступних принципів:

1. Принципу збалансування, що передбачає бездефіцитність бюджету, тобто заплановані видатки не перевищують запланованих доходів.
2. Для безперечного виконання принципу збалансування, формується резервний фонд у розмірі не менше 1% загального фонду інтегрального бюджету ВНЗ.
3. Принцип фінансової стійкості, який передбачає ліквідність зобов'язань за видатками, які бере на себе адміністрація ВНЗ та керівники його структурних підрозділів. Іншими словами, сумарні планові

зобов'язання за видатками не повинні перевищувати рівень сумарних доходів.

4. Принцип обґрунтованості та колегіальності означає, що бюджет ВНЗ повинен бути представлений на затвердження вченій раді, а звіт про виконання бюджету презентується загальним зборам трудового колективу ВНЗ. Проміжні звіти про виконання бюджету закладу публікуються у засобах масової інформації на сайті закладу.

5. Правовою основою формування та виконання бюджету є внутрішньовузівські нормативні документи.

У системі бюджетування використовуються наступні методи: прогнозування, документування, облік, оцінка і калькуляція, формування управлінської звітності, аналіз і контроль.

Визначальними функціями бюджетування вважаються наступні:

- функції корпоративного бюджетування, які регламентують бюджетування стратегічних показників, що дозволяє оцінити зусилля ВНЗ з досягнення стратегічних цільових орієнтирів;

- функції бюджетування бізнес-процесів, що регламентують функціональне бюджетування основних (освітніх і науково-дослідних) і допоміжних бізнес-процесів ВНЗ;

- функції бюджетування центрів фінансової відповідальності дозволяють зв'язати систему бюджетування з відповідальністю за результати й мотивацією;

- функції бюджетування проектів при виділенні освітніх програм як проектів (у нашому випадку - випускаючої кафедри) й інвестиційне бюджетування проектів розвитку;

- функції бюджетування структурних підрозділів безпосередньо з плануванням коштів підрозділів [3, 4, 5].

Для того, щоб вся інформація агрегувалася в інформаційній базі даних у потрібних розрізах, у системі бюджетування кожному документу привласнюються ознаки об'єктів обліку.

Розглянемо систему бюджетування - процес складання і реалізації бюджетів у практичній діяльності ВНЗ.

Жорсткої структури фінансового плану ВНЗ не існує. Єдина вимога, що висувається до цього документа – це доступність та ясність його змісту для користувача.

За доходами бюджет може бути структурованим за джерелами надходжень:

1. Надходження з державного бюджету;
2. Надходження з місцевого бюджету;
3. Власні доходи.

Надходження з державного бюджету призначаються для:

- забезпечення освітнього процесу;
- розвитку наукової діяльності;
- інших цілей (капітальне будівництво; реалізація бюджетних програм з підготовки кадрів; реалізації програми видання підручників тощо).

Надходження від місцевих бюджетів призначаються для:

- реалізації цільових програм розвитку освітньої діяльності у регіоні;
- реалізації цільових програм розвитку науки у ВНЗ;
- виплати цільових стипендій і грантів.

Власні доходи ВНЗ за джерелами надходження поділяються на:

✓ Доходи від освітніх послуг:

- надання освітніх послуг вітчизняним та іноземним студентам з повним відшкодуванням витрат відповідно до типових та індивідуальних планів;
- післядипломна освіта;
- перепідготовка та підвищення кваліфікації;
- надання освітніх послуг вітчизняним та іноземним аспірантам та докторантам за індивідуальними планами з повним відшкодуванням витрат;
- додаткові освітні послуги за індивідуальними програмами підготовки магістрів.

✓ Доходи від наукової діяльності:

- виконання договірних наукових - дослідних робіт.

✓ Доходи від оренди:

- здавання в оренду приміщень, не призначених для здійснення освітнього процесу.

✓ Інші доходи:

- надання послуг виробничими та адміністративними підрозділами;
- реалізація навчальної літератури, видавництва ВНЗ;
- здавання дорогоцінних металів або брухту;
- ✓ Компенсаційні доходи цільового призначення:
- компенсація витрат за проживання у гуртожитку;

- компенсація витрат за літній відпочинок у спортивно-оздоровчих комплексах;
- компенсація витрат за оздоровлення у профілакторії.
- ✓ Спонсорська допомога та внески цільового призначення.
- ✓ Дивіденди й тому подібні доходи.

За видатками бюджет ВНЗ може бути структурованим за фондами витрачання грошових коштів:

- Фонд оплати праці.
- Фонд платежів у позабюджетні державні фонди.
- Фонд підтримки та розвитку матеріально-технічної бази університету.
- Фонд соціальної підтримки (студентів, співробітників, тощо).
- Фонд невиробничого споживання.
- Фонд платежів до місцевого і державного бюджету по податках.
- Резервний фонд стабілізації та розвитку.

Подальша деталізація видатків за кожним із зазначених вище фондів виконується відповідно до бюджетної класифікації видатків (за чинними кодами).

За рівнями реалізації бюджет ВНЗ може бути централізований та децентралізований. Перший за доходами формується відповідно до чинного законодавства в централізованому порядку планово-фінансовим відділом установи. За видатками на означеному рівні він ініціюється адміністрацією ВНЗ. Децентралізований бюджет як за доходами, так й за видатками представляє сукупність локальних бюджетів структурних підрозділів, факультетів, кафедр. За доходами кожний такий бюджет формується у відповідному підрозділі. Видатки в межах кожного такого бюджету ініціюються керівником відповідного структурного підрозділу, деканом, завідуючим кафедрою. Технічне виконання видатків та контроль за наявністю відповідних доходів здійснює планово-фінансовий відділ ВНЗ. Об'єднання локальних бюджетів підрозділів, деканатів, кафедр по доходах і видатках при формуванні інтегрального бюджету університету виконує планово-фінансовий ВНЗ.

Структура доходної частини кожного локального бюджету відповідає переліку доходів ВНЗ, де враховані тільки дієві джерела для цього підрозділу, деканату або кафедри.

Як нами зазначалося вище, наявність державних та власних джерел фінансування відповідає певному порядку виконання бюджету вищої школи. Централізовані цільові надходження з державного бюджету супроводжуються затвердженням кошторисом МОН України, який підлягає обов'язковому цільовому виконанню.

Слід зауважити, що форма бюджету розробляється кожним закладом самостійно. У практиці навчальних закладів використовується, як правило, одна із форм бюджету – матрична або таблична. Матрична форма практикується для надання інтегрованого бюджету ВНЗ з максимальною деталізацією [41, с. 238]. Таблична форма виділяє розділи у дохідній та видатковій частині з різним ступенем деталізації.

Вона більше застосовується, оскільки придатна для будь-якої функціональної структури, а також є універсальною для аналізу фінансових результатів за конкретний період.

Ієрархічна структура загального зведеного бюджету ВНЗ представлена на рисунку 3.4.

Загальний бюджет є скоординованим (за всіма підрозділами і функціями) планом роботи університету в цілому. Він складається з трьох основних бюджетів: операційного, інвестиційного і фінансового.

У процесі підготовки операційного бюджету прогнозовані обсяги послуг за напрямками діяльності трансформуються в кількісні оцінки доходів і витрат для кожного з підрозділів університету. Операційний бюджет містить бюджети: послуг, навчальної діяльності і загальних витрат. Бюджет послуг містить декілька бюджетів за видами послуг, що надаються, і є відправною точкою підготовки операційного бюджету. Наприклад, бюджет за наданням освітніх послуг абітурієнтам містить асортимент послуг, план державного замовлення на надання освітніх послуг, досліджень відділу маркетингу, стратегічних пріоритетів розвитку ВНЗ. На виконання даного бюджету впливає діяльність конкурентів, результативність реклами і засобів масової інформації, політика ціноутворення, рентабельність послуг, стан економіки регіону і інші чинники. На підставі бюджетів послуг складається бюджет «комерційних витрат», що

складається з бюджетів Центру підвищення якості освіти, приймальної комісії, просування на ринок додаткових послуг і так далі.

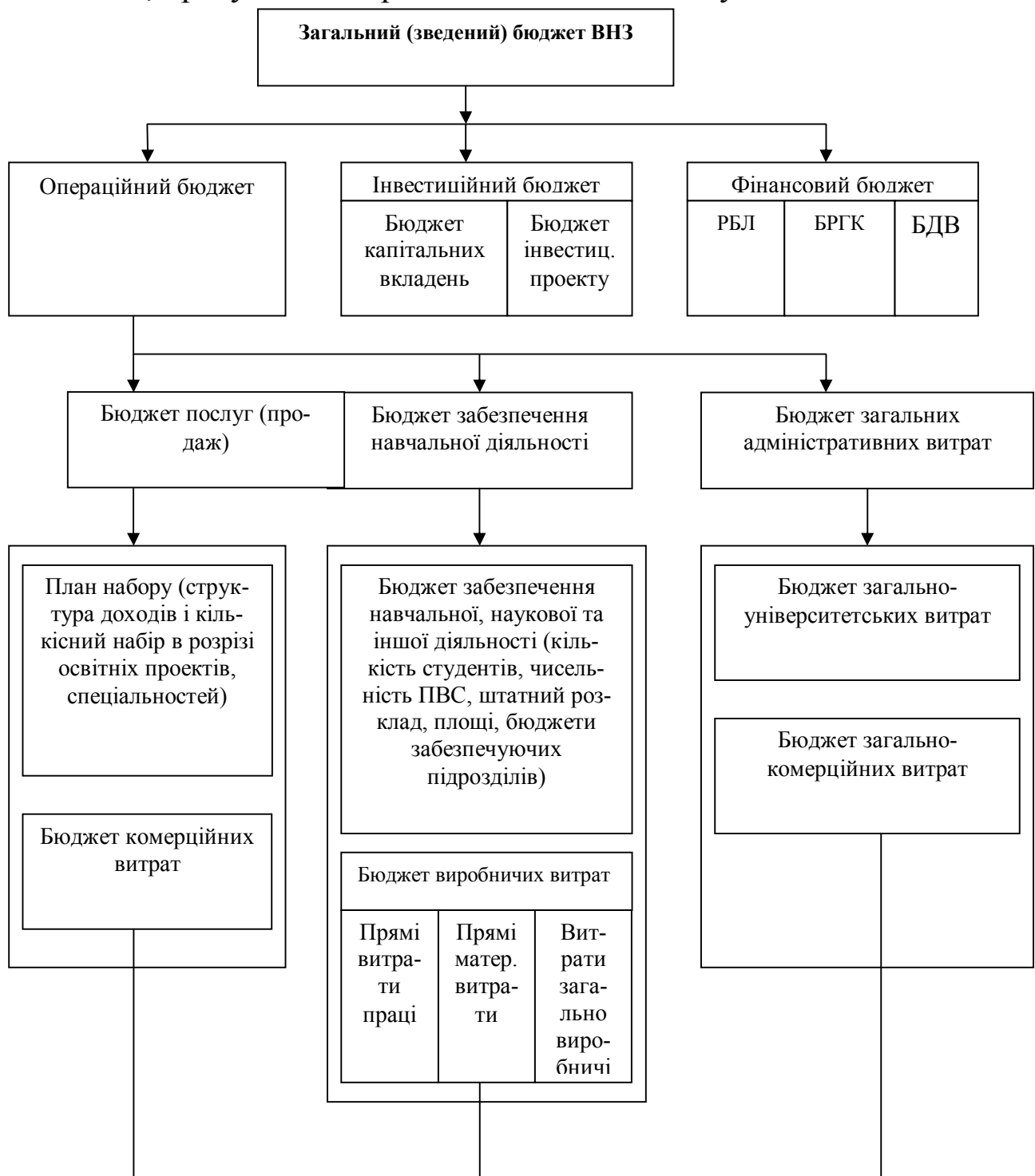

Рис. 3.4. Ієрархічна структура загального зведеного бюджету ВНЗ

Бюджети забезпечення навчального процесу, наукової діяльності та інші, які складаються на підставі бюджету послуг, визначають кількість матеріальних і людських ресурсів для кожної кафедри. Для чого розраховуються навчальне навантаження, кількість викладачів, складаються попередній штатний розпис, розрахунок по площах,

план закупівлі навчального обладнання і літератури відповідно до затверджених нормативів і стандартів. На його основі складаються бюджети витрат забезпечення освітньої діяльності ВНЗ.

Бюджет загальних і адміністративних витрат є деталізований план поточних операційних і адміністративних витрат (в основному, постійні затрати), приймається на рівні ректорату.

Операційні бюджети складаються для ув'язки натуральних показників планування з вартісними і є основою для складання основних фінансових бюджетів.

Операційні бюджети містять доходи й витрати, пов'язані з наданням освітніх послуг, виконанням наукових робіт і здійсненням виробничої діяльності. Операційні бюджети доцільніше складати за основними напрямками діяльності ВНЗ (освітня, наукова і виробнича діяльності). На основі операційних бюджетів формується прогнозний бюджет доходів і витрат, який включає планові доходи від освітньої, наукової і виробничої діяльності, розраховані на підставі плану надходжень і доходів за видами діяльності, а також поточні витрати ВНЗ і очікувані фінансові результати.

Фінансовий бюджет містить бюджет доходів і витрат (БДВ), (має назву кошторису доходів і витрат (КДВ)), бюджет руху грошових коштів (БРГК) і розрахунковий баланс (РБЛ).

Бюджет руху грошових ресурсів відображає планові надходження і виплати коштів окремо за операційною та інвестиційною діяльністю, а також включає, у разі потреби, план залучення фінансових ресурсів. Цей документ розробляється на основі операційних бюджетів і бюджету інвестицій з урахуванням графіків розрахунків із суб'єктами господарювання й органами державного управління і перехідних залишків заборгованості.

Бюджет інвестицій відображає планові витрати ВНЗ на придбання довгострокових активів за пріоритетними напрямками, згруповані за видами діяльності. Він розробляється на основі окремих інвестиційних програм.

Прогнозний баланс дає змогу оцінити планові зміни у фінансовому стані ВНЗ на кінець бюджетного періоду і виразити їх у вигляді кількісних і якісних фінансових показників.

Бюджетом доходів і витрат є план, в якому відображаються передбачувані джерела фінансових коштів і напрями їхнього використання в планованому періоді. Бюджет формується, виходячи із стра-

тегічних планів розвитку університету, на навчальний і календарний роки.

Формування планів і бюджетів проводиться у кілька етапів:

- підготовчий: маркетингове дослідження, побудова сценарних умов розвитку;
- постановки завдань: розробка контрольних завдань;
- методологічний: розробка методологічних рекомендацій, затвердження регламенту формування планів і бюджетів;
- "робочий": доведення контрольних завдань до підрозділів і ПФВ; розробка показників планів, бюджетів підрозділів і ПФВ;
- аналітичний: аналіз проектів планів і бюджетів, їхньої відповідності поставленим завданням, розробка заходів щодо оптимізації рішень контрольних завдань;
- завершальний: аналіз ПФВ планів і бюджетів підрозділів, розгляд ПФВ, обговорення ректоратом контрольних завдань, планів і бюджетів ВНЗ і ПФВ, затвердження ректором і вченою радою контрольних завдань планів і бюджетів ВНЗ.

Складання бюджету доходів і витрат здійснюється у декілька етапів. Усі етапи проходять за узгодженими правилами і стандартами на підставі затверджених планів розвитку університету відповідно до стратегічних пріоритетів розвитку.

1 етап - складання бюджету доходів на підставі бюджету послуг, державного замовлення і укладених договорів на платне навчання зі студентами.

При складанні бюджету доходів на 5 років бюджет надходжень від студентів, прийнятих на основі державного замовлення, планується виходячи з існуючих тенденцій і державних замовлень на освітні послуги.

Бюджет надходжень від студентів, що навчаються на платній основі (основного джерела позабюджетних коштів), складається на основі методики, прийнятої у ВНЗ. Кількість студентів 1 курсу планується на основі досліджень ринку праці, демографічної ситуації, частки ВНЗ на ринку освітніх послуг, платоспроможності населення і інших факторів. А студентів наступних курсів - на основі даних обліку про укладення договорів на навчання (кількість і суми укладених договорів, сплачені аванси і борги по роках) і кількості розірвання договорів, що склалися, з різних причин.

Для отримання держбюджетного фінансування на навчальний рік на підставі державного замовлення складається кошторис витрат за встановленими нормативами, і включається до загального фінансового бюджету ВНЗ.

Доходи від інших видів послуг плануються на підставі відповідних бюджетів. Планово-фінансовий відділ згідно до розроблених нормативів спільно з керівниками структурних підрозділів складає кошторис доходів і витрат підрозділів. Потім всі кошториси об'єднуються в загальний кошторис доходів позабюджетних коштів.

2 етап - визначення прибуткової частки бюджету до розподілу на рівні ректорату. В університеті має бути розроблена система формування доходної частки до розподілу за нормативами (для кожного джерела доходу), які можуть коливатися від 0 до 100%. Наприклад, фінансування, отримане з держбюджету, а також позабюджетні кошти від студентів денної форми навчання формують «доходи до розподілу» у розмірі 100%. Кошти, отримані від студентів не денних форм навчання - у розмірі 40% від додаткових освітніх послуг, в основному, 50%, але може бути і 0%, якщо бюджет програми розрахований і узгоджений на отримання доходу в майбутньому.

3 етап - формування бюджетів проректорів - кошторисів витрат відповідно з цілями і планами розвитку за напрямками діяльності. Кожний проректор займається своїм напрямом і наділяється фінансовими коштами на: 1) розвиток даного напрямку (інвестиційний бюджет); 2) функціонування на підставі планів підрозділів і відділів, бюджетів окремих заходів (операційний бюджет) і 3) утримання служб проректора (адміністративний бюджет).

4 етап - формування спільних бюджетів університету (інвестиційного, поточного і адміністративного), які складаються з бюджетів проректорів.

5 етап - формування бюджетів факультетів (інститутів) на підставі бюджетів кафедр, бюджету адміністративних витрат факультетів (інститутів). При цьому бюджет кафедри має в прибутковій частці узгоджені відсотки (від 50 до 100%) від додаткових послуг (освітніх, наукових і виробничих).

Для цілей бюджетування можна використовувати платформу 1С «Підприємство 8.2» і прикладне рішення (конфігурацію) «Бухгалтерія державної установи», розділ «Бюджетування». Дана платформа вирішує завдання: складання фінансового бюджету університету на навчальний і фінансовий роки, а також на п'ять років, з розбиттям за

напрямами витрат і підрозділами; аналіз виконання бюджету; оперативний аналіз руху грошових коштів; оперативне ухвалення рішень по управлінню рухом грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей.

Вихідні форми програми дозволяють аналізувати витрачання за цільовим призначенням бюджетних коштів і коштів, отриманих за рахунок позабюджетних джерел, відповідно до статей бюджетної класифікації, згідно плану виконання заходів, передбачених кошторисами доходів і витрат. Завдяки такому підходу можна розглядувати багаторівневу систему управління ВНЗ від лабораторії, відділу, управління, кафедри, факультету (інституту), групи інститутів до університету в цілому.

Аналіз виконання кошторису за джерелами доходів і витрат з глибоким рівнем деталізації є проявом розподільної і контрольної функції фінансів, фіксує зміни в платоспроможності ВНЗ; конкретизує і деталізує поточний фінансовий бюджет, уточнює його показники; дає повне уявлення про стан платежів і розрахунків в аналізованому періоді і фінансовій дисципліні структурних підрозділів. Аналіз дозволяє фінансовій службі: забезпечити виконання розрахункових і платіжних зобов'язань і щоденне стеження за станом бюджетних і позабюджетних коштів; задіяти наявні резерви, підвищити ефективність використання фінансових ресурсів.

Для ефективнішого використання коштів складається бюджет руху грошових коштів (БРГК), який є планом надходження грошових коштів і платежів на майбутній період. Цей кошторис показує очікуване кінцеве сальдо на рахунках грошових коштів і фінансове положення для кожного місяця, для якого його розробляють. Таким чином, можуть бути заплановані періоди найбільшої і найменшої наявності грошових коштів, виявлені періоди надлишку або недостатці фінансових ресурсів. Дуже велике сальдо на рахунку грошових потоків означає, що кошти не були використані з максимальною ефективністю.

При розробці БРГК використовується аналіз графіків надходжень позабюджетних коштів. Графіки будуються за даними про отримані доходи від різних форм навчання, освітніх програм і інших видів надходжень, також робиться прогноз позабюджетних надходжень на навчальний рік.

Маючи дані про рух грошових потоків у прибутковій частці БРГК, можна планувати витрати, що особливо важливо для капіталь-

них вкладень. БРГК накладається на кошторис доходів і витрат, щоб ЦФУ і ЦФВ планували витрати з урахуванням БРГК.

Ректорат контролює відповідність розроблених ПФВ планів і бюджетів до затверджених контрольних завдань, достовірність і відповідність використання в розрахунках нормативної бази й прийнятих методик. Ректорат повертає ПФВ на доробку плани та бюджети, що не витримали економічної експертизи, а на основі планів і бюджетів, що витримали економічну експертизу, розробляє зведений та інвестиційний бюджети ВНЗ і представляє їх на розгляд і затвердження вченої ради. Розробка типових управлінських рішень має здійснюватися такими органами управління, як вчена рада, ректорат, ПФВ, робочі групи.

Механізм контролю виконання бюджетів і планів полягає у тому, що:

1. Ректорат здійснює контроль за виконанням планів і бюджетів за допомогою системи адміністративного управління та її вдосконалення, запровадженої регламентом звітності, введення в дію єдиної методологічної і нормативної бази, здійснення контрольно-ревізійної діяльності, а також оптимального поєднання функціональної і лінійної організаційної структури управління.

2. Бюджетна комісія здійснює контроль за виконанням планів і бюджетів підрозділів через дотримання встановленої регламентом звітності, використання в розрахунках і звітах єдиних методик і нормативної бази, виконання затверджених основних показників і лімітів.

3. Планово-фінансовий відділ контролює виконання встановлених основних показників і лімітів.

4. Контроль за виконанням положень бюджетної системи здійснюють в ректораті проректори за напрямками, в ПФВ - керівники ПФВ.

3.3. Оцінка ефективності управління фінансами в системі бюджетування

У вищих навчальних закладах Одеського регіону, де представлені заклади різних галузей та напрямів підготовки фахівців було проведено дослідження чинних форм управління фінансами. Для попереднього аналізу поділена вся сукупність університетів на дві групи: ВНЗ технічного профілю і гуманітарного профілю (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Групування ВНЗ Одеського регіону за профілем

	Кількість		Чисельність студентів		
	одиниць	%	осіб	%	на 1 ВНЗ
Технічні	9	60,0	62882	59,5	6987
Гуманітарні	6	40,0	42737	40,5	7123
Всього	15	100,0	105619	100,0	7041

Таке групування дозволяє врахувати чинники, що впливають на джерела формування доходної частини бюджету ВНЗ і структуру витрат. Крім того, навчальні заклади технічного профілю мають у своєму складі достатньо витратні підрозділи (спеціалізовані лабораторії, експериментальні заводи, майстерні тощо), які відсутні в гуманітарних ВНЗ.

Відрізняються вони також своїми розмірами за чисельністю студентів, науково-педагогічного персоналу, обсягами та джерелами фінансування науково-дослідних робіт (таблиця 3.5).

У регіоні існує лише чотири вищих навчальних заклади, які за своїми розмірами, організаційно-управлінською структурою, обсягами та структурою джерел фінансування НДР суттєво відрізняються від інших. Це два технічних (ОНПУ і ОНМА) і два гуманітарних (ОНУ ім. Мечникова і ОНЮА). Інші – це середні за розміром і близькі за структурою. У середньому на такий заклад припадає 450-550 осіб науково-педагогічного персоналу, 25-30 кафедр, зведений бюджет не перевищує 90 млн. грн.

Таблиця 3.5

Групування ВНЗ Одеського регіону за чисельністю студентів

ВНЗ з чисельністю студентів, ти- сяч	Технічні			Гуманітарні		
	кількість	%	у серед- ньому на 1 заклад, осіб	кількість	%	у середньо- му на 1 за- клад, осіб
до 4,0	2	22,2	3784	2	33,3	2000
4,1 – 7,0	3	33,4	5088	1	16,7	5570
7,1 – 10,0	2	22,2	7215	1	16,7	6329
10,1 і більше	2	22,2	12811	2	33,3	13415
Усього	9	100,0	6987	6	100,0	7123

Проведене нами обстеження показало, що серед вищих навчальних закладів м. Одеси бюджетування як інструмент управління фінансовими ресурсами застосовується в різних формах (таблиця 3.6).

Групування ВНЗ Одеського регіону за формами управління фінансами

	Кількість ВНЗ за профілем:	
	технічні	гуманітарні
Усього ВНЗ	9	6
із них використовують бюджетування, як інструмент управління фінансами:		
– у повному обсязі	1	-
– частково	3	1
– не використовують	5	5

Як видно, більшість ВНЗ використовують централізовану форму управління фінансами, при якій доходи формуються відповідно до чинного законодавства планово-фінансовим відділом, а видатки визначаються адміністрацією ВНЗ. Разом з тим, окремі ВНЗ використовують децентралізовану форму, при якій бюджет університету – це сукупність локальних бюджетів структурних підрозділів, інститутів, факультетів, кафедр тощо. За доходами кожний такий бюджет формується у відповідному підрозділі, а видатки визначаються керівником відповідного структурного підрозділу. Окремі елементи впроваджені в закладах з широкою номенклатурою напрямів підготовки фахівців і значною чисельністю студентів. При цьому загальний контроль як доходів, так і видатків локальних бюджетів здійснює планово-фінансовий відділ ВНЗ. Децентралізована форма бюджетування впроваджена в ВНЗ, в яких замість факультетів створені інститути, що мають певну самостійність у використанні коштів спеціального фонду.

Вивчення досвіду застосування тієї чи іншої форми управління витратами та підстав для її вибору показало, що для навчальних закладів з різним обсягом і структурою бюджету, різним управлінським підходом до вирішення поточних і стратегічних проблем можуть ефективно використовуватися різні форми управління фінансами.

Разом з тим, як вже відмічалось, сучасне управління вищими навчальними закладами в умовах ринкових відносин, жорсткої конкуренції під час вступної кампанії та на ринку працевлаштування випускників, вимагає інші, адаптовані до сучасних умов форми і методи управління.

Одним із таких методів виступає бюджетування як інструмент управління, що дозволяє не тільки раціонально розподіляти кошти та ефективно їх використовувати, але й виступає як фінансовий механізм управління діяльністю вищого навчального закладу в усіх напрямках – навчальному, науковому, виховному та ін.

В управлінському аспекті бюджет – фінансова модель вищого навчального закладу, інструмент реалізації управлінських рішень, яка дозволяє не тільки планувати, але й зіставляти витрати з одержаними результатами, оцінювати та координувати діяльність окремих структурних підрозділів. Бюджетне управління – це система цілеспрямованих управлінських тисків на бюджетну систему з метою виконання загальних функцій управління, в тому числі координації, регулювання, мотивації діяльності всіх підрозділів навчального закладу для посилення його конкурентоспроможності. Бюджетне управління дозволяє підвищити фінансово-економічну ефективність ВНЗ, забезпечити його фінансову стійкість, зберегти та посилити свої позиції на ринку, швидко адаптуватися до постійно мінливих умов зовнішнього середовища.

Управління витратами в системі бюджетування здійснюється за статтями бюджету, структура якого в середньому для груп ВНЗ Одеського регіону представлена у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

**Структура видатків загального та спеціального фондів
у ВНЗ Одеського регіону (у відсотках)**

Статті видатків	Технічні ВНЗ		Гуманітарні ВНЗ	
	загальний фонд	спеціальний фонд	загальний фонд	спеціальний фонд
Заробітна плата	43,1	44,1	40,5	52,7
Нарахування на зарплату	15,2	15,6	14,0	18,3
Придбання матеріалів, обладнання та інвентарю	0,1	13,7	0,1	6,2
Придбання продуктів харчування, медикаментів	1,2	1,2	2,1	0,1
Видатки на відрядження		0,9		0,6

продовження таблиці 3.7

Оплата комунальних послуг	9,8	10,6	2,9	8,0
Поточні трансферти населенню	30,6	0,2	40,4	
Капітальний ремонт		5,2		6,5
Оплата послуг (крім комунальних)		7,1		5,2

Система обліку витрат для розрахунку собівартості повинна задовольняти наступним вимогам:

- бути орієнтованою на виділення витрат, що виникають на різних етапах руху фінансових потоків;
- акумулювати інформацію про джерела виникнення витрат;
- фіксувати дані про характер взаємодії витрат;
- враховувати вплив витрат на вартість освітніх послуг.

Основні типи ЦФВ в структурі ВНЗ відображені на рис. 3.5.

Рис. 3.5. Основні типи центрів фінансової відповідальності в організаційній структурі ВНЗ

Визначаються наступні види витрат ЦФВ:

- власні витрати центру, що містить фонд оплати праці працівників центру витрат, інші витрати, амортизацію матеріальних ресурсів, використовуваних у діяльності центру відповідальності;
- накладні витрати центру - частка витрат іншого центру витрат, віднесена на даний центр на підставі об'єму спожитих ресурсів;
- загальноуніверситетські витрати ЦФВ - витрати за напрямками діяльності ВНЗ, за які відповідає даний центр.

Витрати ВНЗ розраховуються за наступними напрямками:

- на освітній процес – витрати кафедр на навчання студентів: проведення лекцій, лабораторних занять, атестацій та ін.;
- на перебування в навчальних аудиторіях під час навчальних занять – утримання приміщень, аудиторій, амортизацію;
- загальностудентські витрати – на поповнення бібліотечного фонду, перебування студентів на площах спільного користування тощо.

Класифікація витрат наведена в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Класифікація витрат для визначення витрат на навчання

Найменування центру витрат	Класифікація витрат залежно від цілей			
	калькулювання (мета витрат)	спосіб включення у витрати	економічний склад	залежність від об'єму послуг
Факультети	Загальностудентські	Непрямі	Основні	Умовно-постійні
Кафедри	Витрати на навчання	Прямі	Основні	Змінні
Навчально-забезпечуючі підрозділи	Загальностудентські	Непрямі	Основні	Умовно-постійні
Центр інформаційних технологій	Загальноуніверситетські	Непрямі	Накладні	Умовно-постійні
Адміністративний департамент	Загальноуніверситетські	Непрямі	накладні	Умовно-постійні
Науково-дослідна частина	Загальноуніверситетські	Непрямі	Накладні	Умовно-постійні
Площі спільного користування	Загальноуніверситетські	Непрямі	Накладні	Умовно-постійні
Аудиторії	Витрати на навчання	Прямі	Основні	Змінні

Отримані витрати залежно від способу віднесення на підготовку фахівця діляться на прямі й непрямі. Прямі витрати належать на об'єкт на підставі даних навчального розкладу і контингенту. Алгоритм віднесення витрат на об'єкт представлений на рис. 3.6.

Істотну частку витрат на навчання складають матеріальні ресурси. Для обчислення витрат ми ділимо їх на рухоме і нерухоме майно. Ці групи мають різні бази розподілу:

- для рухомого майна - амортизація матеріальних ресурсів, використовуваних центром витрат;
- для нерухомого майна - амортизація приміщень, які займають центр витрат.

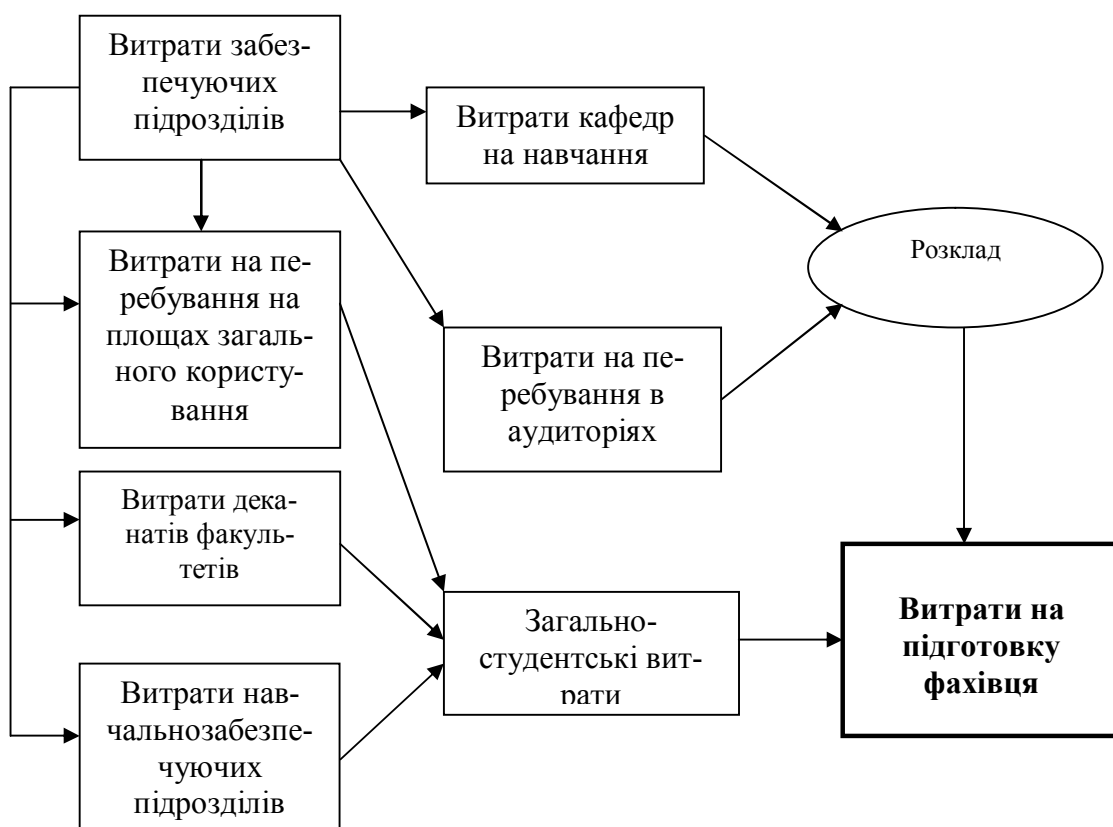

Рис. 3.6. Укрупнена схема розрахунку витрат на освітні послуги

Витрати по займаних приміщеннях визначаються, виходячи з площі, закріплених за підрозділом, амортизації за обліковими нормами і витрат на їх утримання. До витрат можна уналежити амортизацію, визначену за допомогою бухгалтерського обліку, або при застосовуванні свого механізму розрахунку амортизації.

Для розрахунку витрат підрозділу визначається амортизація одного квадратного метра площі, виходячи з отриманої амортиза-

ції будівель. Амортизація за іншими основними засобами визначається за кожним інвентарним об'єктом і відноситься на витрати підрозділу на підставі закріплення об'єкту за матеріально-відповідальною особою. Для обчислення амортизації матеріальних ресурсів у витратах підрозділу пропонуються наступні принципи розподілу матеріальних витрат по підрозділах на основі бази даних корпоративної інформаційної системи:

- рухоме майно закріплюється за підрозділами за даними бухгалтерського обліку;
- нерухоме майно (площі) закріплюється за підрозділами університету за даними обліку приміщень.

Розрахунок витрат на освітні послуги (рис. 3.7) здійснюється відповідно до алгоритму, наведеного на рис. 3.7.

Рис. 3.8. Алгоритм розрахунку витрат за центрами витрат

Таким чином, для визначення витрат на підготовку фахівця необхідно наступне:

- визначити склад центрів витрат, освітнього закладу, і структуру їхніх витрат. Для розрахунків як центри витрат виділені підрозділи університету: факультет, деканат факультету, кафедра, інформаційно-технічний і адміністративно-управлінський департаменти, навчально-забезпечуючі підрозділи, науково-дослідна частина, а також навчальні аудиторії, приміщення спільного користування, групи студентів;

- визначити на основі адміністративних зв'язків правила розподілу витрат між центрами фінансової відповідальності. Розподіл можна здійснювати за наступними базами: займана центром витрат площа навчальних корпусів, чисельність співробітників центру, кількість використаних персональних комп'ютерів, а також чисельність студентів по факультетах і курсах;

- вести облік витрат за освітніми програмами і за центрами фінансової відповідальності. Для цієї мети у ВНЗ має бути розроблений механізм обліку витрат за напрямками діяльності, за статтями витрат;

- визначати і відносити на центри витрат вартість матеріальних ресурсів, закріплених за центрами;

- визначити кількісні параметри центру: займана площа приміщень, кількість комп'ютерів, чисельність співробітників, чисельність ППС.

Витрати за центрами фінансової відповідальності, отримані в результаті проведених операцій, служать підставою для обчислення витрат на підготовку групи навчаючихся за певний період (семестр) на підставі даних навчального розкладу. У результаті визначаються загальні витрати на навчальну групу і витрати на одного студента.

Інформація про вартість освітніх послуг є визначальною для прийняття управлінських рішень у сфері управління витратами ВНЗ. Особливо актуальна така інформація сьогодні, коли конкурентна боротьба у сфері освітніх послуг стає все більш складною за ступенем інтенсивності і взаємного впливу. Причому загострення конкуренції відбувається на фоні несприятливої демографічної ситуації та змін у системі української вищої освіти, що зумовлюється зменшенням державного фінансування вищої школи. У цій ситуації виявлення найбільш витратних і прибуткових спеціальностей є первинним завданням в управлінні фінансами ВНЗ.

Завдяки достовірним знанням про вартість освітніх послуг з'являється можливість оцінки і прогнозування результативності та ефективності освітньої діяльності і, відповідно, якіснішого управління діяльністю і розвитком освітньої установи.

Найважливіша проблема обґрунтування ціни на освітні послуги вирішується за допомогою отриманої інформації.

Ціна підготовки фахівця формується на основі низки чинників:

- витрат на підготовку фахівця (ціна повинна покривати витрати);

- цінової стратегії ВНЗ (забезпечення виживаємості, утримання ринка або суттєве перевищення доходів над витратами);

- попиту на дану освітню програму;

- цін ВНЗ-конкурентів і сприйняття цін користувачами.

При цьому базова ціна має бути об'єктивною і розраховуватися на підставі даних обліку витрат.

Аналіз практики бюджетування у вищих навчальних закладах Південного регіону дозволив визначити наступні проблеми, пов'язані з цим процесом:

- бюджет підрозділу не завжди здатний допомогти у вирішенні поточних проблем. Крім того, не всі керівники центрів відповідальності – підрозділів, деканатів, кафедр володіють достатньою підготовкою для аналізу фінансової інформації;

- складність розробки інтегрального бюджету в вищих навчальних закладах, які мають розгалужену мережу локальних бюджетів;

- оприлюднення доходів і витрат. Якщо локальний бюджет не обговорюється у підрозділах і не доведений до відома кожного співробітника, то його вплив на мотивацію та результативність діяльності є мінімальним, що ускладнює його використання як інструменту для відстеження помилок всередині підрозділу адміністрацією ВНЗ;

- напруженість локальних бюджетів. Якщо бюджет складений так, що поставлена мета досягається без певних зусиль, то він не має стимулюючого ефекту для підвищення його прибутковості та оптимізації розподілу ресурсів. З іншого боку, якщо поставлена мета досягається дуже складно, то стимулюючий ефект зовсім пропадає. Таким чином, виникає протиріччя між досяжністю цілей та отриманням результату.

Вирішення зазначених проблем потребує проведення значної кропіткої роботи в напрямку забезпечення відповідної організації цього процесу. На думку деяких вчених [63, с. 45-51], для цього необ-

хідно створити відповідний відділ, підвищити роль кафедр у структурі навчального процесу, створивши на їхній базі центри фінансової відповідальності. Але створення окремого підрозділу для реалізації бюджетування не є доцільним. На практиці координацію дій у системі бюджетування здійснює планово-фінансовий відділ, який й складає інтегрований бюджет. Це є виправданим, виходячи з компетенції робітників даної структури.

Технологія консолідації бюджетів ВНЗ повинна надавати можливість всебічного аналізу доходів та видатків, що у свою чергу, дозволить оперативно реагувати на будь-які зміни у русі грошових коштів та, відповідно, знижує ступень ризику щодо розподілу власних фінансових ресурсів за пріоритетами розвитку навчального закладу. Формування бюджету та організація процесу фінансування – це лише складова бюджетування у тій частині, що стосується управління фінансовими потоками ВНЗ.

Існування державних та власних джерел формування бюджету ВНЗ призводить до відповідного фінансування щодо надання освітніх послуг. Проте важко оцінити ефективність використання коштів бюджету ВНЗ з одного або іншого джерела, якщо йдеться безпосередньо про навчальний процес. Відомі оціночні критерії: самоокупність, прибутковість, рентабельність можуть застосовуватися у сфері комерційної господарської діяльності та при здійсненні фінансування капітального будівництва (ремонту). Набагато складніше визначити критерії щодо виміру ефективності використання державних коштів, оскільки останні надаються ВНЗ відповідно до бюджетних призначень держави та мають витрачатися з огляду на принцип ефективності та результативності, закріплений Бюджетним кодексом України, а саме: «...досягнення максимального результату при використанні визначеного обсягу коштів» [19, с. 105], [51, с. 43].

В економічній літературі пропонуються методики оцінки ефективності бюджетних видатків, що включають правові, соціальні, експертні та прагматичні критерії [90, с. 70].

Розробка індикаторів ефективності використання фінансових ресурсів ВНЗ є дуже складним завданням. Тому у державних закладах вищої школи доцільно зараховувати показники ефективності використання фінансових ресурсів на основі співвідношення часток державного фінансування освітніх послуг та доходів однойменних послуг від комерційної діяльності у загальному обсязі надходжень. На наш погляд, такі показники можуть бути структуровані за наступ-

ними групами: а) фінансові та економічні показники; б) кадрові показники; в) соціальні показники; г) галузеві показники (рис. 3.8).

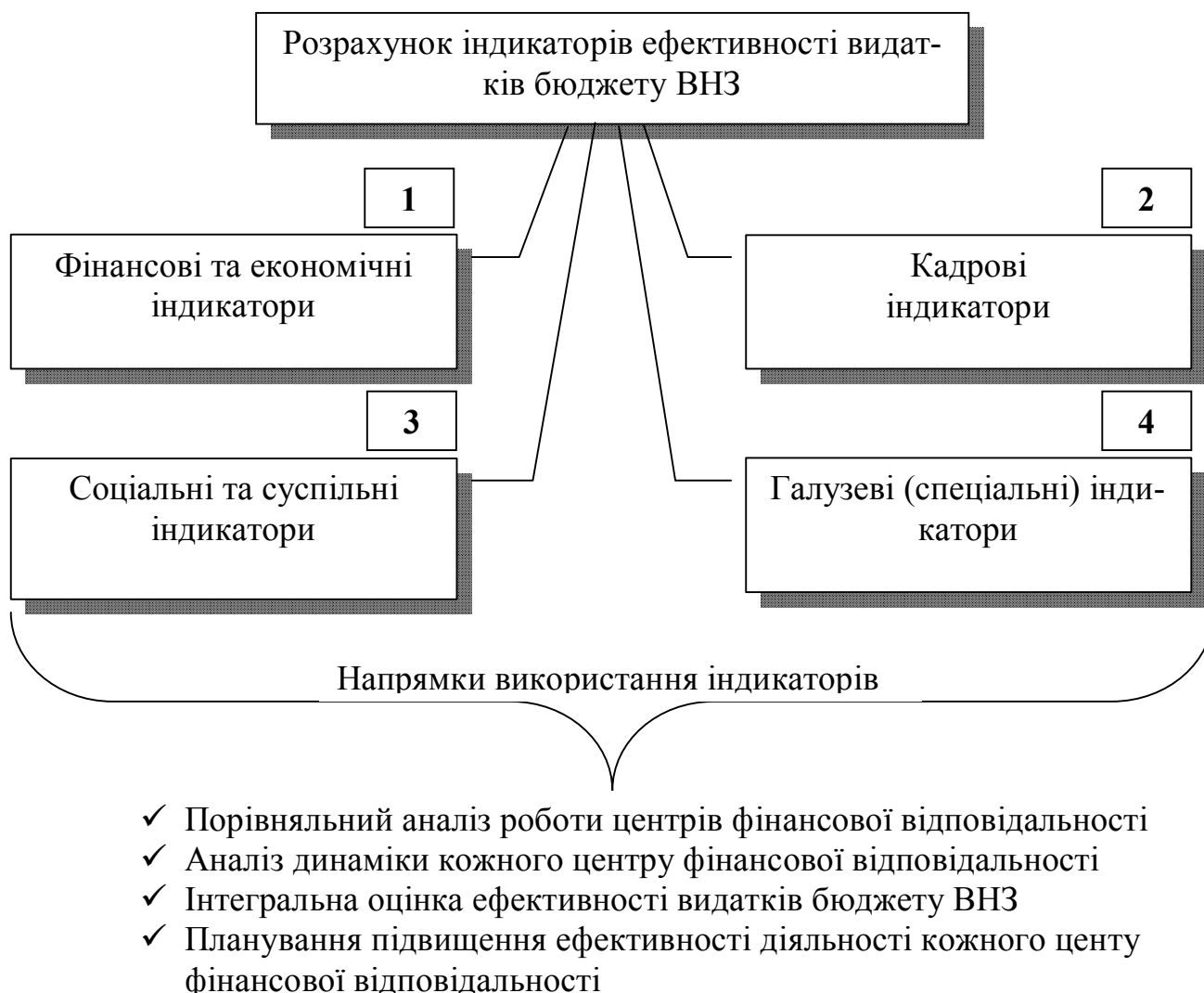

Рис. 3.8. Система показників оцінки ефективності видатків бюджету ВНЗ

У складі показників першої групи можуть бути наступні: відхилення фактичного виконання бюджету; кількість змін внесених у бюджетний розпис; частка кредиторської або дебіторської заборгованості у фонді заробітної плати тощо.

До другої групи належать показники, що характеризують якість кадрової політики ВНЗ. На рівні закладу це можуть бути показники, що характеризують плинність кадрів, кваліфікацію, рівень освіти та наукові ступені професорсько-викладацького складу, тощо.

Наступна, третя група показників, відображає якість надання освітніх послуг. Для визначення цих показників застосовуються та-

кий інструмент як опитування, у ході якого визначаються переваги та недоліки роботи ЦФВ.

Четверта група показників призначена для безпосередньої оцінки проектів та програм, що виконуються ВНЗ. Зазначені індикатори є спеціальними, оскільки кожна програма або проект має певну специфіку, і відповідні задекларовані показники результату.

Слід зазначити, що пропонована система показників може використовуватися на усіх рівнях бюджету навчального закладу з різним рівнем деталізації.

Для визначення інтегрованого показника ефективності використання коштів бюджету застосовують показник вагомості для кожної визначеної групи, який визначається шляхом залучення як внутрішніх, так й зовнішніх експертів. Таким чином, інтегральна оцінка ефективності видатків бюджету ВНЗ буде визначатися за формулою:

$$E = \frac{\sum w_i \times I_i}{\sum w_i},$$

де: E – інтегрована оцінка ефективності видатків бюджету ВНЗ;

W_i – вага i -того індикатору;

I_i – величина індикатора у балах.

Рівень ефективності бюджетних видатків у цілому пропонується визначати наступним чином. При значенні показника у діапазоні: від 0-25% – незадовільний рівень; від 26-45% – низький рівень; від 46-60% – задовільний рівень; від 61-80% – середній рівень; від 81-100% - високий (оптимальний) рівень.

Формування системи бюджетування, а також сама технологія бюджетування – це доволі трудомісткий і складний процес, що торкається багатьох чинників управління фінансовими ресурсами державних ВНЗ. Основними результатами функціонування системи бюджетування в державному ВНЗ є підготовка щомісячного бюджету розрахунків відділом бюджетування, розподіл процесу підготовки бюджету і контролю за його виконанням, з однієї боку, і управління його виконанням – з іншого, відповідність процесу бюджетування реальним потребам ВНЗ, ухвалення збалансованого бюджету розрахунків, облік бюджету розрахунків при ухваленні рішень про виконання платежів, організація роботи бюджетного комітету при ухваленні бюджету і контролю за виконанням бюджету розрахунків.

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ БЮДЖЕТУВАННЯ

4.1. Напрями впровадження бюджетування у ВНЗ

За два останні десятиліття чітко окреслилася загальносвітова тенденція переходу до суспільства, заснованого на знаннях. Інтенсивність і глибина цих процесів визначаються науково-технічною, інституційною, інформаційною революцією в усіх сферах діяльності людини. Вплив зазначених тенденцій на суспільний розвиток все частіше називають інтелектуальною революцією. Усе це підвищує роль системи освіти в житті держави й суспільства. Для вирішення завдання забезпечення економіки висококваліфікованими спеціалістами сучасний вищий навчальний заклад повинен активізувати всі сфери своєї діяльності: науку, освіту, управління. Це передбачає своєчасне та повне забезпечення вищого навчального закладу всіма необхідними ресурсами, у тому числі фінансовими. У зв'язку з цим актуальною є організація управління фінансовим ресурсним забезпеченням на основі нових форм, механізмів і методів прийняття рішень.

Фінансові цілі університету мають бути визначені відповідно до завдань про підвищення ефективності управління та вдосконалення фінансово-економічних механізмів у сфері освіти. Поряд з безумовною важливістю подальшого вдосконалення економічних механізмів, що підвищують ефективність витрачання бюджетних коштів у освіті, необхідно створювати механізми і стимули інвестування позабюджетних коштів, а також підвищення фінансової стійкості ВНЗ. Створення подібних механізмів і стимулів буде не тільки сприяти поліпшенню загальної фінансово-економічної ситуації в системі освіти, але й забезпечить умови для зростання її сприйнятливості до запитів суспільства та ринку праці, що, безумовно, позитивно вплине на якість освітнього процесу.

Питання обґрунтування витрат державного ВНЗ на підготовку фахівця мають першорядне значення і вимагають розробки інструменту фінансової політики. У зв'язку з розвитком ринкових відносин проблема розробки механізму управління витратами на підготовку фахівця у фінансовій політиці державного ВНЗ набуває особливої актуальності. Традиційні методи обліку не забезпечують ідентифікацію всього ланцюжка витрат, пов'язаних з процесом надання тієї чи іншої освітньої послуги.

Одним із сучасних інструментів управління фінансовими ресурсами ВНЗ й виступає система бюджетування.

В основі бюджетування лежать локальні та інтегральний бюджети. Бюджет – це кількісне відображення плану, інструмент координації та контролю за його виконанням. Об'єктом бюджетування є: джерела фінансування, доходи та видатки, рух грошових коштів, використання матеріальних і фінансових ресурсів.

Ефективна реалізація фінансової політики можлива при плануванні всіх фінансових потоків (доходів, як бюджетних, так і позабюджетних, витрат), процесів і фінансових відносин у ВНЗ. Фінансове планування - це процес балансування обсягу фінансових ресурсів і їхнього розподілу в рамках ВНЗ. Вихідним етапом планування є прогнозування основних напрямків фінансової діяльності ВНЗ, що визначаються у процесі стратегічного планування.

Для того щоб реалізувати стратегічний план, розроблений у ВНЗ, необхідно використовувати набір управлінських інструментів фінансової політики, серед яких основним є бюджетування.

Бюджетування - це: 1) метод розподілу ресурсів, охарактеризованих у кількісній формі для досягнення цілей, також виражених кількісно; 2) ефективний кількісний метод ув'язки планування і контролю, та забезпечення управління, орієнтованого на результати. Для реалізації планування в динамічних умовах необхідно використання фінансово-економічних інструментів оптимального планування, управління відхиленнями, прогнозування стану і раціональної поведінки.

Необхідними умовами успішного бюджетування є:

- науково розроблена система бухгалтерського обліку;
- науково-обґрунтована ефективна система обліку витрат (на освітню діяльність, наукові дослідження, адміністративно-господарське, матеріально-технічне та інформаційно-технічне забезпечення діяльності ВНЗ);
- чіткий поділ прав і відповідальності за рівнями управління, підрозділами і центрами фінансової відповідальності;
- наявність науково-обґрунтованих фінансово-економічних інструментів;
- наявність інтегрованої обліково-аналітичної інформаційної системи ВНЗ.

Фінансове планування в державному ВНЗ містить три підсистеми:

- перспективного (стратегічного) фінансового планування;
- поточного фінансового планування;
- оперативного фінансового планування.

Завдяки складанню, наявності та систематичному аналізу виконання кошторисів керівник ВНЗ володіє необхідною інформацією про об'єкти та структуру власної фінансової політики. Кошторис є не тільки найважливішим інструментом фінансового планування, але й ефективним та незамінним інструментом внутрішнього фінансового контролю у ВНЗ. Крім того, кошторисно-фінансова діяльність - один із першочергових об'єктів фінансового контролю, який показує загальний рівень фінансової стійкості ВНЗ, ступінь доступності для зовнішнього та внутрішнього фінансового контролю. Розробка кошторисів є також одним з базових чинників систематизації фінансово-економічної інформації для визначення механізму управління витратами.

При розробці кошторисів визначаються наступні фактори:

- джерела залучення необхідних коштів;
- обсяги фінансових ресурсів, що виділяються ВНЗ на майбутній фінансовий рік (у цілому і в поквартальній розбивці);
- фінансові зв'язки ВНЗ з державним бюджетом та позабюджетними фондами, партнерами по економічній діяльності та ін.

Формуються кошториси чотирьох рівнів:

- загально-університетський кошторис;
- кошторис за напрямками діяльності (сферами відповідальності проректорів);
- кошториси факультетів та окремих підрозділів;
- кошториси для окремих робіт, проектів, заходів, об'єктів.

На першому етапі визначаються напрями витрат за статтями економічної класифікації бюджетних видатків відповідно до фінансового плану та принципами реалізації фінансової політики ВНЗ. Кошти за навчання, що надходять в університет у вигляді фінансування з державного бюджету на підготовку фахівців і коштів за навчання на платній основі, утворюють загальний фонд університету, так званий загально-університетський кошторис витрат. У рамках загального фонду проводиться планування: 1) витрат на оплату праці; 2) видатків за напрямками діяльності університету; 3) відрядних і матеріальних витрат інститутів з урахуванням їх заявок.

При плануванні фонду оплати праці (ФОП) враховуються: штатний розклад університету, оклади і тарифи бюджетної тарифно-кваліфікаційної сітки; доплати різним категоріям працівників ВНЗ, передбачені чинним законодавством; фінансова політика університету.

На підставі загально-університетського кошторису кошти розподіляються по кошторисах інших рівнів. Кошториси проректорів (центрів фінансової відповідальності) це другий рівень кошторисів. У дохідній частині кошторисів проректорів відбивається частка коштів, отриманих з держбюджету, від платних освітніх послуг і від інших видів позабюджетної діяльності (від 20 до 50% доходів). У кошторисах за видами позабюджетної діяльності ці відрахування передбачаються у видатковій частині.

Третій рівень формування кошторисів доходів і видатків - кошториси факультетів, госпрозрахункових підрозділів. Кошториси факультетів і підрозділів, які не мають самостійних доходів, формуються наступним чином: кожен проректор по закріпленому за ним напрямку в межах свого кошторису визначає статті витрат, для яких встановлює розподіл коштів між факультетами і підрозділами. Розподіл коштів здійснюється залежно від отриманих факультетом доходів, кількості викладачів, контингенту студентів та інших показників.

Для успішного здійснення механізму планування в системі управління університету рекомендується провести наступне:

- виділити центри фінансової відповідальності (ЦФВ), тобто структурні підрозділи, здатні безпосередньо впливати на ефективність результату своєї діяльності, а також відповідати перед вищим керівництвом за реалізацію встановлених перед ними цілей і дотримання рівнів витрат у межах встановлених лімітів;
- визначити рівні структурної підпорядкованості співробітників (набір функцій і прав доступу до інформації);
- розробити форми планів / звітів та процедуру їхнього документообігу.

4.2. Вимоги до системи управління витратами ВНЗ

Управління фінансовими потоками ВНЗ містить:

- укладання договору про надання освітніх послуг, яким досягається домовленість про параметри послуг;

- пошук оптимальної форми надання освітніх послуг;
- визначення центру витрат (ЦВ) (кафедри), на якому будуть замикатися і акумулюватися потоки з надання обговорених послуг (освітніх програм).

При виборі методики обліку витрат необхідно враховувати наступні особливості у ВНЗ:

- відсутність чіткого зв'язку між витратами та результатами діяльності;
- прийняття рішень, що впливають на витрати, часто відбувається на нижньому і середньому рівнях управління без урахування їхнього впливу на витрати ВНЗ у цілому, особливо в довгостроковій перспективі, хоча часто найбільш суттєвими є непрямі витрати (прикладами є рішення про впровадження нових курсів або програм навчання, виконання дослідницьких проектів, зміни навчального навантаження викладачів з метою вивільнення ресурсів для адміністративної або науково-дослідницької діяльності);
- фондоорієнтованість системи обліку і бюджетування означає, що фінансова система ВНЗ орієнтована на контроль витрачання ресурсів з точки зору відповідності цільовому призначенню, що ускладнює бюджетний та обліковий процеси, знижує їхню ефективність з точки зору управління та контролю;
- формування звітності, орієнтованої на зовнішнього користувача, за законодавчо встановленим порядком, не відповідає внутрішнім потребам ВНЗ і не надає інформації, необхідної для ефективного управління;
- недостатня чіткість визначення цілей діяльності та результатів породжує проблеми поділу витрат за видами діяльності, які не здатна вирішити чинна облікова система (наприклад, поряд з основним продуктом ВНЗ - навчанням, ведуться наукові дослідження, здійснюється робота із забезпечення необхідних умов для проведення основної діяльності, підготовці наукових кадрів тощо);
- результати діяльності не мають чітких вимірників, що не дозволяє ефективно контролювати досягнення поставлених цілей та приймати необхідні рішення щодо їхнього коригування.

Необхідно також враховувати основні тенденції, що визначають діяльність ВНЗ:

- підвищення складності, динамічності, вимог до якості, капіталомісткості, необхідність використання передових технологій надання освітнього продукту;
- зменшення життєвого циклу та часу виходу на ринок освітнього продукту;
- підвищення вимог до якості управління ВНЗ.

Однією з важливих передумов сталого економічного розвитку ВНЗ є вибудовування структури центрів фінансової відповідальності відповідно до розподілу функцій, закріплення прав і відповідальності за посадами.

У вищих навчальних закладах центрами фінансової відповідальності є такі підрозділи:

- факультети (керівник - декан);
- кафедри (завідувач кафедри);
- адміністративні та госпрозрахункові структурні підрозділи (керівник підрозділу).

Практично всі типи центрів фінансової відповідальності присутні в системі управління ВНЗ в умовах централізованого управління фінансами.

Відмінною ознакою центру фінансової відповідальності є фінансова самостійність у межах наявних ресурсів: право прийняття рішень і відповідальність за результати прийнятих рішень.

Існує різний розподіл ЦФВ: функціональний, територіальний, за подібністю структури витрат. В управлінському обліку виділяють три типи центрів за мірою фінансової відповідальності керівника (центри витрат, прибутку та інвестицій).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що для впровадження технології бюджетування на рівні ВНЗ необхідно:

- розробити відповідну інформаційну базу придатну для прийняття рішень щодо ефективного використання коштів бюджету;
- науково обґрунтувати індикатори ефективності та результативності використання фінансових ресурсів ВНЗ;
- запровадити відповідну систему звітності та документообігу;

– створити спеціальний фонд грошових коштів для фінансування заходів щодо впровадження системи управління фінансовими ресурсами.

Ефективність управління економікою університету як складною розгалуженою системою з досить великими матеріальними та фінансовими потоками безпосередньо впливає на якість науково-педагогічного процесу. Розроблення методів і заходів з організації систематичного обліку витрат на підготовку спеціалістів за окремими формами навчання, спеціальностями, курсами, за різними навчальними планами у межах однієї спеціальності є одним із шляхів розв'язання поставлених завдань, що розглядається.

Можливості сучасних комп'ютерних систем дають змогу вести оперативний і точний облік витрат щодо різних об'єктів калькулювання і статей витрат із визначенням результатів за відповідними напрямками діяльності університету.

За даними аналітичного обліку витрат розробляється кошторис, у складі витрат якого виділяються статті за цільовою ознакою: заробітна плата, витрати на матеріальне забезпечення студентів, забезпечення навчального процесу.

Таким чином, виконання кошторисів витрат за бюджетними й позабюджетними коштами стає одним із найважливіших показників, що характеризують економічну ефективність діяльності закладу, і відображає загальні результати його фінансово-господарської діяльності, використання фонду заробітної плати і стипендії, забезпечення фінансування господарської та навчальної діяльності тощо.

Іншим значущим економічним показником є показник собівартості підготовки спеціалістів за різними формами навчання. Цей показник характеризує якість підготовки спеціалістів і роботи усіх підрозділів ВНЗ, визначає його господарського управління.

Результатом удосконалення системи управління й обліку господарської діяльності закладу має бути як зниження собівартості навчання спеціалістів за відповідними формами навчання, так і зниження невиробничих витрат. Облік за об'єктами калькулювання і статтями витрат дає змогу отримати повну інформацію про величину та структуру собівартості навчання в розрізі форм навчання, які визначають рівень витрат на навчальний процес і результати господарської діяльності університету в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абанкина И.В. Анализ зарубежного и отечественного опыта образовательного кредитования / И.В. Абанкина, Н.Я. Осовецкая // Экономика образования. – 2006. – № 5. – С. – 25–45.
2. Агасисти Т. Бюджетное финансирование университетов по результатам деятельности в Италии / Т. Агасисти // Экономика образования. – 2008. – № 4. – С. 107–109.
3. Акопов В. Фінансування освіти за допомогою ринку державних цінних паперів / В. Акопов, Б. Бишовець, А. Дачаєв, А. Майоров, В. Селюков // Вища школа. – 2002. – № 2–3. – С. 79–84.
4. Андриенко В.Н. Модели управления финансовыми потоками министерства образования и науки Украины / В.Н. Андриенко, Ю.Г. Лисенко, О.Н. Робак и др. // – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 190 с.
5. Андрущенко В.П. Економіка вищої освіти України: тенденції та механізм розвитку: монографія / за ред. академіка НАПН України, В.П. Андрущенка – Київ: Пед. Преса, 2006. – 208 с.
6. Багуэс М. Различия в стандартах оценки успеваемости и финансирование университетов: опыт Италии / М. Багуэс, М. С. Лабини, Н. М. Зиновьева // Вопросы образования. – 2009. – № 4. – С. 82–106.
7. Балацька В.В. Фінансовий механізм: науковий та практичний аспект дослідження / В.В. Балацька // Наука та наукознавство. – 2007. – № 2. – С. 7–12.
8. Балыхин Г.А. Отношения населения к реформе финансирования высшего образования: по итогам социологического исследования / Г.А. Балыхин, П.В. Романов, Ю.В. Чеботаревский // Высшее образование в России. – 2003. – № 5. – С. 28–33.
9. Бенедик Ю.Ю. Стан і тенденції фінансування вищої освіти в Україні // <http://naub.org.ua/>
10. Бескид Й.М. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку / Й.М. Бескид // Фінанси України. – 2003. – № 2. – С. 103–107.
11. Бесчастний В.М. Концепція організації системи управління фінансовими коштами галузі освіти і науки / В.М. Бесчастний // Економіка та держава. – 2009. – № 11. – С. 167–169.
12. Боголіб Т.М. Модель фінансування й організація діяльності вищого навчального закладу / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2009. – № 8. – С. 40–50.
13. Боголіб Т.М. Фінансове планування та прогнозування в системі вищої освіти / Т.М. Боголіб // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 7 (74). – С. 41–46.
14. Боголіб Т.М., Управління фінансами вищих навчальних закладів / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 26–31.
15. Борисенко А.М. Бюджетное финансирование – рычаг государственного регулирования сферы высшего профессионального образования / А.М. Борисенко // Серия «Державне управління». – [Електронний ресурс]. – Доступ на: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpdduu/du/2010_148/004.pdf

16. Браун О.У. Источники финансирования и их воздействие на качество образования в высшей школе /О.У. Браун // Вопросы образования. – 2006.– №1. – С. 113 –124.
17. Бублій Г.А. Позабюджетні джерела фінансування системи вищої освіти / Г.А. Бублій // Серія: Економіка та підприємництво. – 2012. – № 1 (64). – С. 181–187.
18. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51.
19. Вахович І.М. Механізм фінансового забезпечення вищої освіти в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки / І.М. Вахович, Ю.В. Волинчук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 2 (105). – С. 103–110.
20. Виноградня В.М. Шляхи оптимізації управління ресурсами вищих навчальних закладів в сучасних умовах / В.М. Виноградня // [Електронний ресурс] – Доступний на :http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2010_15_1/Vunog.pdf
21. Гладка Т.І. Функціональна модель державного управління інноваційним розвитком освіти / Т.І. Гладка // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 20. – С. 101–104.
22. Грінь А.М. Організаційно – економічний механізм управління ВНЗ: Монографія / А.М. Грінь // Новосибірськ: Вид-во НДТУ, 2006. – 380 с.
23. Грунин А.А. Актуальность внедрения финансирования, ориентированного на результат: опыт зарубежных стран / А.А. Грунин // Экономические науки. – 2011. – № 3. – С. 269 – 274.
24. Данілов О.Д. Оптимізація фінансування вищих закладів освіти в Україні / О.Д. Данілов, Л.В. Панасюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 20. – С.19.
25. Дмитренко Г.В. Проблеми ефективності використання бюджетних коштів на підготовку кадрів вищими навчальними закладами / Г.В. Дмитренко // Економіка та держава. – 2011. – № 8. – С. 91–95.
26. Добровольська Л.М. Деякі аспекти державного фінансування вищої освіти. / Л.М. Добровольська // Фінанси України. – 2003. – № 8. – С. 50–54.
27. Дробноход М. Наукова сфера України в контексті реформування /М. Дробноход // Освіта і управління. – 2007. – № 1. – С. 8–17.
28. Ендовицкий Д. Система бюджетирования университета / Д. Ендовицкий // Высшее образование в России. – 2008. – № 1. – С. 60–66.
29. Животовская И. Г. Система финансирования высшего образования в странах Европейского Союза: проблемы модернизации / И. Г. Животовская // Экономика образования. – 2008. – №6. – С. 61–75.
30. Закон Украины “О приоритетных направлениях развития науки и техники” № 2623-III от 11.07.2001г. // Сборник правительственных нормативных актов Украины. – К.: Украина. – 2001 г. – № 48. – С. 253–254.
31. Закон України “Про інноваційну діяльність” № 40-IV від 4.07.2002р. // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 29. – С. 5–6.

32. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014р. // *Голос України*. – 2014. – № 148 – С. 9–19.
33. Закон України «Про державний бюджет України на 2016 р.» *Відомості Верховної Ради України*, 2016, № 5, ст. 54, № 928-VIII від 25.12.2015р.
34. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // *Відомості Верховної Ради України*, № 848-VIII від 26.11.2015р.
35. Закон України «Про освіту» № 100/96-ВР від 23.03.1996 р. // *Україна. Закони. Закон. та норм. акти про освіту в Україні. В 5-ти т. – Т.1. – К.: Україна – 1996. – № 21. – С. 253–278.*
36. Захаревич Г.О. Державне кредитування здобуття вищої освіти: вітчизняний та зарубіжний досвід / Г.О. Захаревич // *Економічний часопис – XXI*. – 2011. – № 9–10. – С. 41–44.
37. Згага П. Современные тенденции в сфере высшего образования в Европе / П. Згага // *Высшее образование сегодня*. – 2006. – № 1. – С. 26–34.
38. Зловинська О. Державні витрати на вищу освіту: час переглянути пріоритети / О. Зловинська // *Фінансовий контроль*. – 2011. – № 5. – С. 51–53.
39. Исмаилов Э. Э. Финансирование высшего образования: американский опыт привлечения частных инвестиций / Э. Э. Исмаилов // *Высшее образование сегодня*. – 2007. – № 3. – С. 14–17.
40. Ишина И. Модели финансирования образования / И. Ишина // *Экономика образования*. – 2003. – № 4. С. 7–23.
41. Карпов А. Фінансова модель бюджетування / А. Карпов // *Кн. 3. – М., 2006. – 528 с.*
42. Кашуба О.М. Зарубіжний досвід реалізації системи безперервної освіти та перспективи його впровадження в Україні/ О.М. Кашуба // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2011. – № 10. – С. 43–49.
43. Коверник Н.В. Оптимальні шляхи фінансового забезпечення освіти в Україні / Н.В. Коверник // *Економічний вісник університету*. – 2015. – № 27 (1). – С. 178–183.
44. Когут В. Оптимізація джерел фінансового забезпечення освіти в Україні. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/>
45. Колісніченко Н. Альтернативні джерела фінансування вищої освіти: досвід США / Н. Колісніченко // *Вісник Національної академії державного управління*. – 2006. – № 1. – С. 320–326.
46. Комлева А.С. Образовательное кредитование: российская и мировая практика / А.С. Комлева, Д.М. Гаджикурбанов // *Экономика образования*. – 2011. – № 6. – С. 34–44.
47. Кондрашова Т.М. Розробка і впровадження системи управління бюджетними коштами державних вищих навчальних закладів / Т.М. Кондрашова // *Фінанси України*. – 2004. – № 9. – С. 45–51.
48. Корольова Т.С. Бюджетування – ефективний засіб управління фінансами ВНЗ / Корольова Т.С., Підгорний А.З. // *Вісник соціально-економічних досліджень ОНЕУ*. – 2012. – № 46.
49. Корольова Т.С. До питань про джерела фінансування науково-дослідних робіт / Т.С. Корольова // *Вісник соціально – економічних досліджень: Зб. наук. пр. Вип. 3. – Одеса: АТЗТ ІРЕНТТ, 2009. – С. 44–50.*

50. Корольова Т.С. Інтеграція вищої освіти України до європейського освітнянського простору в умовах глобалізації / Т.С. Корольова // Національна економіка у сучасній глобальній економічній системі: механізм функціонування, динаміка, економічна безпека: Матеріали міжнар. наук. – практ. конф., Полтава, 23 – 24 квітня 2010 р. – Полтава: ПУСКУ, 2010. – С. 28–34.
51. Корольова Т.С. Складові інноваційної системи вищих навчальних закладів / Т.С. Корольова // Культура Причорномор'я: Науковий журнал. Секція Економіка. Міжвузівський центр «Крим», 2009. – № 171. – С. 42–45.
52. Кремень В. Філософія освіти ХХІ століття / В. Кремень // Шляхи освіти. – 2003. – № 2. – С. 2–5.
53. Куліков А.І. Фінансування вищої освіти в Україні за рахунок позабюджетних коштів / А.І. Куліков // Держава та регіони. – 2012. – № 4. – С. 195–201.
54. Курбатова М.В. Образовательное субсидирование в новом механизме финансирования высшего образования / М.В. Курбатова // Экономика образования. – 2005. – № 2. – С. 23–40.
55. Кучер Г.В. Фінансові ресурси державного сектора в механізмі фінансово-кредитного регулювання розвитку держави / Г.В. Кучер // Економічний вісник університету. – 2015. – № 27 (1). – С. 183–189.
56. Лапуста М.Г. Предпринимательство: Учебник / М.Г. Лапуста, А.Г. Поршнев, Ю.Л. Старостин, Л.Г. Скамай // . – М.: ИНФРА. – 2000. – с. 448.
57. Левченко О.М. Удосконалення державного фінансування процесу формування професіонального потенціалу інноваційного типу у сфері вищої освіти / О.М. Левченко // Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку. Монографія. – Кіровоград: КОД, 2009. – С. 266–284.
58. Лиман И.А. Проблемы финансирования высшего образования в Российской Федерации / И.А. Лиман // Университетское управление. – 2005. – № 5 (38). – С. 31–39.
59. Луговий В.І. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України: Монографія / за ред. академіка НАПН України, д.п.н., проф. В.І. Лугового – Київ: Пед. Преса, 2009. – 384 с.
60. Люта О. Фінансування закладів вищої освіти в Україні / О. Люта, Н. Пігуль // Економічний аналіз. – 2009. – № 4. – С. 89–91.
61. Майбуров І. Фінансування вищої освіти: «Національні особливості» / І. Майбуров // Вища школа. – 2005. – № 3. – С. 59–66.
62. Малік Є. Студент у навчальному процесі: інноваційні технології як складова формування конкурентоспроможного фахівця / Є. Малік, М. Степура // Ринок цінних паперів України. – 2010. – № 3–4. – С. 75–76.
63. Мальцева Г.І. Фінансовий механізм і управлінський облік ВНЗ в умовах бюджетних реформ / Г.І. Мальцева // Владивосток: Вид-во ВГУЕС, 2006. – 350с.
64. Маркіна І. Моделі фінансового забезпечення розвитку вищої освіти у зарубіжних країнах / І. Маркіна, О. Драган // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка (Серія «Економіка»). – 2009. – № 107 – 108. – С. 17–19.
65. Матейю П. Государственное и частное финансирование высшего образования в Чешской республике / П. Матейю // Экономика образования. – 2009. – № 2. – С. 92–95.

66. Модернізація вищої освіти в Україні і світі: десять років наукового пошуку: Монографія / за ред. В.П. Андрущенко, В.І. Лугового, М.Ф. Степка // . – Х.: Вид-во НАУ, 2009. – 504 с.
67. Монаєнко А. Джерела та порядок фінансування видатків вищих навчальних закладів / А. Монаєнко // Фінансове право. – 2009. – № 9. – С. 72–75.
68. Mosher Frederick C., Program Budgeting: Theory and Practice with Particular Reference to the U.S. Department of the Army. Chicago: Public Administration Service, 1954. – 258 p.
69. Назарко С.О. Фінансове та інвестиційне забезпечення діяльності закладів освіти та регіональному рівні / С.О. Назарко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 7 (85). – С. 198–203.
70. Наукова та інноваційна діяльність України: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 257 с.
71. Ньюелл М. Управління вартістю проекту / М. Ньюелл // Директор інформаційної служби. – 2002. – № 4. – С. 21–26.
72. Олексин А.Г. Порядок фінансування видатків вищих навчальних закладів / А.Г. Олексин // Держава та регіони. – 2011. – № 5. – С. 216–219.
73. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року: Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 171 с.
74. Остудімова В.А. Проблеми фінансування вищої освіти та науки в Україні / В.А. Остудімова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2009. – № 142 (2). – С. 90 – 96.
75. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
76. Павлова Т.В. Досвід фінансування системи освіти у зарубіжних країнах / Т.В. Павлова // Вісник соціально-економічних досліджень. – № 40. – ОДЕУ, 2010. – С. 373–380.
77. Павлова Т.В. Проблеми фінансування вищої школи в сучасних умовах / Т.В. Павлова // Освіта та економіка: у пошуках діалогу: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково – практичної конференції Одеса, ОНЕУ, ДЗ «ПНПУ ім. Ушинського» 5 – 7 квітня 2012 р. Одеса: ОНЕУ, ПНПУ, 2012. – С. 50–53.
78. Панасюк Л. Проблеми і перспективи фінансового забезпечення вищих закладів освіти / Л. Панасюк // Економіст. – 2011. – № 4. – С. 78–81.
79. Підгорний А.З. Деякі методичні питання фінансування вищої освіти в Україні / А.З. Підгорний, Т.С. Корольова // Вища освіта України. – 2002. – № 2. – С. 54–57.
80. Плахотнікова Л.О. Удосконалення умов фінансування вищої освіти як основного чинника підготовки фахівців / Л.О. Плахотнікова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 1 (80). – С. 141–145.
81. Подгорный А.З. Проблемы расчета контингента абитуриентов высших учебных заведений (на англ. языке) / А.З. Подгорный // Матеріали міжнародного семінару, Краків. – 2009. – С. 117–125.

82. Позднякова Л.О. Соціальні інвестиції держави у сферу вищої освіти / Л.О. Позднякова, Н.С. Нестерова // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 3. – С. 14–16.
83. Полозенко Д.В. Фінансове забезпечення загальноосвітніх закладів та шляхи його вдосконалення / Д.В. Полозенко // Фінанси України. – 2007. – № 10. – С. 27–33.
84. Польшаков В.І. Модель управління вищим навчальним закладом / В.І. Польшаков, О.І. Дмитрусенко // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.:КНЕУ. – 2001. – С. 418.
85. Порядок надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 Р. № 916 // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 119. – С. 4.
86. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності " від 27 серпня 2010 р. № 796. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF>
87. Прушківський В.Г. Оцінка системи фінансування підготовки вищими навчальними закладами фахівців за держзамовленнями / В.Г. Прушківський // Фінанси України. – 2011. – № 5. – С. 94–103.
88. Рєвнівцева О.В. Система вищої освіти України: фінансові аспекти сучасних проблем розвитку / О.В. Рєвнівцева // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 2(14) С. 36–45.
89. Робак О.М. Механізми розподілу бюджетних коштів галузі освіти і науки / III Міжнародна науково – практична конференція «Управління в освіті». – Львів, 2007. – С. 71.
90. Роденкова Т. Оцінка ефективності витрат ВНЗ: поєднання фінансових і нефінансових показників / Т. Роденкова // [Електронний ресурс]. – Доступно на: <http://www.chelt.ru/2006/11-06/rodenkoval1-06/html>
91. Свірщевська Н.А. Розробка і впровадження системи менеджменту якості і її вплив на інвестиційну привабливість освітніх установ / Н.А. Свірщевська, Н.В. Фадейкіна, М.В. Черепанова // Новосибірськ: СИФБД, 2006. – 334 с.
92. Селиверстова Т.П. Совершенствование механизмов финансирования высшего образования в России с учетом опыта развития стран мира / Т.П. Селиверстова // Финансирование образования. – 2009. – № 4. – С. 21–36.
93. Сигова С.В. Финансирование образовательных программ высшего профессионального образования: необходимость дифференциации / С.В. Сигова, В.А. Гуртов // Экономика образования. – 2009. – № 4. – С. 4–20.
94. Слепов В.А. Экспертиза эффективности финансирования инновационных процессов в высшей школе / В.А. Слепов, Т.Н. Роденкова // Инновационный проект: взгляды и суждения. – 2009. – № 1. – С. 11–25.
95. Статистичний щорічник за 2015 рік. Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 575 с.
96. Степашко В. Матрична модель системи управління науково – дослідною роботою вищих навчальних закладів / В. Степашко // Шлях освіти. – 2007. – № 2. – С. 24–29.

97. Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектору // Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. – К.: Основи. – 1998. – С. 455.
98. Тилак Дж. Основные тенденции в финансировании высшего образования в мире / Дж. Тилак // Экономика образования. – 2006. – № 5. – С. 56–58.
99. Трохимчук І.М. Державний фінансовий контроль у вищій школі / І.М. Трохимчук // Наукові праці НДФІ. – 2011. – № 2(55). – С. 130–135.
100. Тюпаева А.И. Современная финансово-экономическая инфраструктура вузов и перспективы ее изменения в связи с новой трактовкой бюджетного учреждения / А.И. Тюпаев, В.А. Бескровная // Экономика образования. – 2011. – № 2. – С. 4–26.
101. Хан Р. Частное финансирование системы высшего образования / Р. Хан // Экономика образования. – 2008. – № 4. – С. 110–113.
102. Хохленко О. Проблеми кредитування вищої освіти в Україні / О. Хохленко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 3. – С. 91–93.
103. Храмова Т.М. Бюджетирование в управлении финансовыми ресурсами вуза / Т.М. Храмова // Экономика образования. – 2009. – № 1. – С. 88–100.
104. Хюфнер К. Управління та фінансування вищої освіти в Німеччині / К. Хюфнер // Вища школа. – 2005. – № 6. – С. 97–117.
105. Цалько Ю.М. Фінансове забезпечення системи вищої освіти у зарубіжних країнах: основні тенденції та досвід для України / Ю.М. Цалько // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 21. – С. 62–66.
106. Швець Д.Є. Концентрація моделі управління вищої освіти в США / Д.Є. Швець // Грані. – 2011. – № 4. – С. 114–118.
107. Шейко С. Національні та загальногромадянські засади реформування сучасної вищої освіти / С. Шейко // Вища освіта України. – 2005. – № 3. – С. 33–34.
108. Шрамко О.О. Оптимальні шляхи фінансового забезпечення освіти в Україні / О.О. Шрамко, Е.В. Бахчеван // Вісник соціально-економічних досліджень ОНЕУ. – 2014. – № 53 (2). – С. 289–293.
109. Шумар Н.Л. Державне регулювання фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. ек. наук. спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
110. Шумар Н.Л. Фінансове регулювання розвитку освіти у зарубіжних країнах / Н.Л. Шумар // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 85–87.
111. Якубовський Р. Особливості бюджетного фінансування освіти / Р. Якубовський // Фінансове право. – 2010. – С. 177–180.

Наукове видання

**Підгорний Анатолій Захарович
Корольова Тетяна Сергіївна
Павлова Тетяна Володимирівна
Лапіна Ірина Сергіївна**

**ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Монографія

За редакцією авторів

Формат 60x84/16. Ум.-друк. Арк. 8,9. 152 стор.
Друк цифровий. Гарнітура Times. Папір офсетний.
Наклад 300 прим. Замовлення № 9382

Друкарня ФОП Гуляєва В.М.
65037, Одеса, Чорноморка, вул. Затишна, 16
тел. (048) 789-12-85, (050) 497-89-01
drukaryk.com